

PEYGAMBERİMİZ CAMİ VE İRŞAD

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

PEYGAMBERİMİZ CAMİ VE İRŞAD

Genel Yayın No: 2292

Halk Kitapları: 634

Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. Fatih KURT

Yayın Koordinatörü: Bünyamin KAHRAMAN

Tashih: Ali AYGÜN

Grafik & Tasarım: Ali YÜCEER

Baskı: Ziraat Grup Matbaacılık A.Ş.

Bahçekapı Mah. 2534. Sok. No: 18

Etimesgut / Ankara

(0 312) 384 73 44

1. Baskı, Ankara, Eylül 2022

2022-06-Y-0003-2292

Sertifika No: 12930

ISBN: 978-625-435-370-3

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 14.09.2022/57

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94 Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

PEYGAMBERİMİZ CAMİ VE İRŞAD

İÇİNDEKİLER

- 7 **ÖN SÖZ**
Prof. Dr. Ali ERBAŞ
- 11 **İNSANIN İRŞADA OLAN İHTİYACI**
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ
- 25 **KUR'AN'DA İRŞAD ÜSLUBU**
Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU
- 41 **KUR'AN KISSALARINDA TEBLİĞ VE İRŞAD**
Dr. Bayram KÖSEOĞLU
- 57 **HZ. PEYGAMBER'İN REHBERLİĞİNDE
TEBLİĞ VE İRŞAD: PEYGAMBERİMİZİN
KULLANDIĞI, DİL VE ÜSLUP**
Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE
- 77 **MÜSLÜMAN'IN TEBLİĞ VE
İRŞAD SORUMLULUĞU**
Dr. Muhlis AKAR

91

İRŞAD ETMEK İÇİN YOLA
ÇIKANIN HAZIRLIĞI

Dr. Ravza CİHAN

103

GÜNÜMÜZ İRŞAD HİZMETLERİNDE
EDEBİYAT VE SANAT ESERLERİNDEN
FAYDALANMA ÜZERİNE

Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN

123

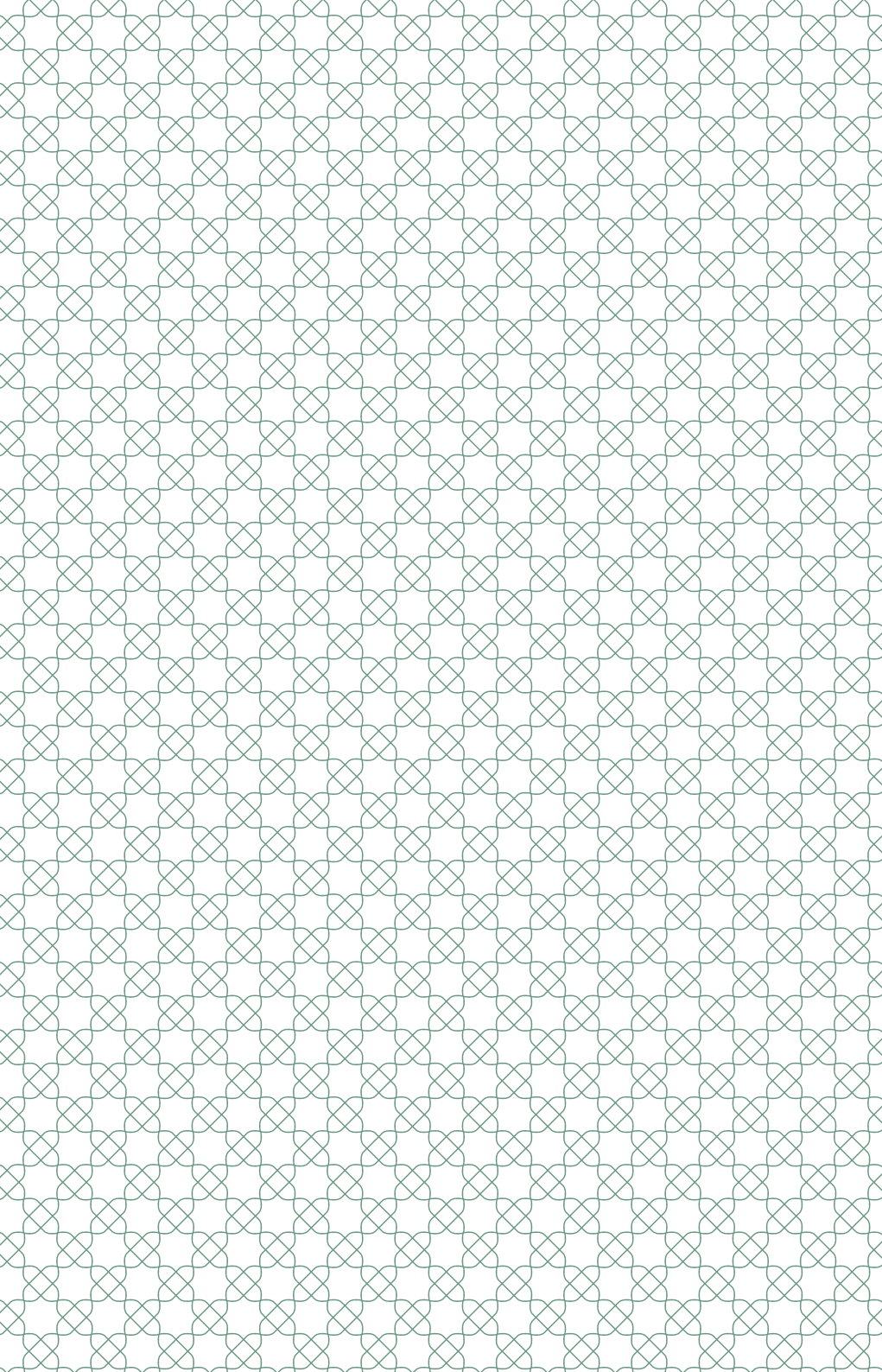
DİJİTAL İMKÂNLARIN İRŞAD
FAALİYETLERİNDE KULLANIMI

Doç. Dr. Bahset KARSLI

139

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
HUZUR VE BİLGİ KAYNAĞI
OLARAK CAMİLERİMİZ

Prof. Dr. Eyüp BAŞ

ÖN SÖZ

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Akıl, irade ve muhakeme kabiliyetiyle mahlukat arasında imkân ve nimetler karşısında dinî, ahlaki, içtimai ve hukuki bakımdan sorumluluk sahibi bir varlıktır. İnsanın en temel sorumluluğu, varlığını, mülkûn yegâne sahibi Yüce Allah'a borçlu olduğunu bilmek ve O'na hakkıyla kulluk edebilmektir. Bu minvalde her daim iyiye, doğruya, helal ve temiz olana yönelmek; kötülükten, gûnahtan, haram ve münkerden sakınmaktır. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'deki "*İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?*"¹ ayetiyle söz konusu sorumluluğa işaret etmektedir.

Varlığının nefsani ve cismani boyutu hasebiyle insan, sorumlulukları noktasında zaman zaman ihmale ve gaflete düşerek istikametini kaybetme ve şeytanın aldatmalarına kanıp yaratılış gayesinden uzaklaşma tehlikesiyle her an karşı karşıyadır. Zira insanın fitratında iyiliğe olduğu kadar kötülüğe, doğruya olduğu kadar yanlışla, helale olduğu kadar harama da meyletme potansiyeli vardır. Kendi iradesiyle bu potansiyeli hangi yönde kullandığına bağlı olarak insan, dünya hayatında huzur veya huzursuzluk, ahirette ise ebedî mutluluk ya da sonsuz pişmanlıkla karşılaşacaktır. İnsanı, hayatın zorluk ve sıkıntıları, dünyanın mihnet ve

1 Kıyamet, 75/36.

sınamaları karşısında savrulmaktan koruyacak, onun elinden tutacak, ona istikamet verecek, yolunu ve yönünü gösterecek ulvi bir rehberliğe daima ihtiyaç vardır. Nitekim kullarının her hâlini en iyi bilen Cenab-ı Hak, ilk insandan bu yana vahiy ve elçiler göndererek beşeriyete hakikatin ve hidayetin yolunu göstermiştir. Böylece akıl, irade, duygu ve arzular ekseninde tebarüz eden tercih potansiyelini hakikate, iyiliğe ve hayra yöneltmiştir. Esasen bu, Yüce Yaratıcı'nın insanlığa merhametinin ve sonsuz rahmetinin bir tecellisidir.

İnsanın bu tecelliden nasibini alabilmesi, hayat yolculuğunu sorumluluk bilinciyle sürdürmesine ve istikametini Yaratıcı'nın teklif ettiği doğrultuda muhafaza etmesine bağlıdır. Bu noktada insana düşen, kullarına en doğru yolu göstererek onları irşad eden (er-Reşîd) Allah'ın davetine uymak, O'na iman etmek, varlığa, hayata ve çevreye dair sorumluluklarını gerçekleştirme hususunda gayret göstermektir. Vahyin ve risaletin temel hedefi budur. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in dünyaya gönderildiği andan bugüne Allah'ın bütün elçileri, bu ideali gerçekleştirmek için hayatlarını ortaya koymuş, insanlığın irşadı için var güçleriyle mücadele etmişlerdir. Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip ve övgüye layık olan Allah'ın yoluna çıkarması² için Son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (sas) ile gönderilen Kur'an-ı Kerim ise bu anlamda insanlık için eşsiz bir hidayet rehberi ve kurtuluş reçetesi olmuştur.

Kuşkusuz Kur'an-ı Kerim, insanı hakikate davet eder ve en doğru olana iletir.³ Nefsinin dayatmalarını bir tarafa bırakarak gönlünü, zihnini, vicdanını kendi irade ve tercihiyle bu davete açtığında insan, sapaşğlam bir kulpa sımsıkı tutunma imkânı

2 İbrahim, 14/1.

3 İsra, 17/9.

bulmuş olur.⁴ Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'i ve onu yaşanan bir hayata dönüştüren sünnet-i seniyyeyi anlama, yaşama ve tüm dünyaya anlatma gayretiyle irşad faaliyetlerinde bulunmak, biz Müslümanlar için ulvi bir görevdir. Bizler, önce kendimizden başlamak üzere çevremizi Kur'an'ın ve sünnetin hayat veren ilkeleriyle aydınlatmak; sağlam bir niyet, samimi bir kalp, kuşatıcı bir dil ve yapıcı bir üslupla hakkın, hakikatin, adalet, merhame-tin ve güzel ahlakın bütün insanlığa ulaştırılması için çalışmakla mükellefiz. Zira insanlığı irşad, temelde Allah'ın elçilerinin ve onların varisleri olan âlimlerin omuzlarına yüklenmiş bir sorumluluk olmakla beraber esasen her Müslüman'ın gücü ve im-kânı nispetinde mükellef olduğu bir kulluk görevidir. Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi, bu gerçeğe işaret etmektedir. İnanıyoruz ki inancımızın bizlere yüklediği bu ulvi sorumluluğu yerine getirdiğimizde Allah'ın inayetiyle yeryüzüne adalet, merhamet, huzur ve sekinet hâkim olacaktır.

Bu idealin bir tezahürü olarak Mevlid-i Nebi, Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle “**Peygamberimiz, Cami ve İrşad**” temalı hazırlanan elinizdeki eser, Peygamber Efendimizin irşadının ve cami merkezli medeniyet inşa faaliyetlerinin mahiyet ve metoduna dair bir farkındalık çalışmasıdır. Söz konusu eserin, Müslümanlar olarak irşad sorumluluğumuzun canlanmasına vesile olmasını temenni ediyor; istifadeye medar olmasını Yüce Rabbimizden niyaz ediyorum.

4 Bakara, 2/256.

İNSANIN İRŞADA OLAN İHTİYACI

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dekanı

İnsan ve İrşad

İnsanın irşada olan ihtiyacını anlatmak için söze önce insandan başlamak gerekir. Ardından Kur’ani açıdan irşadın ne anlama geldiğine göz atmak lazım. Devamında da insanoglunun temelde nelere ihtiyaç duyduğuna ve bu ihtiyaçların sağlıklı bir biçimde karşılanması için gerekli olan irşad, rehberlik ve yol göstericiliğin nasıl olması gerektiğine bakmak lazım.

Varlık âleminin en değerli varlığı insandır hiç şüphesiz. Çünkü insan hayırla şer, imanla küfür, deva ile dert, sevinç ile hüzn gibi zıtları birleştiren bir özelliğe sahiptir. İnsan aynı anda iyilik ve kötülük duygularını birlikte taşıyabilmektedir. İlahi kudret ona iki eliyle celal ve cemel, *mükerremlik*¹ ve *ahsen-i takvim*² sıfatları bahşederek onu kendine *halife*³ kıldı ve âlemde bulunanları onun emrine verdi.⁴ İnsan bu özellikleri ile âlâ-yı illiyyîn denilen yukarıların yukarısına çıkmaya, esfel-i sâfilîn denilen aşağıların

1 İsrâ, 17/70.

2 Tin, 95/4.

3 Bakara, 2/30.

4 Casiye, 45/13; İbrahim, 14/33.

aşağısına düşmeye aday potansiyel bir güce sahiptir. Bu yüzden şairin ifadesiyle kâinatın gözde varlığı sayılmıştır:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvan olan Âdemsin sen.

Merdüm-i dîde-i ekvan, evrenin göz bebeği ve gözde varlığı demektir.

Kur'an'da irşadın kökü olan rüşd, daha çok fitri bir akıl, olgunluk, doğru yol ve sağduyu anlamında kullanılmıştır. Nitekim küçük yaşlardan itibaren tevhid arayışı içerisinde olduğu için Hz. İbrahim'den Kur'an'da: “*Biz İbrahim'e rüşd/doğru düşünme yeteneği vermiştik.*”⁵ ifadeleriyle bahsedilir. İrşad ise insanları fitri aklın ve dinin/şeriatın uygun ve düzgün gördüğüne çağırmak ve doğruya delalet etmek demektir. Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesi bir irşada erdirme faaliyet ve çabasıdır.

İrşada açık olmak da rüşde ermek de bir gönül işidir. İrşad gönül terbiyesi demek olduğundan gönüllülük esasıyla yola çıkmayı gerektirir. Rüşd ve irşada erdirme işlemi, asla zorla yapılamaz. İrşada ancak nefsinin hastalıklarını fark eden ve gönül yaralarının sızladığını hisseden; hatta kendisinde nifak tohumları olduğunu fark eden ve bunlardan rahatsızlık duyan kimseler talip olur. Kur'an bu gerçeği şöyle anlatır: “*Dinde ikrah/zorlama yoktur. Rüşd/doğruluk ve (onun zıddı olan) gayy/sapkınlık sonuçlarıyla ortaya çıktı. Kim artık sahte tanrıları reddederek Allah'a inanırsa sağlam bir kulpa yapışmış demektir.*”⁶

Her yerde ve her zaman hazır ve nazır olan Allah kullarına uzak değildir. Uzak olan kullardır. Allah'a yakınlaşmanın yolu; iman, ibadet ve duadan geçer. Nitekim Allah şöyle buyurur: “*Kullarım sana Beni sorduklarında bilsinler ki, Ben yakınım. Bana*

5 Enbiya, 21/51.

6 Bakara, 2/256.

dua ettiğinde dua edenin duasına karşılık veririm, şu hâlde Benim davetime gelsinler; Bana iman etsinler ki böylece rüşde ersinler, doğru yolu bulsunlar.”⁷

Rüşde ermek, Allah’ın hidayetine ulaşarak doğru yolu bulmak demektir. Nitekim Kur’an’da buyrulur: *“Allah kime hidayet verirse işte o rüşde/doğru yola ermiştir. Kimi de hidayetten mahrum bırakırsa artık onu doğru yola yöneltecek bir rehber bulamazsın.”⁸*

Müminin işi, gönlünü imana açmış bulunan kavim ve kabilesinin kendisine uymalarını isteyerek onları doğru yola götürmek olmalıdır.⁹ İrşad, davet ile başlar, güzel ahlak ve iyi davranışlarla gelişir, zenginleşir ve güzelleşir.

Kur’an, Hz. Peygamber’in, her şeye rağmen ashabına daima doğruyu anlatıp onları irşad etmesini, Allah’ın da onlara imanı sevdirip gönüllerine süslü göstermesini; küfür ve isyanı ise çirkin göstermesini şu ifadelerle anlatır: *“Bilesiniz ki Allah’ın Resûlü aranızdadır. O birçok konuda size uysaydı, siz sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirirdi ve onu gönüllerinize güzel gösterdi. İlahi emirleri yapmamayı ve Allah’ın yasaklarını işleyerek ona isyankâr olmayı da size çirkin gösterdi. İşte böyle olanlar irşada ermiş olanlardır.”¹⁰*

Bu ayetten anlaşıldığına göre insanlar, Yüce Allah’ın irşad için gönderdiği peygamberlere teslimiyetle tabi olmalıdırlar. Mürşidin diğer insanlara tabi olması durumunda ortaya çıkacak sıkıntı, bu ayetten açıkça anlaşılmaktadır. Kur’an’da Hızır-Musa kıssasında bu olay daha ileri boyutlara taşınmaktadır. Nitekim Musa, rüşd/doğru yol olarak kendisine öğretilenlerden bir şeyler öğretmesi için Hızır’dan talepte bulunmuştu. Hızır ona: *“Sen*

7 Bakara, 2/186.

8 Kehf, 18/17.

9 Mümin, 40/38.

10 Hucurat, 49/7.

benimle beraber olmaya sabredemezsin. iç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?” demişti. Musa sabredeceğine dair söz verince Hızır ondan: “Bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın.” diyerek teslimiyet göstermesini istemişti.¹¹

İnsanlık için irşad vesilesi olan Kur’an, lafzıyla ve manasıyla etkileyici bir güce sahiptir. Kur’an-ı Kerim’in ilahi davetinin, insanları ve cinleri etkileyen bu tesir gücünün varlığı, kendi beyanı ile sabittir. Nitekim cinlerden bir grup, Kur’an’ı dinledikten sonra şöyle konuşmuşlardı: “Biz rüşdü/doğru yolu gösteren harika bir kıraat dinledik ve ona iman ettik. Artık kesinlikle Rabbimize kimseyi eş tutmayacağız.”¹²

İnsanın İhtiyaçları ve İrşad

İnsanın bu dünyada hayatını sürdürebilmek için dıştan içe, zahirden batına doğru birtakım ihtiyaçları bulunduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaçların nereden ve ne şekilde karşılanacağından tutun da karşılanması için gerekli malzemeye varıncaya kadar usul ve yöntemle ilgili baştan sona bir rehberlik, yol göstericilik ve irşad gerekmektedir. Bu ihtiyaçların başında yeme, içme ve beslenme gelir. Yeme, içme ve beslenme içgüdüleri insan hayatının devamı için olmazsa olmazı mesabesindedir. Yeme içmenin aşırısı sağlığı bozacak şekilde çarpık yapılanmalara neden olabilir. Yeme içmenin gerekenden az olması ise hayatın devamı için problem oluşturabilir. Bu yüzden insan yemeği, kendini taşıyacak kadar yemeli, insanın taşımak zorunda kalacağı bir oburluğa asla izin vermemelidir. İnsan, davranışlarını etkileyen beslenme ve iştahı, irade ile kontrol edebilmelidir. İnsanın rehberlik ve irşad ihtiyacı, beslenmenin meşru yollardan sağlanması, ölçülü olması gibi noktalardan başlamaktadır. Nitekim çocukluk

11 bk. Kehf, 18/60-82.

12 Cin, 72/1-2.

çağlarında öncelikle anne baba, muallim ve öğretmenler, sonra hekim, tabip ve manevi rehberler insanları bu konuda irşad etmektedir.

Yeme içmenin ardından insana, kendini ve hayatı yönetmek ve savunmak için üç önemli güç verilmiştir. Bunlar da öfke, şehvet ve akıldır. Öfke içgüdüsü, insanın kendi kendisini dış tehlikelere karşı korumak ve savunmak üzere verilmiş bir güçtür. Bu gücün kontrolü de aile, okul ve toplumda alınacak eğitim, yol gösterme ve rehberlikle mümkün olabilmektedir. Öfke içgüdüsü rehberlikle eğitilmezse fayda yerine zarar getirebilir. Öfke ile kalkan, zarar ile oturur. Nitekim öfkenin aşırısı tehevür denilen öfke kontrolü yapamamak gibi bir saldırganlığı; aşağısı da korkaklık gibi psikolojik bir hastalığı beraberinde getirir. Öfkede itidal, şecaat ve cesaret düzeyindedir.

Şehvet denilen cinsellik içgüdüsü, insana soyunu devam ettirebilmek için motivasyon sağlayan bir güçtür. Bu gücün aşırısı da az olması da olumsuz durumlara sebep olur. Şehvetin itidali iffettir. İffet bu gücü yöneterek uygun bir aile geleneği içinde nesli sürdürmektir.

Akıl, insanın hem kendini yönetme ve neslini koruma adına ihtiyaç duyacağı bilgi ve becerileri kazanma hem de varlık âlemini okuma, kendini anlamlandırma ve hayatını sürdürme adına ihtiyaç duyduğu önemli bir güçtür. İnsanın varlığını anlamlandırması “bu dünyada niye var olduğunu ve ne işe yaradığını” kavrayabilmesi, ontolojik bir sorgulama ile anlaşılır. İşte akıl insanın ontolojik varlığını sorgulamada en önemli araçtır.

Öfke ve şehvetin mutedil çizgide kontrol edilip yönetilebilmesi öncelikle aklın sunduğu imkânla başlar. Ancak akıl, bu iki içgüdüyü yönetme ve özellikle hayatı anlamlandırma konusunda yeterli olmaz ve acze düşer. Bu yüzden insanoğlu başka birtakım bilgi ve irşad kaynaklarına ihtiyaç duyar.

İnsanın ilk ve en önemli bilgi kaynaklarından biri, sınama ve yanılmalarla ulaştığı tecrübe ve deneyimleridir. Deneyimleri yönetmede ve onlardan yararlanmada akıl dediğimiz rehber devreye girer, ancak hayatı okuma ve anlamlandırmada o da yetmez. Çünkü aklın her problemi çözmesi mümkün olmadığı gibi her zaman doğruya ulaşması da mümkün değildir. İşte bu noktada “vahiy” adı verilen *ilahi bilgi* kaynağı devreye girer ki insanı ihtiyaç duyduğu iç aydınlanma ve iman ile irşad eden kaynak budur.

Vahye dayalı bir irşad anlayışı, insana hayatı rühd ile akıl ve din istikametinde düzgün yaşayabilmek için dört önemli hususun varlığından bahseder: Varlık, bilgi, insan ve hayat.

1. Varlık: Vahiy, insanogluna varlık âleminde maddeyi aşip manaya ermeyi, madde ötesini görebilmeyi öğretir. İnsana madde ötesi dünyanın varlığı bilgisini ve değerini takdir edebilme yeteneğini kazandırmayı amaçlar. Vahye dayalı olarak varlık âlemi ile ilgili en önemli bilgi, Allah ve âlem düşüncesidir. Vahiy, varlığı maddeden ibaret gören ve sadece fizik âlemi var sayan günümüz insanına, âlemin fizik ve metafizik olmak üzere iki cihetinin bulunduğu gerçeğini anlatır.

2. Bilgi: Yukarıda kısmen temas edildiği gibi bilginin üç önemli kaynağı vardır: Tecrübe, akıl ve vahiy. Tecrübe ve deneyle elde edilen bilgiler müspet ilim ya da pozitif bilgi diye anılır. Aklın ulaştığı bilgi, felsefe ya da hikmettir. Vahiy ise ilahi kaynaklı bilgilerle bize dünya ve ahiret saadetinin yolunu öğretir. Varlığın hikmetini açıklar. Dinî bilginin gündelik ve siyasi hayatı da yönettiği, kilisenin ilme ve yönetime hükmettiği Orta Çağ'dan sonra meydana gelen Reform ve Rönesans Hareketleriyle Batı'da insanlık, din ve inançtan uzaklaşarak pozitivist bir anlayışla: “*Allahsız kâinat, ruhsuz insan*

ve *cevhersiz eşya*” düşüncesine geldi. Bu yüzden günümüz insanının fizik algı kadar metafizik algıya da ihtiyacı vardır.

3. İnsan: Vahiy insana, insan denilen varlığın görülen bedenden ibaret olmadığı, onun bir ruhu ve manevi hayatının bulunduğu gerçeğini anlatır. İnsan ruhunu yok sayan pozitivist anlayış, insana aradığı mutluluğu veremediği için günümüz insanı ateizm gibi yeni arayışlara yönelmiş ve Uzak Doğu dinlerinin transandantal meditasyon merkezlerine yönelmiştir.

4. Hayat: Vahyin öğrettiğine göre hayat, dünya hayatından ibaret değildir. Hayatı tanımak, iki hayatın varlığını kabul etmekten; dünya hayatı gibi ahiret hayatının varlığına inanmaktan geçer. Böyle bir inanış hayata anlam katar. Sadece dünya hayatının varlığına inananlar, bazen dünyadan bıkip soğumaya bir müddet sonra da tükenmişlik yaşamaya başlarlar. Ahiret ve ölüm sonrası ceza ve mükâfat, hayatı değerli ve anlamlı kılmaktadır. Hayatı dünya hayatından ibaret sayan, “Yaşarız ve ölürüz.” diye yorumlayanları uyandırıp irşad etmek ancak vahiy sayesinde mümkün olabilmektedir. Hak ettiğini ve özlediğini dünyada bulamayanın aradığını bulacağı yer, en hassas terazinin kurulacağı ve hiç kimsenin mağdur edilmeyeceği ahirettir. Böyle bir ahiret inancı, insanları dünya hayatını ümit ve korku dengesinde yaşamaya sevk ederek hayata şevkle tutunmalarını sağlar.

Vahyin öğrettiği şekilde bir hayat yaşayan için, imanın bir gereği olan ibadet, suret ile siretin, beden ile ruhun, madde ile mananın yoğun bir biçimde bulunduğu bir vasattır. Ahlak ise ibadet ve dinî hayatın ürettiği sosyal bir meyve gibidir. Aslında vahyin sunduğu iman, insana manevi boyutu ile nebilerin yaşattığı bir güven, sevgi ve şükür ortamı yansıtır ve yaşatır.

İnsandaki iştah, öfke, cinsellik, mal edinme ve hükmetme arzuları nefsanî duyguların etkisiyle zaman içerisinde heva hâline dönüşüp akli tesir altına alabilecek konuma gelebilir. Nitekim “Aklını kumandan, hevasını köle ve esir eden kimseye ne mutlu. Hevasını kumandan, aklını esir ve köle edene yazıklar olsun”¹³ sözü bu bağlamda söylenmiştir. Kur’an’daki: “*Nefsinin hevasını tanı edineni gördün mü?*”¹⁴ ayet-i kerimesi de bu gerçeği vurgulamaktadır. Bu yüzden duygu ve düşüncelerin, bir rehberin irşadıyla tashih edilip eğitilmesi gerekmektedir.

Vicdan denilen iç âlemi ya da kanun ve yasalarla yönetilen dış dünyası insana, tek başına aradığını bulma imkânı vermez. Bu yüzden bunun en sağlam yolu, Allah katından gelen ilahî vahiy kaynağından beslenen dinî hayat ve anlayıştır. İnsanda bulunan içgüdülerin sağlıklı olarak işlemesi ve duyu organlarının görevini tam olarak yapabilmesi için akıl gibi bir rehber; aklın da vahiy gibi bir delile ihtiyacı vardır. Ayrıca vahyin delaletini anlayıp hayata uygulayarak örnek olacak bir model şahsiyet gereklidir. Kur’an-ı Kerim’de peygamberler¹⁵ ve özellikle Peygamberimiz *üsve-i hasene* unvanıyla örnek model şahsiyet olarak tanıtılmaktadır.¹⁶ Kur’an’da adı geçen ve geçmeyen nebi, resûl ve ülü’l-azm unvanlarına sahip bütün peygamberler; insanlar ve topyekûn insanlık için irşad elçileridir. Kur’an bunların sonuncusu olan Peygamber Efendimizi *ümme* bir nebi olarak şöyle takdim eder: “*Allah, ümmilere kendi içinden onlara ayetlerini okuyan, nefislerini tezkiye eden, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir resûl gönderendir.*”¹⁷ Bu nebinin şanını yüceltmek ve yaptığı hizmeti takdir etmek üzere Allah onu kendine ait isimlerle anarak buyurur ki:

13 İbn Hacer Askalanî, *el-Münebbihât*, Beyrut: Mektebetü’l-maarif, s.13.

14 Furkan, 25/43; Casiye, 45/23.

15 Mümtetine, 60/4.

16 Ahzab, 33/21.

17 Cuma, 62/2.

“Size içinizden öyle bir izzetli peygamber geldi ki sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O size düşkündür; Raufdur; çok şefkatlidir; Rahîmdir; pek merhametlidir.”¹⁸

Peygamberlerin görevleri, sadece din tebliğciliği ve davetten ibaret değildir. Onlar tebliğ ettikleri kitap ve çağırdıkları din istikametinde insanları eğitmek, tezkiye etmek, irşad ile onlara rehber olmak durumundadır. Hayata dair nazari bilginin, teoriden pratiğe yansımakça etkisi pek olmaz. En etkili bilgi, uygulanan ve hayata yansıyan bilgidir. Bu yüzden insanlar tabiatları gereği her zaman nasihat, öğüt ve irşada ihtiyaç duyar. Kur’an’daki “Öğüt müminlere fayda verir.”¹⁹ mealindeki ifadeler bunu doğrulamaktadır. Fert ve topluma ayrı ayrı baktığımızda her ikisinin de ıslahı sorumluluk olarak Müslüman’ın boynundadır. Ferdin kendi kendini ıslah etmesi ve sadece kendi nefsiyle meşgul olması yetmez. Çünkü fert toplumun gidişatından da sorumludur ve toplum fertlerinin akli, zihni, kalbi ve ahlaki olarak şekillenmesi toplum içinde tamamlanır ve insan, mensup olduğu toplumun rengini ve boyasını taşır.

İnsanın İrşad İhtiyacı

İslam ve din düşmanlarına karşı İslam’ı ve Müslümanları koruyacak, yapılan itham ve itirazlara cevap verecek, İslam’ı kaynaklarından en güzel şekilde anlayıp yorumlayacak ve muhataplarına anlatacak irşad ve davet ehli insanlara her zaman ihtiyaç vardır. Çünkü din, davet, tebliğ ve irşadla yayılıp yaşanmaktadır. Nitekim Allah Peygamberini bu konuda şöyle uyarmaktadır: “Ey örtüsüne sarınıp bürünen! Kalk ve (insanları) uyar! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!”²⁰

18 Tevbe, 9/128.

19 bk. Zariyat, 51/55; A’lâ, 87/8-10.

20 Müddessir, 74/1-3.

Allah'ın yasaklarının çiğnendiği, emirlerinin umursanmadığı, bozgunculuğun kol gezdiği, fenalıkların yaygınlaştığı, bütün bunlara ses çıkarılmadığı durumlarda irşadın önemi, daha çok ortaya çıkmaktadır. Çünkü böyle zamanlarda Allah'ın musibet ve felaketinin umumi olması, O'nun kanunlarından. Toplumsal sorumluluk Müslüman'a: *"Dünyanın gidişatından Müslüman sorumludur."* anlayışını telkin etmektedir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Bir de öyle bir fitneden sakınınız ki o, içinizden sadece zulmedenlere çatmaz."*²¹ Peygamber (sas) de toplumsal duyarlılık konusunda şöyle buyurur: *"Allah'ın koyduğu sınırları aşmayanlarla o sınırları aşanlar, bir gemiye binmek üzere kura çeken iki gruba benzer. O iki gruptan biri kura sonucu geminin üst katına, diğeri ise alt katına yerleşmişlerdir. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçmek durumundadırlar. Alt kattakiler, 'Biz bizim taraftan bir delik açsak da üstte oturanlara eziyet vermesek.', diye düşünürler. Eğer üstte oturanlar onların bu isteklerine izin verirse (gemi su alacağından) hep birlikte helak olurlar. Eğer buna engel olurlarsa hem kendileri kurtulur hem de onları kurtarmış olurlar."*²²

Gemi batınca sadece gemiyi delenler batmaz, bütün gemi ve gemide bulunan bütün yolcular birlikte batar. Gemide bulunanların vazifesi böyle bir faaliyete izin vermemeleridir. Toplumda kötülük ve fesadın önlenmesi, kötülüğe meyledenlerin irşadı konusu aynen bunun gibidir. Zulüm, haksızlık ve fesadın görmezden gelinip: *"Adam sende bana mı düştü? Milletin akıllısı ben miyim? Beni sokmayan yılan bin yıl yaşasın."* demek ve olan bitene sadece seyirci kalmak, toplumun günbegün erimesi ve fesadı demektir.

Peygamberler irşad hizmetini ümmetin mensuplarına miras olarak bırakmışlardır. Nitekim Peygamberimizden sonra irşad

21 Enfal, 8/25.

22 Buhari, Şirket, 6, Şehadet, 30; Tirmizi, Fitneler 12.

hizmeti: “*Âlimler, peygamberlerin varisleridir.*”²³ hadisinin yönlen-dirmesiyle muttaki âlimlere ve rabbani ariflere, din adamlarına ve din gönüllülerine intikal etmiştir.

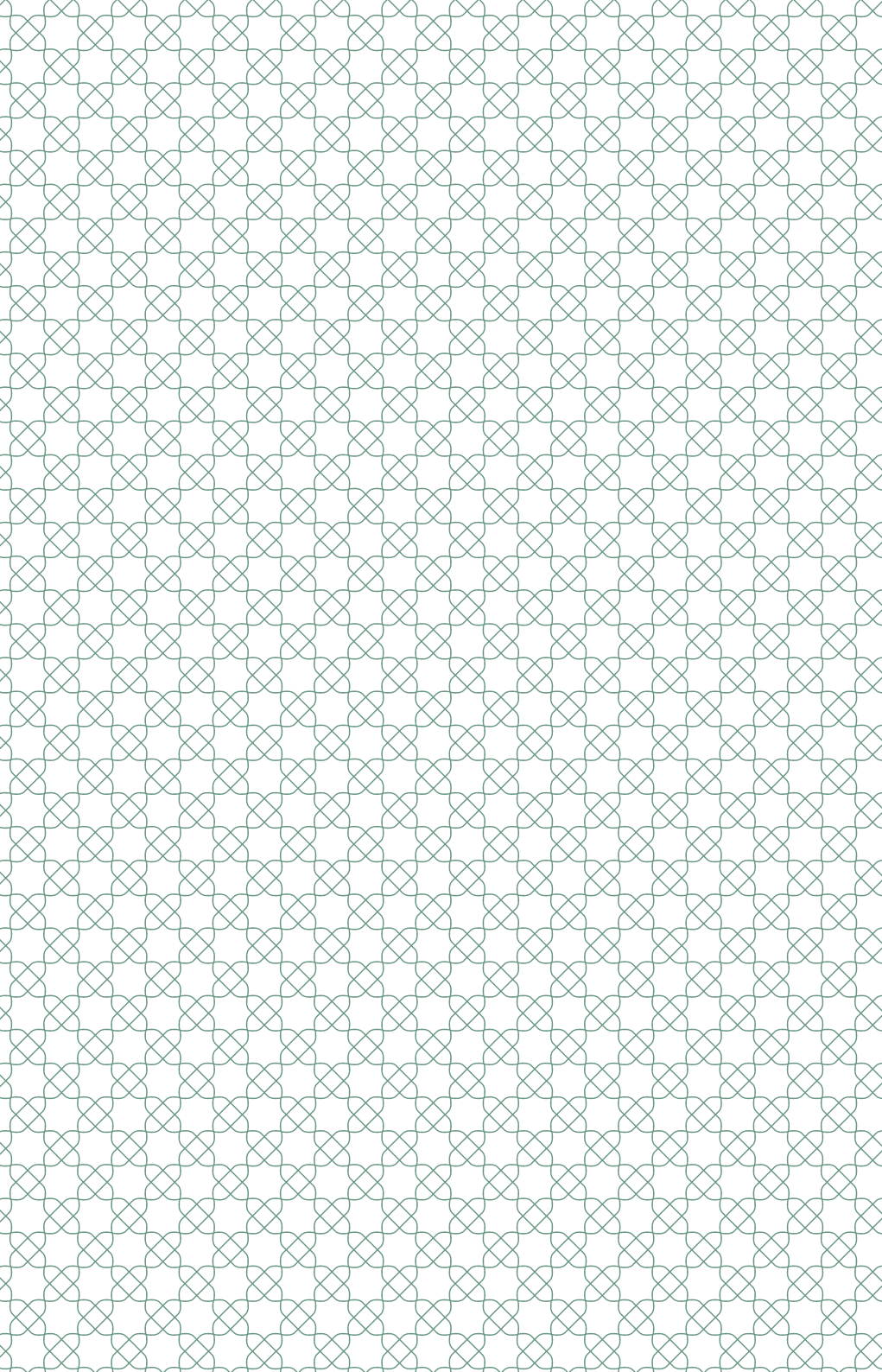
Bedeni hastalıkların tedavisi için nasıl hâzık bir hekime baş-vurmak, onun öneri ve tavsiyelerine uymak, ilaçlarını kullanmak gerekiyorsa manevi ve ruhi hastalıkların da tedavisi gerekir. Bu noktada irşad ve tebliğ insanlarına müracaat ile onların tavsiye-lerine uymak insana kolaylık sağlar.

Netice olarak irşad, insanın bütun hayatını kapsayan ve her çağda hissettiği ruhi ve manevi bir ihtiyaktır. İnsanın bu ihtiyacı-nı çocukluğundan ergenlik çağına kadar dün, anne babalar, mu-allimler, aile büyükleri karşıladı. Bir bakıma büyükler küçükle-rin mürşidiydi. Gençlik yıllarında ve ilerleyen yaşlarda insanlar ilmî, fikrî ve ahlaki gelişimlerini toplum içerisinde mektep, cami ve mahalle ortamlarından yararlanıp beslenerek karşıladı. Tek-nolojinin sunduğu imkânlarla bugün değişen ve dönüşen dün-yada bireylerin beslendiği ortamlar da çeşitlenip çoğaldı. Bilgiye erişimin hiç olmadığı kadar kolaylaştığı ancak bilgi kirliliğinin de gündün güne arttığı, dolayısıyla irşadın da ifsadın da etki alanının çoğaldığı bu yeni süreçte bocalayan insanların imdadına yetişecek olan dinin irşad gücüdür. O da önce varoluşun temel amacını kavrayarak zor ve dar zamanlarda bile bir çıkış yolunun bulunduğunu inancıyla yeniden hayata tutunmaya çalışmaktadır. Di-nin ümit aşıl原因an ebediyet duygusunu, paylaşım atmosferini, şükretmenin huzur ve mutluluk veren dünyasını soluklamak-tır. İrşad aslında birilerinin, insana sürekli kendisinin yalnız olmadığını; Allah'ın destek ve himayesi altında bulunduğunu hatırlatması demektir. Bu anlamıyla irşad, bugün dünkünden daha çok ihtiyaç duyduğumuz ve Üstad Necip Fazıl'ın tabiriyle “Ceketimizin yeninde kaybettiğimiz güneş gibidir.” Unutmamak

23 Ebû Dâvud, İlim, 1.

gerekir ki bugün irşad vasıtalarını yenilemek, özellikle dijital ve sosyal medyadan yararlanmak, inananların boynunun borcudur. Bugünün insanına çağın imkânlarıyla hitap etmek adına bu mecralardaki irşad faaliyetlerine uygun içerik ve programlar üretmek de buna dâhil edilmelidir.

KUR'AN'DA İRŞAD ÜSLUBU*

Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Cenab-ı Hak insanı, fitrat ve yaratılış yönünden seçkin yaratmıştır. Kâinatı emrine verdiği bu saygın varlığın hayatını onurlu bir şekilde sürdürmesi gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki Yüce Mevla, tarih boyunca belirli zaman aralıklarında peygamberler vasıtasıyla vahiy göndermiştir. Vahyin insanoğlu için olması, bu mükerrem varlığın kendini ve evreni keşfetmesi, varlığını anlamlandırması için bir imkân ve lütuftur. Bundan dolayıdır ki yeryüzüne gönderildiği ilk andan itibaren vahiy insanın yoldaşı olmuş, ona doğru yolu göstermiştir. Şeytanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı kandırarak cennetten çıkarılmalarına sebep olması, onların yeryüzüne gönderilip şaşkınlıklarını atlatması sürecinin sonunda: *"Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve derhâl tevbe etti."*² ayeti yer alır. Bu ayet, ilk irşad yani doğru yolun gösterilmesi olarak düşünülmelidir. İlk olarak *"Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük*

1 * Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu (Esra Hacımüftüoğlu, Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022) adlı kitaptan üretilmiştir.

2 Bakara, 2/37.

*eden zalimlerden olursunuz.*³ ayetiyle uyarıda bulunan Allah Teâlâ, ilk idlal hareketinin yani şeytanın yoldan çıkarmasının başarıya ulaşması neticesinde kulunu yalnız bırakmamıştır. Bu hadise, aslında irşadın ne kadar geniş ele alınabileceğinin işaretidir. Cennet gibi olağanüstü bir mekândan, dünyaya gönderilmenin insan psikolojisi üzerindeki etkisi düşünülduğünde, Hz. Âdem'in irşad edilmesi, irşadın yol göstericiliğini, dünyaya uyum sürecine olan katkısını, algılamasının artırılmasına yönelik etkisini göstermektedir.

Rüşd kökünden mastar olan irşad kelimesi, doğru yolu bulmak ve kararlılıkla benimsemek, doğru yolda gitmek, doğru düşünmek anlamındadır; hidayet manasına gelmekte, sapkınlık (dalalet) ve azgınlık (ğayy) kelimelerinin zıddı olarak kullanılmaktadır.⁴ Dinî bir terim olarak irşad kelimesi ise insanlara doğru yolu göstermek, hayrı anlatmak ve müminleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırarak rehberlik etmek anlamındadır.⁵ Bu görevi yapan kimseler için mürşid tabiri kullanılır. Firavun'un kavminden iman eden kimsenin *“Ey kavmim! dedi, siz bana uyun, sizi doğru yola (sebile’r-reşad) götüreceğim.”*⁶ şeklindeki ifadesi ve Hayber Kalesi'nin kuşatılması sırasında, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitaben söylediği *“Senin aracılığınla-irşadınla tek bir kişinin Müslüman olması, sana en değerli ganimetlerin (kızıl develerin) verilmesinden daha hayırlıdır.”*⁷ sözleri, mürşid vasfının insanlar için kullanılabileceğini göstermektedir. Ancak zaman içerisinde bu

3 Bakara, 2/35.

4 el-İsfehâni, *Mu’cemu Mufredâti'l-Elfazî'l-Kur’ân*, 201; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III/175-177; Zebîdî, *Tâc'ul-Arûs*, II/352-353; el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur’ân*, IV/148-150.

5 Topaloğlu, “İrşad”, *DİA*, XXII/454; Karagöz, “Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’ân Kavramlarının Analizi”, 67; Uludağ, *İslam'da İrşad*, 22; Çetin, *Hitabet ve İrşad*, 224; Karaman, *Kur’ân ve Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 58.

6 Mü'min, 40/38.

7 Buhârî, Cihâd, 102; Muslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 34.

kelime anlam daralmasına uğrayarak, tasavvuf ilminde özel bir anlam kazanmıştır.⁸ “Reşîd” (Râşid) ise bütün işleri doğru, isabetli, hedefe ulaştırıcı ve fiillerinde yanlışlık, çelişki ve tutarsızlık bulunmayan anlamında, esma-i hüsnadan biri olarak Allah’a nispet edilen bir kelime olarak bilinmektedir.⁹

İrşad kelimesindeki doğru yolu gösterme manası, maddi anlamda olabileceği gibi bunun daha ziyade aklî-manevi bir alanı ilgilendirdiği kabul edilir. İrşad kavramının, dinî terminolojide “hidayet” kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı da görülmektedir.¹⁰ İbn Abbas’ın, Fatiha suresinde geçen, “ihdinâ” kelimesine, “erşidnâ” yani “Bizi irşad et.” anlamı verdiği rivayet edilmektedir ki¹¹ bu tefsir, irşad ile hidayetin birbirlerinin müteradifi olarak kullanıldığına işaret görülebilir. Bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılsalar da temelde aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Mesela, rüşd kelimesinin zıddı, özelde “ğayy” kelimesi iken hidayet kelimesinin zıddı, “dalalet”tir.¹² Nitekim “...Artık doğrulukla (rüşd) eğrilik (ğayy) birbirinden ayrılmıştır...”¹³ ve “Seni şaşırılmış (dâllen) bulup da yol (hedâ) göstermedi mi?”¹⁴ ayetlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

İrşad kelimesi bu şekliyle Kur’an’da yer almamakla birlikte rüşd kökü ve ondan türeyen kelimeler (rüşd, reşed, reşad, raşid, reşid ve mürşid) on dokuz ayette geçmektedir.¹⁵ İman ve

8 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 455.

9 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III/175; Zebîdî, *Tâc'ul-Arûs*, II/352; Ayrıca bk. İbn Mâce, *Dua*, 10; Tirmizî, *Deavât*, 82.

10 Topaloğlu, “İrşad”, XXII/454.

11 Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, I/366.

12 el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimati'l-Kur'ân*, IV/148-150.

13 Bakara, 2/256.

14 Duhâ, 93/7.

15 Abdalbâkî, *el-Mu'cem'ul-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 393-394.

hidayet,¹⁶ hayır,¹⁷ fayda,¹⁸ doğru, doğru yol,¹⁹ kurtuluş yolu,²⁰ isabet,²¹ akıl ve temyiz gücü²² anlamlarındaki bu kelimeler, mutlak olarak veya insana nispet edilerek kullanılmış: "...Allah kime hidayet ederse işte o, hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost (veliyyen mürşidâ) bulamazsın."²³ ayetinde dolaylı olarak Allah'a izafe edilmiştir.

Geniş bir kullanım alanı olan rüşd kelimesinin, Kur'an'da, iman ve İslam ile özdeşleştirildiği de görülmektedir.²⁴ "Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır..."²⁵ ayetinde, rüşdün imanı kasteder şekilde kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde, "İçimizde, (Allah'a) teslimiyet gösterenler de var, hak yoldan sapanlar da var. Teslimiyet gösteren kimseler, doğru yolu arayanlardır (raşedâ)."²⁶ ayetinde de bu kavramla İslam'ın kastedildiği görülmektedir. İman ve İslam gibi iki temel kavramla ilgili bu kelimenin kullanılmış olması, rüşdün ne kadar geniş bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Rüşd kavramı, Peygamberimizin (sas) hadislerinde, kelimenin anlamına ve Kur'an'daki kullanımına paralel olarak, "doğru yolu bulmak ve bu yolu göstermek" anlamlarında kullanılmıştır.²⁷

16 Bakara, 2/256.

17 Cin, 72/10.

18 Cin, 72/21.

19 Kehf, 18/66; Mü'min, 40/29, 38; Araf, 7/146.

20 Kehf, 18/10.

21 Hûd, 11/96-97.

22 Nisâ, 4/6.

23 Kehf, 18/17.

24 İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 258.

25 Bakara, 2/256.

26 Cin, 72/14.

27 Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevî*, "r-ş-d", II/261-262.

İrşadın gayesi, insanın dünya algısını ve adaptasyonunu geliştirmek ve genişletmek olarak düşünülebilir. Yeryüzüne halife kılınan insanın, sistemli ve yaratılışına uygun bir hayat tarzını oluşturabilmesi için gerekli olan zihni altyapının bulunması gerekir. Bu altyapı pek tabii Kur'an'da mevcuttur ve irşad da aslında tam anlamıyla budur; yani ilahi vahyin bizzat kendisinin, insan için gönderilmesidir. Burada da irşad yöntemlerinin çeşitliliği etkin rol oynamaktadır. Çünkü yaratılış itibarıyla insan bir canlıdır, fakat zihin kapasiteleri kişiden kişiye değişmektedir. İşte bu sebeple Kur'an'da, farklı zihin dünyalarına hitap eden ama temelde insanı esas alan ayetler yer almakta ve bunların hepsi de irşadın farklı bir boyutunu göstermektedir.

İnsanın yeryüzü macerası, aslında onun rüşdünü ispat edebilme mücadelesi olarak da görülebilir. Yani, Kur'an ayetlerinin gönderilişindeki temel amacı kavraması ve yaşantısına dökülmesinin bir çabasıdır ki irşad tam anlamıyla bu mücadeleye yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla irşad, olumsuz karakter özelliklerini de bünyesinde taşıyan insanın, kendini aşabilmesi sürecine katkı sağlayan semavi bir destektir. Ancak bu desteği alabilmek için kişinin harekete geçmesi gerekir. İnsanın sosyal ve kültürel açıdan kendisine çizdiği kalıpları bir süzgeçten geçirerek yapılan irşada ön yargısız yaklaşması, ilahi yardıma ulaşmanın ilk adımı olarak görülebilir. “*Babalarımızı böyle bulduk.*” veya “*eskilerin mäsallan*”²⁸ şeklindeki yaklaşımlara rağmen Kur'an'ın akla yaptığı ısrarlı vurgunun temel esprisi de aslında sosyal yaşantının her zaman doğruları göstermeyeceğini belirtmek içindir: “*Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler.*”²⁹ ayeti bu duruma örnektir. Kur'an'ın bildirdiği

28 Kalem, 68/15; Neml, 27/67-68; Ahkâf, 46/17.

29 En'âm, 6/116.

bu sosyolojik realite, irşadın ilk önce birey merkezli ve içsel bir heyecanla başlayan, akıl eksenli bir süreçte işaret ettiğini gösterir.

İrşad aynı zamanda birey ve toplum merkezli bir eğitim sürecidir. Yani temelde bireyi hedef alan, ama nihayetinde toplumun iman ve ahlak düzeyinde kemale ermesini hedefleyen irşad, bütün insanlığı kuşatır mahiyettedir. İrşadın temel gayelerinden biri de toplumda koruyucu tedbirlerin alınmasını sağlamaktır. *“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet eder ve hepsini perişan eyer). Biliniz ki Allah’ın azabı şiddetlidir.”*³⁰ mealindeki ayet, irşadın âdeti koruyucu hekimlik görevine işaret etmektedir. Çünkü irşad gerektiği gibi yapılırsa, toplumsal bozulmanın önüne geçilecektir. Hz. Peygamber’in *“Günah işleyenlerin bulunduğu bir toplumda önlemeye gücü yeten kimseler olduğu hâlde, onlar bunu engellemezlerse ölmeye önce Allah onların hepsini bir azaba uğratar.”*³¹ veya *“Şunu yeminle söylüyorum ki siz ya iyiliği emreder, kötülükten sakındırmanız; ya da Allah yakında size kendi nezdinden bir azap gönderir. Sonra dua edersiniz de dualarınıza karşılık verilmez.”*³² şeklindeki hadisleri, irşad görevinin yoksunluğunun, toplumsal boyutta yol açabileceği sonuçları haber vermektedir.

*“... Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.”*³³ mealindeki ayet de irşadın sosyal koruyuculuk vasfına işaret etmektedir. Yani insanlar, Allah’ın kendilerine verdiği nimet ve afiyet durumunu, güzel hallerini, bir başka ifadeyle temiz fitratlarını, çirkin iş ve davranışlarla değiştirmedikçe Allah onlara verdiği güzellikleri değiştirmeyecektir.³⁴ İrşad, ahlaki yozlaşmanın, toplumsal sefahatin

30 Enfâl, 8/25.

31 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 20.

32 Tirmizî, Fiten, 9.

33 Ra’d, 13/11. Ayrıca bk. Enfâl, 8/53.

34 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/498.

önüne geçecek, toplu çöküşü engelleyebilecek ve yeryüzünün imarına katkı sağlayacaktır. Bu durum, özellikle Peygamberimizin (sas) yeryüzündeki insanların hepsini aynı gemiye binmiş olan yolculara benzettiği hadisinde açıkça görülmektedir. Buna göre geminin yolcuları, yerlerini kura ile tayin etmişlerdir ve geminin alt katında kalanlar su ihtiyaçlarını karşılamak için üst kata çıkmaktadırlar. Bu durumda alt kattakiler, üst kattakileri rahatsız etmemek için kendi bölümlerinden bir delik açsalar ve üsttekiler de buna müdahale etmeseler, hep beraber boğulacak, helak olacaklardır. Ama eğer müdahale ederler ve ikaz görevlerini yerine getirirlerse, hep birlikte kurtulacaklardır.³⁵ Bu hadis, irşad görevinin zaruretini ve toplumsal yaşamdaki rolünü, hayatın içinden güzel bir benzetmeyle anlatmakta ve irşadın hayatiyet derecesindeki önemini göstermektedir.

İrşad, Müslümanların kendilerine, diğer din mensuplarına ve bütün insanlığa karşı yürütmeleri gereken kutsal bir vazifedir. “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁶ ayeti her ne kadar emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker kapsamında düşünülse ve içeriğinden bunun Müslümanlar üzerinde bir farz-ı kifaye olduğu şeklinde fıkhi bir hüküm çıkarılsa da³⁷ bu ayet genel olarak inananlara yüklenen sosyal sorumluluk alanını göstermektedir. İrşadın insanlar arasında manevi dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan vasıtaların başında yer aldığına işaret etmektedir.³⁸

İrşadın inananlar üzerindeki bu kuşatıcı ve bütünüleyici etkisi yüzünden olmalıdır ki bu görevi yerine getiren toplum Kur'an'da dikkat çekici bir şekilde övülmektedir. “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten

35 Buhârî, Şirket, 6.

36 Âl-i İmrân, 3/104, 110.

37 Kurtübî, *el-Cami'*, V/252.

38 Topaloğlu, “İrşad”, XXII/454.

meneder ve Allah'a inanırsınız...³⁹ ayeti, muhtevası itibarıyla irşad hizmeti profili vermektedir. Yani insanları hak ve hakikate, halis iyiliğe çağırarak ve her türlü kötülüklerden uzaklaştırmak, irşadın alanıdır. Ayet, irşad hizmetini yerine getirmenin, “en hayırlı” olma ayrıcalığına erişebilmek için şart olduğunu göstermektedir. Yüce Mevla'nın övgüsüne mazhar olma hususunda teşvik edicidir. “*İnsanların en hayırlısı en çok okuyanı, en muttaki olanı, iyiliği en çok emredeni, kötülükten en fazla sakındıranı ve en çok sila-ı rahim yapandır.*”⁴⁰ hadisi, irşad görevinin yüce bir konuma ulaşmadaki rolünü belirtir. “*Başkalarını doğruya çağırana kimseye, kendisine uyanların sevabı gibi sevap verilir; bununla beraber onların sevabından hiçbir şey eksilmez. Başkalarını sapıklığa çağırana kimseye de ona uyanların günahı gibi günah verilir; bununla beraber, ona uyanların günahlarından hiçbir şey eksilmez.*”⁴¹ veya “*Bir hayra yol gösteren kişiye, o hayrı yapanın ecri kadar ecir vardır.*”⁴² şeklindeki hadisler de irşadın uhrevi boyutuna ve toplumun ahlaki düzenine yönelik insanlara iyi yönde teşviklerde bulunmaktadır.

Kur'an'ın irşad ve eğitim metotları insanla tam bir simetri içinde, girift ve kompleks özelliktedir. Bu zorluk değil, rahmet olarak görülmektedir. Çünkü her insan farklı karakterdedir. Kur'an da evrensel olarak gönderilen ve kıyamete kadar her insana hitap eden bir kitaptır. Bunun yansıması olarak aynı ayet içerisinde birden çok anlatım üslubunu aynı anda görmek mümkündür. Mesela ikna ve düşündürme; teşbih ve tasvir; tebşih ve inzar, kıssa ve tekrar metodunu vs. aynı ayetlerde görmek, Kur'an-ı Kerim'de rastlanılan oldukça yaygın bir durumdur. Bu ise Kur'an'ın insanı eğitim usulünü, gerek modern gerekse klasik

39 Âl-i İmrân, 3/110.

40 Ahmed b. Hanbel, Musned, VI/432.

41 Muslim, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; Tirmizî, İlim, 15.

42 Muslim, İmâret, 133; Ebû Dâvûd, Edeb, 115; Tirmizî, İlim, 14.

insani metotlardan ayıran önemli özelliklerden birisidir.⁴³ Kur'an-ı irşad, insanla birlikte şekillendiği için onun gereksinimlerine en iyi şekilde cevap veren ve birçok metodu da bünyesinde barındıran, çok özellikli bir eğitim sistemidir. Doğal olarak bu eğitim ve terbiye sürecinin de birtakım yol ve yöntemlerinin bulunması gerekir.

Kur'an'da yer alan imani, ameli ve ahlaki konular çeşitli şekillerde insanlara benimsetilmekte, bu konular işlenirken insan psikolojisinin çeşitli boyutları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu konudaki en temel ve kuşatıcı ayet, Nahl suresinin 125. ayeti olarak belirlenebilir: “*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.*”

Bu ayet, başta Hz. Peygamber olmak üzere genel olarak bütün Müslümanların irşad faaliyetlerinde uymaları gereken metotları göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayetin mesajları bütün insanlığı kuşatıcı ilkeler içermektedir. Nitekim “*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!*” ifadesi açık ve kesin bir emir olmakla birlikte, ayette mef'ulün zikredilmemiş olması da hitabın umum olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Ayetten, muhatap kitle olarak herhangi bir kısıtlama olmaksızın yeryüzündeki tüm insanların kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'daki irşad metodolojisinin temelini oluşturan bu ayette, irşadın genel olarak iki kısma ayrıldığı da açıkça görülmektedir. Yüce Allah, Peygamberimizin (sas) şahsında bütün müminlere, insanları ilahi hakikatlere üç yoldan, yani hikmet, güzel öğüt ve en güzel bir biçimde mücadeleden birisiyle davet etmesini emretmişse de ayette “*Rabbinin yoluna hikmet, güzel*

43 Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, 125.

44 Âlûsî, *Râhu'l-Me'ânî*, XIV/253-254.

öğüt ve en güzel mücadele ile çağır.” denilmemiştir. Aksine mücadele fiili, hikmet ve güzel öğüt kelimelerinden ayrı olarak zikredilmiştir. Bu kavramların arası ayırt edilmiş ve böylece müminlere hikmet, mev‘ıza-i hasene ve mücadele kelimelerinin nazmedilişi üzerinden, irşad görevinde takip edilecek yöntem sunulmuştur. Buna göre irşadta öncelikle hikmet, peşinden de güzel öğüt (mev‘ıza-i hasene) ile tavsiye gelmelidir. En son aşamada ise en güzel bir şekilde mücadeleden bahsedilmiştir ki bu sıralama irşad üslubunun belirlenmesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Ayette yer alan sıralamadan hareketle, insanların ilim öğrenme kabiliyetleri ve irşad edilmeleri açısından genel olarak havas, avam ve muannid olarak üç kısma ayrılabilceğinden bahsedilmiştir.⁴⁵ Karakterleri, eğitim süreçleri, kültürel farklılıklar vb. pek çok husustan dolayı her insan farklıdır; dolayısıyla hakikat her insana aynı şekilde aktarılmamalıdır. Bu ayetin içeriği, insanların irşadında, onların kavrayış ve eğitim durumlarının göz önünde bulundurulmasının mutlak surette gerekliliği sonucuna ulaştırmaktadır. Çünkü insanların eğitim ve bilinç düzeyleri, onların iletişim tarzına; farklı inanç, görüş ve davranış biçimlerine göstereceği hoşgörü düzeyine, tutumlarına etki edebilmektedir. Dolayısıyla zekâ ve öğrenim seviyesi yüksek olan kimselere sunulacak olan irşadın aklî, ilmî ve felsefi terminoloji eşliğinde sunulması yerinde olacaktır. Buna karşılık, kavrama düzeyi sınırlı ve öğrenim düzeyi de düşük kimseler için en etkili irşad üslubu ise kolay anlaşılır, sık tekrarlara ve somut örneklerle dayalı kısa ve hikâyelerle zenginleştirilmiş bir anlatım tarzı (mev‘ıza) olarak belirlenebilir. Dinleyicinin durumuna göre tartışma, karşılıklı görüş alışverişinde bulunma, diyalog da etkili şekilde

45 Bu şekilde tasnifler için bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XX/140-141; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII/369-370; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, XIV/253-254.

kullanılabilir.⁴⁶ Dolayısıyla bu üç ana irşad biçimi, insanların temel karakteristik özelliklerine ve sosyo-psikolojik durumlarına göre tercih edilebilecek türden üslup özelliklerine sahiptir.

Bu kategoriler, insanların irşad edilirken hepsinin bir seviyede ve aynı algılama gücüne sahip olmadıklarını belirtmesi açısından önemlidir. Sosyolojik analiz olarak da görülebilecek olan bu tasnif, dinî davet ve irşadın başarıya ulaşmasında önemli ipuçları vermektedir. Yani, dinî hakikatler bütün insanlara tek düze formda anlatılmamalı, hedef kitlenin yapısına uygun bir şekilde irşadta bulunulmalıdır.

Bu ayetten yola çıkarak Kur'an'ın irşad üslubunun, hikmet, güzel öğüt ve en güzel şekilde mücadele olmak üzere üç ana bölümden oluştuğu ifade edilebilir. Bu her bir bölüm de irşad açısından, bünyesinde farklı anlatım özelliklerini ve eğitimsel incelikleri barındırmaktadır.

Kur'ani irşad açısından belirtilmesi gereken bir diğer husus ise ayette "hüsn" kavramının iki defa geçmesinin (ve'l-mev'izati'l haseneti ve câdilhum billeti hiye ahsen) önemidir. Kur'ani irşadın her adımında mutlaka mantıksal ve estetiksel boyutta bir güzelliğin bulunması gerekir. Tartışmaya düşkün bir tabiatta yaratılan insanın bu yönünü de ihmal etmeyen Kur'ani irşad, mücadelede dahi en güzel şekilde davranmayı talep eder. Zaten Kur'an hiçbir zaman için mücadeleyi başlatan bir tavırda bulunmamaktadır, aksine irşad için önemli olan hakikatin nurunun yayılması, paylaşılmasıdır. Bu açıdan, Kur'an bir antitez değildir; ilahi vahiy, hakikatin anlatıldığı yegâne yerdir. Ama muhatapların davranışları, hakikati ortadan kaldırmaya yönelik bir boyuta ulaştığında Kur'an, irşadın en güzel bir şekilde mücadele olarak yürütülmesini talep etmektedir. Bunun en güzel örneklerini ise yine bizzat Kur'an sunmaktadır.

46 Hökekleli, "Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim", 57-58.

Kur'an'ın irşad üslubu hakkında, özellikle şunun belirtilmesi gerekir: Kur'an, bir metodu alıp o şekilde bir irşad benimsemiş değildir; aksine bu evrensel kitapta çok çeşitli üslup biçimleri, birbirleriyle meczolmuş bir şekilde görünmektedir. Kur'an bir yandan kısa üslubuyla insanı irşad ederken bir yandan da muhatabına sorular yöneltmekte, bir tarafta mukayese yaparken bunu da gözlem vasıtasıyla etkinleştirmektedir. Yani pek çok anlatım özelliği iç içe, birbiriyle uyumlu bir şekilde insanlığa sunulmuştur. Bu da Kur'ani irşadın, ilahi boyutunu göstermekle birlikte, aynı anda pek çok farklı kanalın kullanıldığının da göstergesidir. Bu şekildeki zenginlik de insanı zihinsel hareketliliğe ve düşünsel canlılığa sevk etmektedir.

Kur'an'ın, çok çeşitli irşad yöntemlerini etkin ve farklı şekillerde sunması, muhatap kitlenin farklılığından da kaynaklanmaktadır. Her ne kadar insan paydasında buluşulmuş olsa da her kişinin algılaması farklıdır; ilgi ve eğilimlerine göre idrak düzeyi çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla, Kur'ani irşad, insani farklılıkları göz önünde tutarak, muhataplarına zengin bir üslup çeşitliliği sunmuştur. Bu durumun parlak bir yansıması, Peygamberimizin (sas) hitaplarında da açıkça görülmektedir. Çünkü âlemlere rahmet olarak gönderilen Kutlu Nebi, insanların vazgeçilmez mürşididir.

Sonuç itibarıyla Kur'an'ın irşad üslubunun zengin, dinamik ve coşkun bir yapıda olduğu, insanlığa sunduğu mesajlarla evrensel özellikte bulunduğu ve insana en uygun üslup biçimini sergilediği belirtilmelidir.

Kaynakça

Abdulgâkî, M. Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dâru'l-Hadîs. Kahire: 1996.

Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*. Tah: Muhammed Şukrî. Dâr-u İhyai't-Turâsi'l-Arabî. Beyrut: tsz.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yay. İstanbul: 2005.

Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad*. Emin Yay. Bursa: 2008.

el-İsfehânî, Râgıb Ebu'l-Kâsım Huseyin Muhammed. *Mu'cemu Mufredâti'l-Elfâzi'l-Kur'ân*. Tah: Nedim Maraşlı. Dâru'l-Fikr. 1972.

el-Mustafavî, Hasan Mustafavî. *et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur'ân*. Tahran: 1393.

Hacımuftuoğlu, Esra. *Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara: 2022.

Hökelekli, Hayati. "Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim". *Diyanet İlmî Dergi*. c. 42, s. 1, 2006.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Tah: Mustafa Muhammed, Mustafa Fadl el-Acmavî, Ali Ahmed Abdulgâkî, Hasan Abbas Kutub. Mektebetu Evlâdi's-Şeyh. Cizre: 1421.

İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. Dâr-u Sadr. Beyrut: 1968.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*. Pınar Yay. İstanbul: 1997.

Karagöz, İsmail. “Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’ân Kavramlarının Analizi”. İslam’ın Güncel Sunumu, TDV. Ankara: 2007.

Karaman, Fikret. *Kur’ân ve Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*. DİB. Yay. Ankara: 2007.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. Tah: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*. Muesesetu’r-Risâle. Beyrut:1427.

Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*. Tah: Mecdi Ba Sellum, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye. Lübnan: 2005.

Râzî, Fahrüddîn, *Tefsir-i Kebîr*. Dâru’l-Fikr. Beyrut: 1981.

Şanver, Mehmet. *Kur’ân’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*. Pınar Yay. 2004.

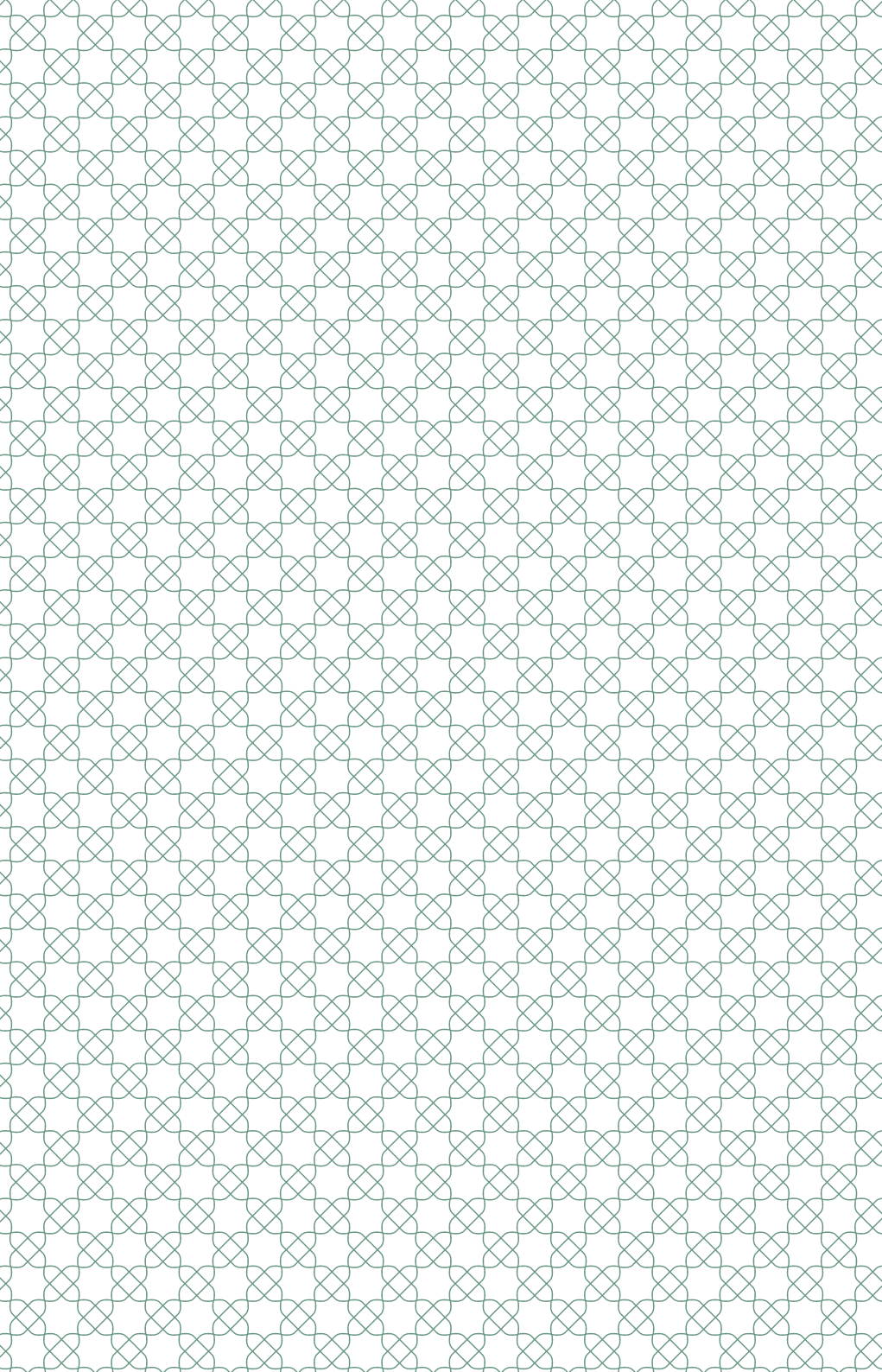
Topaloğlu, Bekir. “İrşad”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXII: 454-455. İstanbul: 2000.

Uludağ, Süleyman. İslam’da İrşad. Marifet Yay. İstanbul: 2001.

Wensinck. *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Hadisi’n-Nebevî*. Matbaatu Beril. Leyden: 1943.

Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâc’ul-Arûs, Dâr-u Libeya*. Bin-gazi: tsz.

Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye. tsz.

KUR'AN KISSALARINDA TEBLİĞ VE İRŞAD

Dr. Bayram KÖSEOĞLU
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Giriş

İnsanları Yüce Allah'ın yoluna iletmek üzere vahiy hal-
kasının son zinciri olarak son peygamber Hz. Muham-
med'e (sas) Kur'an-ı Kerim indirilmiştir. Başta Allah inancı
olmak üzere melekler, peygamberler, ilahi kitaplar ve ahiret
hayatı gibi inanç esaslarıyla ilgili konular Kur'an'ın özellikle
vurguladığı esaslardır. Bunun yanında, ibadetlerle ilgili konu-
larla birlikte ahlaki değerler de huzurlu bir dünya ve ahiret
hayatı için Kur'an'da yer alan temel konular arasındadır.

Kur'an-ı Kerim'in önemli bir kısmını ise peygamberlerin ve
önceki toplumların başından geçen olayların aktarıldığı kıssa-
lar oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kur'an, geçmiş milletlerin
haberlerini anlatan bir tarih kitabı olmak üzere indirilmemiştir.
Kur'an insanlığı en doğru ve en adil bir yola irşad edip hidayet
eden bir kitaptır.¹ Kur'an'da yer verilen kıssalar ve bu kıssalarda
öne çıkan örnekler de biz muhatapların geçmişte yaşananlardan
ibret almalarını hedeflemektedir.

Peygamberlerde bulunması gereken sıfatlardan biri tebliğ
sıfatıdır. Peygamberler, peygamberlik görevleri gereği, Yüce

1 M. Beyyûmî Mehrân, "Tarihi Bir Kaynak Olarak Kur'an-ı Kerim", çev. İdris Şengül, *Diyanet İlmî Dergi* 32/1 (1996), 109.

Allah'tan aldıkları vahiyleri eksiksiz bir şekilde muhataplarına tebliğ ederler. Bundan maksat ise insanları başta tevhid inancına ulaştırmak olmak üzere kötülüklerden sakındırmak, iyiye, güzele ve doğruya irşad etmektir. Bu bağlamda, peygamberler sadece kavimlerine ilahi emir ve yasakları iletmekle kalmamışlar, aynı zamanda bunları öncelikle kendileri yaşayarak örnek olmuşlardır. Peygamberlerin tebliğ ve irşad yolunda giriştikleri bu mücadele kolay olmamış, her biri inkâr, itiraz, alay, işkence gibi çeşitli şekillerde muameleye maruz kalmışlardır.

Toplumların peygamberlere ve onların tebliğ ettiği hükümlere karşı çıkmalarının pek çok sebebi vardır. İleride yer verilen örneklerde görüleceği üzere bu karşı duruş bazen sahip olunan ve atalardan tevarüs eden inancı körü körüne bir taassupla savunma gayretinden kaynaklandığı gibi bazen cehalet, inat, kibir ve haset gibi sebeplerden bazen de toplumların önde gelenlerinin sahip oldukları iktidar ve gücü kaybetme korkularından kaynaklanmıştır.

1. Hidayet ve İrşad Kaynağı Olarak Kur'an

İnsanları dünya ve ahirette huzur ve kurtuluşa ulaştırmak için gönderilmiş olan Kur'an, içerdiği ilkeler, mesajlar, yönlendirmeler ve etkili üslup ve örnekleriyle bir hidayet ve irşad kaynağıdır. Bu bağlamda, Kur'an'ın isimlerinden biri de hūda/hidayettir.² Zira, *"Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir; dünya ve ahiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."*³ mealindeki ayette ifade bulduğu üzere Kur'an insanları en doğru yola, Allah'ın yoluna iletir. Aynı

2 Bakara, 2/2; Yûnus, 10/57; Fussilet, 41/44.

3 İsrâ, 17/9. Ayrıca bk. Yûsuf, 12/111.

zamanda şifa,⁴ rahmet,⁵ zikir⁶ ve meviza⁷ gibi isimleri de olan Kur'an bütün insanlığı kurtuluşa davet etmekte, doğruya yönlendirmekte, yanlıştan sakındırmaktadır.

Kur'an'da yer alan, “*İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyalınsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.*”⁸ mealindeki ayette ifade edildiği üzere Kur'an, Allah'ın azabına karşı insanları uyaran, içerdği açık ve kesin deliller sayesinde insanların Allah'tan başka ilah olmadığını anlamaları ve akliselim sahiplerinin düşünüp öğüt almaları için gönderilmiş bir kitaptır.⁹

Kur'an-ı Kerim'de tebliğ ve irşad kavramları dışında sıkça vurgulanan davet, vaaz, nasihat, inzâr, tebşîr, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker gibi kavramlar da konumuzla alakalı olan diğer kavramlardır. İnsanları İslam'a davet ve irşad yolunda başta peygamberler olmak üzere “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”¹⁰ mealindeki ayetle Kur'an, tebliğ ve irşad görevi gereği emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker görevini Müslümanlara toplumsal bir sorumluluk olarak yüklemektedir. Bu görevin farz-ı kifaye olduğu ve yerine getirilmediği takdirde bütün Müslümanların sorumlu olacağı İslam âlimleri tarafından ifade edilmiştir.¹¹

4 Yûnus, 10/57; Fussilet, 41/44.

5 Yûsuf, 12/111; Yûnus, 10/57.

6 Hicr, 15/9.

7 Yûnus, 10/57.

8 İbrâhîm, 14/52.

9 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/327.

10 Âl-i İmrân, 3/104. Ayrıca bk.: Âl-i İmrân, 3/110.

11 Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1405),

İnsanları hak yoluna davet etme hususunda Kur'an'da pek çok farklı yöntem yer almaktadır. Öyle ki Kur'an, bazen akli delillerle muhataplarına hitap etmiş, yerine göre mukayeseli sorularla muhatabın gerçeğe ulaşmasını istemiş, kimi zaman da yöneltilen sorulara mantıki cevaplar vererek muhatabını susturmuş, bizlerden de en güzel mücadele yöntemlerini benimsememizi istemiştir.¹² Ayrıca Kur'an, yer verdiği kıssalarda peygamberlerin tebliğ ve irşad yolunda verdikleri mücadeleleri de aktarmak suretiyle bizlere rehberlik etmiştir.

2. Tebliğ ve İrşad Vasıtası Olarak Kıssalar

İçerisinde yer alan iman, ibadetler, sosyal hayatın farklı alanlarına dair hükümler ve ahlaki öğretiler yanında önceki peygamberler ve kavimlerin başlarından geçen olayları konu edinen kıssalar da Kur'an'ın muhtevasında önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da yer alan kıssalar insanların düşünmesini sağlamak, geçmişte yaşananlardan ibret almalarına ve ahlaken olgunlaşmalarına vesile olmak gibi pek çok hikmeti içermektedir.¹³ Aynı zamanda inananlar için bir ümit kaynağı olan Kur'an kıssaları, yeniden ihya ve diriliş yolunda insanlara heyecan ve coşku vermekte; en olumsuz koşullarda, en zor anlarda bile mutlaka

2/315; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/396.

12 bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6/594-596; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 20/286-287; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418), 3/245.

13 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 171-172; İdris Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (1996), 64-65.

yapılacak bir şeyler olduğu ve Yüce Allah'ın inananları yardımsız bırakmayacağı hususunda iman ve güven aşılacaktır.¹⁴

Hz. Nuh'un tebliğ ve irşad mücadelesiyle ilgili olmak üzere inananların tufan felaketinden Allah'ın yardımıyla mucizevi bir şekilde kurtarılması olayı bağlamında: “*Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık.*”,¹⁵ “*Nuh kavmini de sulara gömdük ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık.*”¹⁶ mealindeki beyanlar, kıssalarda anlatılan olayların asıl hedefinin insanlara delil olması, öğüt ve ibret alınması olduğunun ifadesidir.¹⁷

3. Kur'an Kıssalarında Tebliğ ve İrşad Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin en temel görevlerinin tebliğ olduğu belirtilir. “*(Ey Muhammed!) Senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.*”,¹⁸ “*Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir.*”¹⁹ mealindeki ayetler bu hususa işaret eder. Zira, peygamberlerin asıl görevi Yüce Allah'tan aldıkları emir ve yasakları insanlara bildirmektir. Bu sayede insanları kötülüklerden sakındırarak doğru yola, hak olan Allah yoluna yönlendirmek hedeflenmiştir.

İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren Kur'an'da yer alan peygamber kıssaları, Yüce Allah'ın insanlara doğru yolu göstermek için seçtiği elçilerin davet ve irşad mücadelelerinden kesitler sunmaktadır bizlere. Yaratıldıktan sonra cennete yerleştirilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın,

14 Sadık Kılıç, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, 1. Kur'an Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 88.

15 Hâkka, 69/12.

16 Furkân, 25/37.

17 İlgili ayetler için ayrıca bk. Hüd, 11/120; Yûsuf, 12/111.

18 Ra'd, 13/40.

19 Nahl, 16/35. Ayrıca bk. Mâide, 5/99; Nahl, 16/82.

kendilerine yasaklanan ağaçtan yemeleri sonucunda cennetten çıkarılmaları,²⁰ Yüce Allah'ın emirlerine teslimiyetin önemini göstermesi yanında, Hz. Âdem ve Havva'nın hatalarını anlayarak hemen tövbe etmeleri²¹ de bizler için ayrı bir irşad örneğidir.

Hz. Âdem'in çocuklarından da bahseden Kur'an'ın, *“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.”*²² mealindeki beyanı kardeş dahi olsalar insanlar arasında yaşanabilecek haset duygusuna karşı bizleri uyaran bir örnektir. Bu ayet, ibadet ve amellerin kabul edilmesinde takvanın önemini göstermesi itibarıyla da bizler için ayrı bir irşad örneğidir.

Kur'an'da yer alan peygamber kıssaları arasında Hz. Nuh kıssasının önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Kur'an'ın beyanına göre dokuz yüz elli yıl kavmi arasında kalan,²³ puta tapan kavmini uyarmak üzere gönderilen²⁴ ve onları tevhid inancına davet eden Hz. Nuh'un *“Rabbim, “Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim çağrım sadece kaçıışlarını arttırdı. Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler. Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim.”*²⁵ şeklindeki niyazı, onun tebliğ ve irşad çabasını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bir peygamberin görevi davet görevini eksiksiz yerine getirmektir. Davetin etkili olması

20 bk. Arâf, 7/19-25.

21 bk. Arâf, 7/23.

22 Mâide, 5/27.

23 Ankebût, 29/14.

24 Nuh, 71/1.

25 Nuh, 71/5-9.

ise insanların kabule yönelmesine ve Allah'ın hidayet etmesine bağlıdır. Bu ayetlerde Hz. Nuh'un gece gündüz demeden bütün gücüyle halkın kurtuluşu için çalıştığı, böylece sorumluluğunu yerine getirdiği bildirilmektedir. Buna karşılık günahkâr kavminin, parmaklarını kulaklarına tıkamak ve elbiselerini başlarına bürümek suretiyle onun davetine karşı kayıtsız kalmaları ise tufan felaketiyle helak edilmeleri sonucunu doğurmuştur. Hz. Nuh'un tebliğ ve davet çabasına yönelik bu beyanlar, şartlara ve muhatapların özelliklerine göre farklı davet ve tebliğ metotlarının kullanılabilmesine işaret olarak da değerlendirilebilir.²⁶ Ayrıca Hz. Nuh'un kavmini ikna edebilmek adına, onları tövbe ve istiğfara çağırması, bunu yaptıkları takdirde Yüce Allah'ın rahmetine ve türlü nimetlerine mazhar olacaklarını belirtmesi, kendilerini yaratanın Allah (cc) olduğu gerçeğini onlara hatırlatması, güneşi, ayı ve gökleri yaratanın Yüce Allah olduğuna dikkat çekmesi, ölümü ve tekrar dirilme hakikatini hatırlatması²⁷ onların bildiği hakikatlere, çevrelerinde şahit oldukları olaylara dikkatlerini çekmek suretiyle akıllarına hitap ettiğini, onları düşünmeye çağırdığını göstermektedir.

Kavmini ilahi hakikatlere davet etme ve onları doğruya yönlendirme hususunda Hz. İbrahim'in gayreti, çabası ve bu uğurda katlandığı zorluklar da Kur'an-ı Kerim'de farklı vesilelerle anlatılmaktadır. İlk olarak babasını ve kavmini, tapmakta oldukları putları bırakarak sadece bir olan Allah'a iman etmeye çağıran Hz. İbrahim'in, tevhid mücadelesi yolunda ateşe atılarak yakılmak istenmesi de onun bu yolda maruz kaldığı muameleyi gösteren bir örnektir.²⁸ İnkârcıların Hz. İbrahim'e yönelik bu

26 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/465.

27 İlgili ayetler için bk. Nüh, 71/10-20.

28 Hz. İbrahim'in tebliğ ve irşad mücadelesi hakkında bk. Meryem, 19/41-50; Enbiyâ, 21/51-73; Şuarâ, 26/69-89; Ankebût, 29/16-27; Sâffât, 37/85-100 vd.

girişimlerine karşın Yüce Allah'ın "Ey ateş İbrâhim'e serin ve zarar-sız ol!"²⁹ buyruğuyla ateş Hz. İbrahim'i yakmamış, Hz. İbrahim Allah'ın yardımıyla onların bu tuzaklarından kurtulmuştur.

Kendisine yapılan gayrimeşru daveti Allah'a olan bağlılığı gereği kabul etmeyen³⁰ ve iftira sonucunda zindana atılan Hz. Yusuf'un zindan arkadaşlarına yönelik tebliğ ve irşad faaliyetlerine de Kur'an yer vermektedir.³¹ Bu ise bize, tebliğ ve irşadda her ortam ve fırsatın değerlendirilebileceğini gösteren güzel bir örnektir. Aslında Hz. Yusuf'un Allah'a bağlılığının bir gereği olarak, O'na karşı isyan anlamına gelecek bir teklifi reddetmek suretiyle göstermiş olduğu duruş ve "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir."³² şeklindeki beyanı onun bizzat yaşantısıyla ortaya koymuş olduğu tebliğ ve irşad faaliyetinin somut bir örneğidir.

Hz. Musa'nın Firavun ve adamlarına karşı gösterdiği tebliğ ve irşad mücadelesi de Kur'an'da pek çok defa ve farklı ayrıntılarıyla tekrarlanan bir örnektir. Allah'a karşı büyüklük taslayan Firavun'u bir olan Allah'a iman ve teslimiyete davet eden Hz. Musa, gösterdiği mucizelere rağmen Firavun ve önde gelen adamları tarafından yalanlanır ve nankörlükle suçlanır.³³ Yüce Allah'tan aldığı emir doğrultusunda İsrailoğullarıyla birlikte Mısır'dan ayrılan Hz. Musa'yı, Firavun ve askerleri takip ederek yakalamak isterler ancak Hz. Musa ve beraberindekiler Allah'ın (cc) yardımıyla kurtulurlar.³⁴ Yüce Allah'ın, Hz. Musa'yı kardeşi Hz. Harun'la birlikte Firavun'a gönderirken: "Ona yumuşak söz

29 Enbiyâ, 21/69. Konuyla ilgili diğer ayetler için ayrıca bk. Ankebût, 29/24; Sâffât, 37/97.

30 Yûsuf, 12/23.

31 Yûsuf, 12/37-40.

32 Yûsuf, 12/33.

33 bk. A'râf, 7/103-126; Yûnus, 10/75-83; Tâhâ, 20/42-76 vd.

34 bk. Bakara, 2/50; A'râf, 7/136; Enfâl, 8/54; Yûnus, 10/90-92 vd.

söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”³⁵ buyurması, Hz. Musa'nın ise Firavun'u doğru yola davet etmek için görevlendirilmesinden sonra: “Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.”³⁶ şeklindeki duası davet ve irşad dilinin etkili ve anlaşılır olmasının önemini göstermektedir.

Son peygamber Hz. Muhammed'in (sas) İslam dinini yaymak adına göstermiş olduğu gayret ve bu uğurda gördüğü muamele de elbette ki diğer peygamberlerinkinden çok farklı olmamıştır. Zira, inkârcıların zihin dünyası, iman esasları ve ahiret hayatı gibi konulara bakışı birbirine benzer olmuştur. Toplumlarına yön veren, gücü elinde bulunduran Firavun ve Nemrut gibi önderler yanında, Kur'an'da mele' ve mütref olarak nitelenen zengin ve şımarık üst tabakada yer alan insanlar da içinde buldukları müreffeh hayatı terk etmek istemedikleri için peygamberlere karşı çıkanların başında yer almışlardır.

Hz. Muhammed (sas) aldığı ilk vahyin ardından, “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar!”³⁷ “Yakın akrabana da uyar!”³⁸ “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!”³⁹ vb. ayetlerle artık tebliğ ve davet göreviyle de mükellef kılınmıştır. Bizzat Kur'an tarafından “Allah'ın davetçisi” (dâiyallah)⁴⁰ olarak nitelendirilen Hz. Peygamber'in İslam'a davet ve irşad görevi elbette ki kolay olmamış, bu uğurda diğer peygamberler gibi o da türlü zorluklarla karşılaşmıştır.

İslam'a davet yolunda Hz. Peygamber'e, Yüce Allah'ın yardımını ifade eden şu ayetler, aynı zamanda inkârcıların Hz.

35 Tâhâ, 20/44.

36 Tâhâ, 20/27-28.

37 Müddessir, 74/1-2.

38 Şuarâ, 26/214.

39 Mâide, 5/67.

40 Ahkâf, 46/31. Ayrıca bk. Ahzâb, 33/46.

Peygamber'e uyguladıkları kötü muameleye de işaret etmektedir: “*Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme! Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen o alaycılara karşı biz senin yanındayız. Onlar ileride anlayacaklar! Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz.*”⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de yer alan “*Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerken neredeyse kendini helâk edecek-sin!*”⁴² mealindeki ayette buyrulduğu üzere kavminin kurtuluş ve hidayeti için çırpınan Hz. Peygamber'in kavminden gördüğü kötü muameleyi izah etmek güçtür. Bu bağlamda, Peygamberimiz de Ebu Leheb, Ebu Cehil, Velîd b. Mugîre gibi müşrik önderlerin muhalefetiyle karşılaşmış, onlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Toplumsal konumu ve şahsiyeti itibarıyla muhalifleri tarafından peygamberlik makamına layık görülmemeyen Hz. Peygamber,⁴³ bir insan olarak yiyip içmesi, rızkını temin etmek için çalışması gibi hususlarda da eleştirilmiş, kendisine melek indirilmesi ya da hazinelere sahip olması gerektiği iddia edilmiştir.⁴⁴

“*Sen resûl olarak gönderilmiş bir kimse değilsin.*”⁴⁵ şeklinde tebliğ ettiği ilahi hakikatlerin ve peygamberliğinin inkâr edilmesi yanında, “*Bu pek yalancı bir sihirbazdır!*”,⁴⁶ “*Bu, öğretilmiş bir deli!*”⁴⁷ şeklindeki itirazlarla yalancılıkla ve sihirbazlıkla suçlanmış; mecnun, kahin ve şair olmakla itham edilmiştir.⁴⁸ İnkâr ve ithamlarla yetinmeyen inkârcılar işi daha da ileri götürerek

41 Hicr, 15/94-97.

42 Kehf, 18/6. Ayrıca bk. Şuarâ, 26/3.

43 Zuhruf, 43/31-32.

44 bk. Furkân, 25/7-8; Hüd, 11/12.

45 Ra'd, 13/43.

46 Sâd, 38/4; Yûnus, 10/2.

47 Duhân, 44/14.

48 Hâkka, 69/41-42.

psikolojik ve ekonomik baskı kurmak, onu ve ona inananları tehdit etmek ve şiddete başvurmak dâhil her yolu denemişlerdir. Nihayetinde onu ve Müslümanları yurtlarını terk etmek zorunda bırakan inkârcılar bununla da yetinmemişler ve savaşa başvurmak suretiyle Hz. Muhammed'i ve onun tebliğ ve irşad çabasını yok etmek istemişlerdir.

İnsanları Yüce Allah'ın yoluna davet etme, insanlara ilahi hakikatleri tebliğ etme ve onları doğruya irşad etmede yukarıda örnekleri verilen peygamberler dışında Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb, Hz. İsa ve diğer peygamberler de benzer şekillerde mücadele etmişler, onlar da inkârcıların türlü inkâr, itham ve tehditlerine maruz kalmışlardır. Kur'an'da yer verilen kıssalarda görüldüğü üzere inkârcı toplumların peygamberlerine karşı tavırları birbirine benzer olmuş, hakikat elçisi olan peygamberlerin her biri kavimlerini hidayete ulaştırabilmek için mücadele etmişler, bu yolda pek çok sıkıntıya katlanmak durumunda kalmışlardır.

Sonuç

Son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim, bizzat kendisini hidayet ve şifa kaynağı, rahmet ve öğüt olarak nitelemektedir. Kur'an-ı Kerim muhtevasında yer alan hikmet dolu mesajlarıyla insanları kurtuluşa davet etmekte, selamet yollarını göstermekte, etkili üslubuyla bütün insanlığı iyiye, güzele ve doğruya irşad etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssalarda peygamberlerin davet ve irşad yolunda göstermiş oldukları gayret ve fedakarlıklardan ve bu uğurda katlandıkları türlü sıkıntılardan örnekler sunulmaktadır bizlere. Peygamberler kavimlerini uyarmak, onları sadece bir olan Allah'a iman etmeye davet etmek ve içinde buldukları yaşam biçiminden onları kurtarmak için her türlü

yolu denemişlerdir. Bazen kendilerini yaratanın Allah olduğunu hatırlatarak başka tanrıları ilah edinmelerinin yanlışlığını ortaya koymuşlar, bazen her gün görüp şahit oldukları güneşi, ayı, yeri, gökleri vb. yaratıp istifadelerine sunan Yüce Allah'a karşı gelmelerini söyleyerek onları düşünmeye ve akıllarını kullanmaya davet etmişlerdir. Bazen de Allah'a inanıp itaat etmeleri hâlinde kurtuluşa ereceklerini, O'nu inkâr edip isyan ettikleri takdirde ise başlarına gelecek felaketleri hatırlatmak, ahiret hayatı, cennet ve cehennem gerçeğine dikkat çekmek suretiyle korku ve ümit motiflerini kullanmışlardır. Davet ve irşad yolunda her biri farklı bir örneklik ortaya koyan peygamberlerden Hz. Nuh mücadele azmiyle, Hz. İbrahim teslimiyet ve vefasıyla, Hz. Yakub ve Hz. Eyyub sabıyla, Hz. Yusuf iffetiyle örnek olarak sunulmuştur bizlere.

Peygamberlerin verdikleri tebliğ ve irşad mücadelesi elbette ki kolay olmamıştır. Bu uğurda türlü zorluklarla karşılaşan peygamberlerden kimi yalancılıkla suçlanmış; kimi kahin, şair ve sihirbaz olmakla itham edilmiş; kimi alaya alınmış, hakarete uğramış, iftiraya maruz kalmış; kimi sürgün edilmiş, zindana atılmış, taşlanmış, yakılmak istenmiş; kimi ise inkârcılar tarafından öldürülmüştür. Bizler için örnek olan peygamberlerin kıssalarının Kur'an'da yer almasının en önemli hedeflerinden birinin biz muhatapların ibret alması ve ders çıkarması olduğu düşünüldüğünde, bu kıssaların her birinde ayrı bir mesaj, önemli bir rehberlik oluğu görülmektedir. Allah'a isyan eden ve nihayetinde helak edilen toplumların bu durumlarından ibret almak yanında; peygamberlerin hak yolunda, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etme ve insanları doğruya yönlendirme uğrunda göstermiş oldukları çabaların da İslam'ın ve onun hayat veren evrensel ilkelerinin dünyaya yayılması adına bizlere çok önemli hedefler çizdiği muhakkaktır. Her birimizin bu uğurda az veya çok yapabileceği şeyler olduğu ortadadır. En azından

peygamberleri kendimize örnek almak, onların mesajlarını kendi hayatımıza tatbik etmek herkesin yapabileceği bir şeydir. Bu sayede hiç değilse yaşantımızla onların yolundan gitmeye çalışmak ve diğer insanlara örnek olmak suretiyle İslam'ı en güzel şekilde temsil etme sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e yönelik yer alan "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış..."⁴⁹ mealindeki ayet, Allah yoluna davet ve irşad faaliyetiinde bizler için de muhataplarımıza karşı takip edilecek yol ve yöntemleri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira tebliğ ve irşad dilinin, yönteminin, vasıtalarının zamana, zemine ve muhataba göre farklılık arz edeceği muhakkaktır. Kur'an'da yer alan peygamber kıssalarında bizlere örnek olarak sunulan bu yöntemlerden ihtiyaca göre en uygun yöntemin tercih edilmesi bu faaliyetin etkinliği açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 1995.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

49 Nahl, 16/125.

Kılıç, Sadık. “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”. 1. *Kur’an Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994. 87-98.

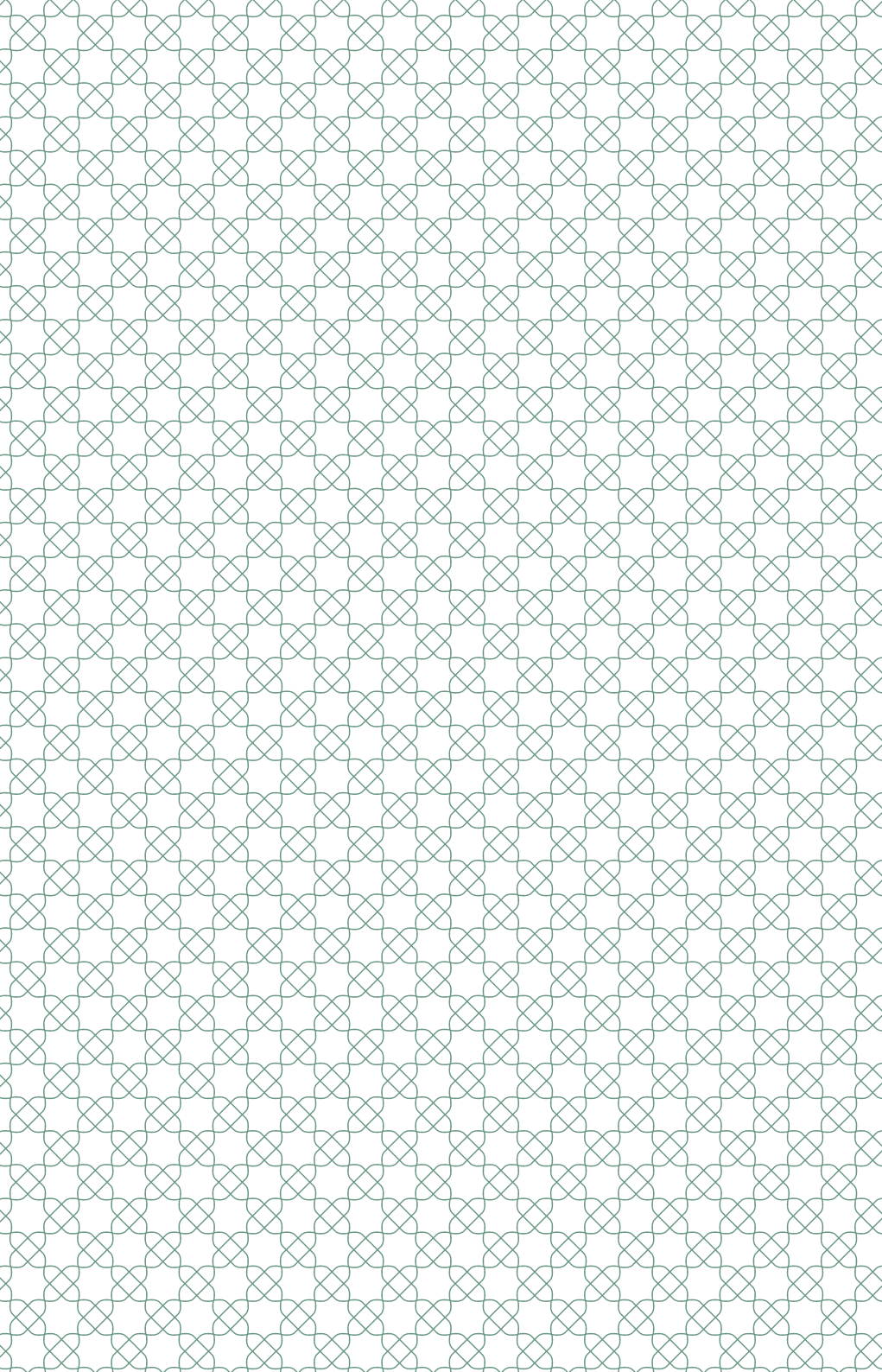
Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te’vilâtü ehli’s-sünne*. thk. Mecdî Bâsellüm. 10 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005.

Mehrân, M. Beyyûmî. “Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur’ân-ı Kerim”. çev. İdris Şengül. *Diyanet İlmî Dergi* 32/1 (1996). 107-114.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1420.

Şengül, İdris. “Kur’ân Kıssalarının Tarihî Değeri”. *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (1996). 63-91.

Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407.

HZ. PEYGAMBER'İN REHBERLİĞİNDE TEBLİĞ VE İRŞAD: PEYGAMBERİMİZİN KULLANDIĞI, DİL VE ÜSLUP

Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

Yüce Allah insanı yaratmış, onu başıboş bırakmamış, birçok nimetle donatmış ve onu yarattığı mükemmel âlemde halifesi kılmıştır. Ona akıl nimetinin yanında peygamberleri aracılığıyla vahiy nimetini de bir ihsanı olarak vermiştir. Vahyin seçilen peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılması İslam'ın yayılmasının yegâne aracı olan tebliğ, davet ve irşadla gerçekleştirilmiştir. Peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara ulaştırması anlamına gelen tebliğ, Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla kullanılan “tezkir”, “tebşir”, “inzar”, “davet”, “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” gibi kavramlarla yakından ilişkilidir.

Tebliğ, vahiy alan her peygamberin bir vazifesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de: “*Bilin ki Resûlümüzün vazifesi, ancak apaçık bir tebliğdir.*”¹ ayetiyle Hz. Peygamber'in de tebliğ ile yükümlü olduğu belirtilmekte, Hz. Peygamber'e kendisine indirilen Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmesi, şayet bu görevi yerine getirmesse Allah'ın risalet mesajını insanlara iletmezse görevini yapmamış olacağı² ifade edilmektedir. Tebliğ görevinin önemini farkında olan Hz. Peygamber, hayatı boyunca bu görevi hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Nitekim Veda Haccı'nda, “Ey

1 Mâide, 5/92.

2 Mâide, 5/67.

insanlar! Yarın beni sizden soracaklar. O zaman ne diyeceksiniz?” deyince ashap, “Allah’ın risaletini tebliğ ettin, görevini yaptın, bize nasihatte bulundun diye şahitlik ederiz.” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah, şehadet parmağını semaya doğru kaldırmış, sonra da insanlara doğru çevirip indirerek, “(Tebliğ ettim) Şahit ol ya rab! şahit ol ya rab! şahit ol ya rab!” buyurmuştur.³

Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda bu hacca katılan insanlara hitap ederek tüm insanlığa mesajlarını sunduğu konuşmasında başka bir ifade ile evrensel mesajlarını ve mirasını emanet edeceği umumi tebliğinde tebliğ vazifesine dikkat çekmesi oldukça manidardır. Bu konuşmasında 23 yıllık peygamberlik sürecinde tebliği nasıl yürüttüğüne ve tebliğ yöntemine, tebliğin nasıl yapılması gerektiğine dair önemli ipuçları görmekteyiz. Konuşmanın oldukça açık ve anlaşılır olması, öz ve veciz ifadeler kullanması, önemli hususları tekrar etmesi, benzetme/teşbihe başvurması, tebliğ ettiği hususları öncelikle kendisinin uygulamış olması ve beden diline müracaat etmesi onun bu konuşmasında, genel olarak konuşmalarında ve iletişimde başvurduğu yöntemler olmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in diğer hadislerinde ve tebliğ usulünde takip ettiği yöntem sahabenin aktarımıyla bizlere nakledilmiştir. Bunlarla birlikte tebliğ edilmesi istenen vahyin bizzat kendisi ilahi emirlerin nasıl iletileceğine dair yöntemi öz olarak hem Sevgili Peygamberimize hem de bizlere takdim etmiştir. Şimdi tüm bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in tebliğ ve irşadında nasıl bir yöntem izlediğini tebliğ ve irşadta özellikle nasıl bir dil ve üsluba başvurduğunu ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

Tebliğ vazifesi kısa zamanlı bir emanete riayet değil, belirli bir yöntem ve usul çerçevesinde emaneti teslim etmek (tebliğ), teslim ettikten sonra da bu emanete nasıl sahip çıkılacağını

3 Müslim, Hac, 147.

göstermekten (tebyin) ibaret bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in sadece tebliğ etmekle yükümlü olduğunu bildiren ayetler, kendisine tebliğ edilip yüz çeviren ya da yalanlayan kimselerle ilgilidir.⁴ Hz. Peygamber'in tebliğden sorumlu olduğunu bildiren ayetler onun başka bir görevinin bulunmadığı anlamına gelmemekte, hidayetin ilahi iradeye⁵ bağlı olduğunu göstermektedir. Yalanlayanlar ve yüz çevirenler de başta olmak üzere tebliğe konu olan herkese tebliğ belirli usuller çerçevesinde Yüce Allah'ın insanlara öz olarak takdim ettiği şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bir Müslüman'ın hayatında her şeyin başında yer alması gereken en temel prensip samimiyettir. Din, mahza samimiyettir.⁶ Böyle olunca tebliğde samimiyetin gerekliliği kaçınılmazdır. Samimiyet, tebliğcinin dil ve üslubuna da yansır ve yansımalıdır. Nitekim tebliğcinin görevi sadece doğruları haber verip iletmek değil, tebliğ ettiği konularda örneklik ve önderlik etmektir. İslami tebliğin ilk şartı ihlastır ve ihlas öncelikle tevhidde esastır.

Tebliğde ihlas, tebliğin içeriğinin yanı sıra tebliğcide de aranır, tebliğcinin tebliğ ettiği hususları öncelikle kendisinin uygulamış olması beklenir. Hz. Peygamber'in kaldırdığı ilk faizin ve ilk kan davasının kendi akrabalarınınkini olduğuna dikkat çekmesi⁷ bu amaca matuftur. Kur'an'ın: “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?”⁸ ve “Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”⁹ şeklindeki ikazları kişilerin arzularıyla dile getirdikleri hususları öncelikle kendi nefislerinde gerçekleştirmiş olmasını sağlamaya yöneliktir.

4 Nahl, 16/82; Ankebût, 29/18.

5 Kasas, 28/56.

6 Müslim, İmân, 95.

7 Müslim, Hac, 147.

8 Saf, 61/2.

9 Bakara, 2/44.

Kur'an-ı Kerim'de tebliğ usulü bizlere Nahl suresi 125. ayette oldukça özlü bir şekilde sunulmuştur. Yüce Rabbimiz tebliğde bulunurken Hz. Peygamber'e ve onun özelinde bizlere şöyle seslenmektedir:

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”

Hız. Peygamber'in ve onun şahsında bütün Müslümanların takip edeceği tebliğ usulü ayette belirtildiği üzere hikmet, güzel öğüt ve en güzel şekilde mücadele olarak ifade edilmiştir. Bunların her üçü de dil ve üslup ile ilgilidir. Hikmet, “sözde ve fiilde isabet etme” anlamıyla sözün ve eylemin yerli yerinde kullanımını ifade etmektedir. Aynı şekilde insanlara güzel öğütte bulunup en güzel bir şekilde mücadele edebilmek için ikna edici sözlerin, etkileyici bir dil ve üslubun kullanılması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Nisâ suresinin 63. ayetinde: *“Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle.”* buyrulmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki “tebliğ” ile “beliğ” yani edebî konuşma arasında bir ilişki vardır ve tebliğin güzel (beliğ) sözle yapılması gerekmektedir.

Hikmet kitabıyla donanımlı hikmet konuşan, hikmeti hikmetli bir şekilde güzel öğüt, güzel mücadele, etkili ve güzel sözlerle tebliğ eden Sevgili Peygamberimizin dil ve üslubunda bulunan hususiyetleri Hz. Hatice'nin ilk eşinden olan oğlu Hind b. Ebu Hale bizlere özetlemektedir. Bir gün Peygamberimizin torunu Hz. Hasan Peygamberimizi yakından tanıyan Hind'den (ra) Resûlullah ile ilgili bir şeyler anlatmasını rica etmiş, Hind, Hz. Peygamber'in şemâli üzerine bazı hususlardan bahsettikten

sonra Hz. Hasan, Hind'e "Bana onun konuşma tarzını anlat." demiştir. Bu rica üzerine Hind b. Ebu Hale Hz. Peygamber'in güzel ahlak ile bezenmiş davranışlarını, konuşma, dil ve üslubunu şöyle aktarmıştır:

"Resûlullah devamlı hüzünlü ve düşünceliydi. Umursamaz ve rahat değildi. Sessiz biriydi. Gerekmedikçe konuşmazdı. Söze Yüce Allah'ın adıyla başlar ve yine onunla bitirirdi. Az sözle çok şey ifade ederek (cevâmiu'l-kelim ile) konuşurdu. Konuşması açık ve netti. Sözlerinde ne fazlalık ne de eksiklik vardı. Kaba davranan ve hakaret eden biri değildi. Az bile olsa nimete saygı gösterir onu hafife almazdı. Ne var ki o (sas) hiçbir yemeği yemediği gibi övmezdi de. Ne dünya ne de dünyalık şeyler onu kızdırabilirdi. Ancak bir hak çiğnendiğinde o alınincaya kadar öfkesini hiçbir şey dindirmezdi. Kendisi içim kimseye sınırlanmaz ve intikam almazdı. Bir şeye işaret edeceği zaman (parmağıyla değil de) elini uzatarak gösterirdi. Bir şeye hayret ettiğinde ellerini yukarı çevirirdi. Konuşurken ellerini birleştirir ve sağ elinin avucu ile sol elinin başparmağının içine vururdu. Sınırlendiği zaman (aşırılığa kaçmaz) gözlerini kısırdı. Çoğunlukla tebessüm ederek gülerdi ve güldüğünde dişleri dolu tanesi gibi bembeyaz görünürdü."¹⁰

Tebliğin nasıl yapılması gerektiğine dair önemli bir prensibi Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile Firavun kıssasından öğrenmekteyiz. Yüce Rabbimiz Hz. Musa'ya kardeşi Harun ile birlikte "Haydi Firavun'a gidip deyin ki: "Gerçekten biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz; İsrâiloğullarını bizimle beraber gönder."¹¹ buyurmuştur. Onlara bu tebliğde bulunurken riayet edecekleri usulü bir başka ayette şöyle bildirmiştir: "Ona yumuşak söz söyleyin! Belki o öğüt alır veya korkar."¹² Yüce Rabbimiz ilahlık iddiasında bulunan Firavun'a

10 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/155; Tirmizi, Şemâil, 184.

11 Şuarâ, 26/16-17.

12 Tâhâ, 20/44.

bile ayette geçtiği üzere “kavl-i leyyin” ile tebliğde bulunulmasını istemiştir. Ayette geçen “kavl-i leyyin” kelimesi, yumuşak davranarak anlatmak, yumuşak bir dille konuşmak, tatlı dille anlatmak, iyi bir üslupla konuşmak gibi anlamlara gelmektedir. “Kavl-i leyyin”, İslam’da tebliğ dilinin en önemli vasfı olmuştur. Bu ayetten tebliğ yapan kimsenin insanlara karşı yumuşak ifadeler kullanması gerektiği anlaşılmaktadır, ancak bu inançtan taviz verilmesi anlamına da gelmemektedir. Nitekim aynı surede tebliğde bulunurken Allah’ı anmakta gevşeklik gösterilmemesi istenmektedir.

Hız. Peygamber’in de tebliğde yumuşak ve tatlı söz yani “kavl-i leyyin” usulüne dikkat ettiğini yine Kur’an-ı Kerim’den öğrenmekteyiz. “Leyyin” kelimesi bu defa fiil hâlinde (lente) davranış olarak geçmekte Hız. Peygamber’in etrafındakilere yumuşak davrandığı şu şekilde ifade edilmektedir: *“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*¹³ Ayette tebliğle ilgili, kaba ve katı kalpli olmamak, merhametli olmak gibi tebliğ sahibinde bulunması gereken özelliklere de dikkat çekilmektedir.

Hız. Peygamber konuşurken nezaketi elden bırakmaz ve muhababına kırıcı ve incitici bir tarzda hitap etmezdi. Nitekim Enes b. Mâlik, Hız. Peygamber’in hiçbir zaman söven, kötü sözler söyleyen ve lanet eden biri olmadığını belirtmiştir.¹⁴ O, en azılı müşriklere dahi gelecekte iman edebilecek kimseler arasında olabilecekleri ümidi ve ihtimali ile kötü söz kullanmamış

13 Âl-i İmrân, 3/159.

14 Tirmizî, Şemâil, 184; Buhârî, Edeb, 38; Komisyon, *Hadislerle İslam*, 6/315.

ve bedduada bulunmamıştır. Yanında beklenmedik bir üslupla konuşanları da en güzel şekilde eğitmiştir. Bir genç Hz. Peygamber'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü zina etmeme müsaade et." diyerek izin ister. Olaya şahit olan ashâbın canı sıkılır ve onu azarlar ve susturmaya çalışırlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) gence, kendi annesi, kızı, kız kardeşi, halası ve teyzesi ile bir başkasının zina etmesini hoş karşılayıp karşılamayacağını sorar. Genç de böyle bir duruma hoşnutluk göstermeyeceğini, bunu kabul edemeyeceğini söyler. Sonra Resûlullah (sas) bu genç hakkında şöyle dua eder: "*Allah'ım onun günahlarını bağışla, kalbini temizle, namusunu koru.*" Genç, bu hadiseden sonra böyle olumsuz ve kötü şeylere iltifat etmemiştir.¹⁵ Bu örnekte de görüldüğü üzere Peygamberimiz genci azarlayıp huzurundan kovmamış, onun gönlünü okşayarak, uygun bir dil ve kavli-leyyin ile doğru olanı, muhakeme etmesini sağlayarak anlatmıştır. Böylece olumsuz bir başlangıç, olumlu bir tebliğ dili ve üslubu sayesinde eğitsel bir sonuçla tamamlanmıştır.

Hz. Peygamber, her peygamber gibi din dilinin unsurlarına başvurmuştur. O, kendi kavminin dilini konuşmakla birlikte davetçi vasfının da gereği olarak din dili içinde teşbihi, temsili, tenzihi diller yanında mecazi ve sembolik dile de yer vermiştir.¹⁶ Din dili, yaşayan imanın dili, müminlerin anlayışlarını yönlendiren ve hayatlarına yön veren temel bakış açısı ve tutumları dile getiren bir dildir.¹⁷ Hz. Peygamber, İslam'ın cihanşümül mesajını tebliğ ederken dolaysız anlatıma müracaat ettiği gibi Arap edebiyatında önemli yeri olan aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de de çokça örneklerini gördüğümüz mecaz, teşbih, kinaye ve kıyas gibi dolaylı anlatım tarzlarını da ihmal etmemiştir. İfadelerinde

15 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/256-257.

16 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto Yayınları, Ankara, 2014, s. 27, 157, 210.

17 Turan Koç, *Din Dili*, 17.

fazlasıyla edebî tabirler bulunan Hz. Peygamber'in evrensel davetini doğru anlayıp kavramak için onun dil ve üslup özelliklerini bilmek gerekir.¹⁸

Hz. Peygamber Arapçayı en iyi bilen ve konuşanlardandı. Mensup olduğu Kureyş kabilesi Arapçayı en fasih ve edebî şekilde konuşan kabilelerden birisiydi. Öte yandan vahyin inmesiyle birlikte hikmet olarak anılan Kur'an rehberliğinde insanlara tebliğde bulunan rahmet elçisinin sözleri ve uygulamaları da hikmet yüklü olmuştur. Bunda elbette vahyin ve ilahi terbiyenin rolü oldukça büyüktür. Nitekim bir rivayete göre Sevgili Peygamberimiz de buna dikkat çekmiş, "*Rabbim beni edeplendirdi (dil ve edebiyat bakımından yetiştirdi) ve konuşmamı/edebiyatımı güzel kıldı.*" buyurmuştur.¹⁹ Onun "hadis" adı altında nesilden nesile aktarılan yüzlerce veciz ifadesi bunun en büyük şahitleri konumundadır.

Yukarıda zikrettiğimiz hususlar dışında da Hz. Peygamber, muhataplarına öğretmek istediği mesajları daha iyi kavratmak için dil ve üslup açısından aynı zamanda Kur'an'ın da uyguladığı tebliğ metoduna başvurmuştur. Kıssa ile mesaj verme, teşbih, benzetme ve kıyaslara başvurma, terğib-terhibe (teşvik-sakındırma) başvurma, tekrar etme, soru sorma, ya da söze yeminle başlama gibi hususları burada zikredebiliriz. Bunların hadislerde birçok örneklerini görmekteyiz. Tüm bunlar muhatapları düşünce ve tefekküre sevk etme onlarda derin bir etki bırakma en genelde tebliğin hedefine ulaşması amacıyla matuftu.

Bazı örnekler vermek gerekirse:

Hz. Peygamber tebliğinde kararlılığını göstermek ve karşı tarafı ikna etmek amacıyla, "*Allah'a yemin olsun ki!*", "*Canımı elinde*

18 Recep Aslan, "Hz. Peygamber'in (sas) Üslubu ve Anlatım Tarzı", 219-236.

19 Ebû Saïd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstımlâ*, 1.

tutan Allah'a yemin olsun ki!", *"Kalpleri evirip çeviren Allah'a yemin olsun ki!"*, *"Muhammed'in varlığını elinde tutana yemin ederim ki!"* gibi ifadelere başvurmuştur.²⁰

İletişim ve etkileşim için önemli bir yöntem olarak kabul edilen ve Kur'an-ı Kerim'de de sıklıkla başvurulan soru-cevap yöntemini kullanmıştır. Hz. Peygamber ahabına yönelttiği sorularla onları düşünmeye teşvik etmiş, onlara çeşitli meseleleri öğretmeyi hedeflemiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber ahabına *"Müflis kimdir?"* şeklinde bir soru yöneltilmiş, ahab, müflisi parası ve malı olmayan kimse olarak tanımlamış. Bunun üzerine Resûlullah, asıl müflisin namaz kılıp oruç tuttuğu ve zekât verdiği hâlde insanlara karşı işlediği iftira, kan dökme ve sövme gibi davranışlarından dolayı cehenneme atılacak kişi olacağını belirtmek suretiyle iflası sadece maddi alana hasretmemiş, manevi bakımdan da iflasa sürüklenebileceğini göstermeye çalışmıştır.²¹ Hz. Peygamber bu tür kavramlaştırmalara çokça başvurmuş, kelimelere ve kavramlara yeni içerikler tayin etmiştir. İslam'la birlikte tebliğ sürecinde Müslümanlara anlam zenginliği kazandırılan birçok kelime ve kavram dünyası oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber, sözlerinin daha iyi anlaşılması için önemli gördüğü bazı kelime ve cümleleri tekrar etmiştir. Yukarıda yer verdiğimiz üzere Veda Haccı'ndaki konuşmasını tamamladıktan sonra orada bulunanlara: *"Tebliğ ettim mi?"* diye sormuş, onların *"Evet."* cevabını vermeleri üzerine *"Allah'im şahit ol!"* buyurmuş ve bunu üç kez tekrar etmişti.²² Bir gün ahabına, *"Ey Allah'ın kullan! Kardeş olun! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu terk etmez ve onu küçümsemez."* dedikten sonra

20 Ebû Dâvûd, Eymân, 12, , 5/164-166; Müslim, Salat, 112, 1/320, İmân, 377, 1/200.

21 Müslim, Birr, 59.

22 Buhârî, Megâzi, 78.

göğsüne işaret ederek üç kez, “*Takva işte burada!*”²³ buyurmuştur. Sakındırmak istediği davranışlara dikkat çekmek için de âdeta üstüne basa basa bunları tekrar etmiştir.²⁴ Örneğin bir gün “*Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün!*” diyerek aynı lafzı üç kere tekrar etmiş ashab, “Ey Allah’ın Resülû Kimin burnu sürtülsün?” diye sorunca, “*Yanında annesi veya babası veya her ikisi de ihtiyarlığa erdiği hâlde cennete giremeyenin.*” şeklinde cevap vermiştir.²⁵

Terğib ve terhib, din dilinde bir üslup ve ifade biçimi, bir anlatım tarzı, bir değer hükmü, bir söylem olarak tanımlanmıştır.²⁶ Kur’an-ı Kerim, peygamberleri beşir (müjeleyici) ve nezir (uyarıcı) olarak nitelendirmektedir. Bu özellikler onların kullandığı tebliğ dili ve üslubuna teşvik etme/terğib ve sakındırma/terhib şeklinde yansımıştır. Peygamberler ve Sevgili Peygamberimiz insanlara hakikatleri benimsetip sakınılması gereken davranışlardan uzak durmaları için terğib ve terhib metoduna başvurmuşlardır. Onların topluma aktardıkları hususlar yazılı birer metin ya da talimatname ya da emirler silsilesi ya da yasaklar silsilesi şeklinde olmamış, duruma ve şartlara göre terğib yoluyla iman ve kulluğa dair hususlar cazip gösterilmiş, bunların mükâfatları sıralanmış, ahirette hüsrana uğramaları için terhib yoluyla kötülüklerden sakındırılmıştır. Birçok hadiste “*Allah sever.*”-“*Allah buğzeder.*”, “*Cennetliktir.*”-“*Cehennemliktir.*”, “*Cennet vacip olur.*”-“*Cehennem vacip olur.*”, “*Mümin değildir.*”, “*Yazıklar olsun.*”, “*Lanet olsun.*” şeklinde yer alan ifadeler²⁷ Hz. Peygamber’in anlatım üslubunda terğib ve terhibe sıklıkla müracaat ettiğini göstermektedir.

23 Müslim, Birr, 32.

24 Buhârî, Edeb, 6.

25 Müslim, Birr, 10.

26 Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 1/123.

27 Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 1/124.

Peygamberimiz hikmet yüklü mesajlarını hikmete uygun ve özlü olarak sunmuştur. O, “*Bana cevâmiu'l-kelim verildi.*”²⁸ bir başka rivayete göre “*Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim.*”²⁹ buyurarak bu özelliğine dikkat çekmiş, az sözle çok manaları ifade etme özelliğinin kendisine verildiğini belirtmiştir. “*Cevâmiu'l-kelim*”, Hz. Peygamber'in veciz sözlerini ve veciz konuşma özelliğini ifade etmesinin yanı sıra tebliğ edeceği konuları hikmetli sözlerle kısaca ortaya kayabilmesi anlamına da gelmektedir. Hz. Peygamber, kendisine verilen fesahat ve belagat kabiliyetleri sayesinde manaların derinliğine kolaylıkla nüfuz edebilmekte, daha önce gelen ilahi kitaplardaki uzun bahisleri ve kendisine ilham edilen konuları hikmetli sözlerle kısaca ortaya koyabilmektedir. Zira onun sözleri vahyin nuru ile aydınlanan bir gönülden kaynaklanmakta, bu husus sözlerinin zengin muhtevsından da anlaşılmaktadır.³⁰ Hz. Peygamber özlü anlatımlarında zaman zaman, kıssalar ve geçmiş ümmetlerden haberlere de yer vermiştir. Nitekim hadis kitaplarında birçok kıssanın yer aldığı görülmektedir.

Arap Edebiyatının en ünlü isimlerinden Câhiz (255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde Hz. Peygamberin dil ve üslubunu şöyle tasvir etmiştir: “*Hz. Peygamberin sözleri, az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacılıktan uzak, zorlamalardan beri sözlerdir. Dili kullanırken uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok veciz ifadelere başvurmuştur. Konuşmaları, hikmet mirasına dayanan, ismetle donatılmış sözlerden ibarettir. Söyledikleri, bizzat Allah tarafından teyit edilmiş ve o (sas), beyan konusunda başarılı kılınmıştır. Allah, onun sözlerine muhabbet katmış ve onları kabule şayan kılmıştır. O, heybetle tatlılığı, özlü ifade ile*

28 Müslim, Mesâcid, 5, 7-8. Eşribe, 71.

29 Buhârî, Cihâd, 122, Ta'bir, 22, İ'tisâm, 1; Müslim, Mesâcid, 6.

30 M. Yaşar Kandemir, “*Cevâmiu'l-Kelim*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 7/440.

*güzel anlatıyı birlikte sunmuştur...*³¹ Hz. Peygamber'in edebî açıdan dile getirilen sözlerindeki tüm bu hususiyetler aynı zamanda onun tebliğ metodunun da en önde gelen vasıflarıdır.

Hz. Peygamber'in sözleri arasında bugün yediden yetmiş pek çoğumuzun dilinden düşmeyen birkaç hadisini hatırlatmakta yarar görüyoruz:

- *Ameller niyetlere göredir.*³²

- *Din samimiyettir.*³³

- *Güzel söz sadakadır.*³⁴

- *Bizi aldatan bizden değildir.*³⁵

- *İşçiye ücretini alnın teri kurumadan veriniz.*³⁶

- *Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur.*³⁷

- *Mümin, bir delikten iki defa sokulmaz.*³⁸ (Mümin, iki defa aynı yanılığa düşmez)

- *Hayra vesile olan, hayrı yapan gibidir.*³⁹

- *Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*⁴⁰

31 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/13.

32 Müslim, İmâre, 155.

33 Müslim, İmân, 95.

34 Buhârî, Cihâd, 72.

35 Müslim, İmân, 164.

36 İbn Mâce, Rühûn, 4.

37 İbn Mâce, Ahkâm, 17.

38 Buhârî, Edeb, 83.

39 Müslim, İmâre, 133.

40 Buhârî, İlim, 11.

Bir davet taşıyan her mesajın açık ve anlaşılır olması esastır. Nitekim Allah'ın insanlığa son buyruğu olan Kur'an-ı Kerim'de, ayetlerin açık, anlaşılır olduğuna peygamberlerin apaçık belgeler ve kitaplarla gönderildiğine dikkat çekilmekte⁴¹, bu bağlamda Hz. Peygamber'e kendisine indirileni insanlara açıklaması istenmektedir.⁴² Hz. Peygamber, insanlara tebliğ ve açıklama görevini yerine getirirken kullandığı dil ve üslup açık, anlaşılır ve ikna edici olmuştur. Kendisine sorulan sorulara kapalı bir husus bırakmadan karşı tarafı ikna edecek şekilde cevaplar vermiştir.

Câbir b. Abdillâh, Hz. Peygamber'in konuşmasında açıklık (tertil) ve rahatlık (tersil) bulunduğunu⁴³ belirtmiş, Hz. Âişe onun sade konuşma üslubunu şu şekilde ifade etmiştir: "*Allah Resûlü konuşurken eğer biri çıkıp kelimeleri saymak istese sayardı.*"⁴⁴ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in tane tane konuştuğunu, kendisini her dinleyenin konuşmasını rahatlıkla anlayabileceğini belirtmiştir.⁴⁵

Hız. Peygamber, herkese aynı şekilde tebliğde bulunmamış, muhataplarının seviyesini gözetmiştir. Genel olarak Peygamberimiz insanlarla ilişkilerinde kişisel farklılıkları ve insanların içinde buldukları şartları dikkate almıştır. O, konuşurken zaman ve zemini kollayarak muhatabın konumunu ve ruh hâlini gözetmiştir. Hız. Peygamber, konuşmalarında muhatabın yaşını, kültürünü, eğitim seviyesini, sosyal statüsünü ve cinsiyetini göz önünde bulundurduğu gibi onların psikolojisini de gözetmiştir.⁴⁶

41 Bakara, 2/99; Hac, 22/16.

42 Nahl, 16/44.

43 Ebû Dâvûd, Edeb, 21.

44 Buhârî, Menakib, 23; Müslim, Zühd, 71.

45 Ebû Dâvûd, Edeb, 21.

46 Necmeddin Şeker, "Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hız. Muhammed'in (sas) Konuşma Üslubu ve Adabı", *Toplum Bilimleri Dergisi*. 2 /10 (2011), s. 118.

Bir rivayette Hz. Peygamber'in, "İnsanlara akılları nisbetinde konuşun."⁴⁷ buyurduğu nakledilmektedir.

Hız. Peygamber, kendisine yöneltilen sorularda da muhatapların durumunu gözetmiş, onların ihtiyaçlarına göre cevaplar vermiştir. Örneğin: "En hayırlı amel nedir?" tarzında farklı zamanlarda farklı kişilerden gelen sorulara: "Allah ve Resûlü'ne iman", "Vaktinde kılınan namaz", "(Hacda) telbiye esnasında sesi yükseltmek ve kurbanlıkların kanını akıtmak", "Yemek yedirmen ve tanıdığına tanımadığına da selam vermen" şeklinde farklı cevaplar vermişti.⁴⁸

Hız. Peygamber'in dini tebliğ edip Allah'ın emirlerini insanlara uygulamalı olarak gösterirken zaman zaman tasvip etmediği durumlarla karşılaştığı da olmuştur. O, bu noktada ilahi ahlaka uygun bir tavır sergilemiş, yanlış davranışlarda bulunanları rencide olmamaları için kınamamış, ancak doğrusunu da muhakkak yeniden hatırlatmış, göstermiş ve öğretmiştir. Hadislerde gördüğümüz "Bazılarına ne oluyor ki?", "sizden bazıları" gibi ifadeler, kişilerin değil davranışların esas olduğunu göstermektedir. Bu tür durumlarda şahsı rencide etmemek için umuma hitap ederek doğru davranışı tebliğ etmiştir. Örneğin insanları bıktırma derecesinde namazı uzatan bir zatı şikâyet etmek için bir grup halk, Hız. Peygamber'e geldiklerinde o şöyle buyurmuştur: "Ey İnsanlar! Ne oluyor sizlere ki insanları nefret ettiriyorsunuz, sizden kim imam olursa namazı hafif kıldırın. Çünkü onların içinde ihtiyar, zayıf ve işi gücü olanlar vardır."⁴⁹

Sözlü mesajların daha etkili olmasında beden dili önemli bir etkiye sahiptir. Hız. Peygamber de yeri geldiğinde etkili bir biçimde beden diline müracaat etmiş, iletişimde jest ve mimiklerini yardımcı bir unsur olarak kullanmıştır. Allah Resûlü (sas)

47 Ebû Dâvûd, Edeb, 23.

48 Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 6/316.

49 Buhârî, Ahkâm 13, Salât, 182, İlim, 28.

konuşurken beden dilini özellikle de ellerini, parmaklarını ve elindeki esasını bir şeylere işaret etmek için kullanmıştır.⁵⁰ İletceği mesajları yüz, el ve kol hareketleri, uygun bir ses tonu, konuşma hızı ve yüksekliğiyle zenginleştirmiştir.⁵¹ Resûlullah, bir gün: “Mü'min, mü'min için âdeta birbirini destekleyen bina gibidir.” buyurmuş ardından parmaklarını birbirine kenetlemiştir.⁵² Takvadan bahsederken parmağıyla kalbine işaret ederek “*Takva buradadır.*” buyurmuştur.⁵³ Hz. Peygamber, soyut hususları somutlaştırmak, konuyu daha canlı bir anlatıma kavuşturmak gibi birçok amaç doğrultusunda beden dilini, jest ve mimiklerini kullanarak insanlarla daha etkili bir iletişimde bulunma gayreti içerisinde olmuştur.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık peygamberliği süresince usulüne uygun yürütmüş olduğu tebliğ ve irşad görevi ile Cahiliye toplumunun değişim ve dönüşümünü gerçekleştirmiş, onları maddi ve manevi kirlilerden arındırmış ideal bir ümmet oluşturmuştu.⁵⁴ Böyle örnek bir toplum oluşturması onun peygamberliğinin en büyük ispatı olarak görülmüştür. Hz. Peygamber tebliğ görevini ifa ettikten sonra bu görevi ümmetine bırakmış nitekim sözlerimizin başında yer verdiğimiz Veda Hutbesi'nde onun mesajlarını orada bulunmayanların başkalarına iletilmesini belîğ, veciz ve hikmetli sözleriyle şöyle dile getirmiştir:

50 Buhârî, Bed'u'l-Halk, 15, Talak, 25.

51 Emine Demil, “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 5/2 (2019), s. 225.

52 Buhârî, Salât, 88.

53 Müslim, Birr, 32,; Tirmizî, Birr, 18.

54 Âl-i İmrân, 3/110.

“Burada bulunanlar bulunmayanlara benden dinlediklerini tebliğ etsinler! Umulur ki, sonradan tebliğ edilenler burada bulunanlardan daha iyi anlarlar.”⁵⁵

Bir başka hadisinde ise peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

“Her kim benim sözlerimi işitip koruyup anlayıp başkasına tebliğ ederse Allah onun yüzünü ağartsın! Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki kendisinden daha fakih olanlara tebliğ ederler.”⁵⁶

Her ne kadar Hz. Peygamber bu hadislerinde tebliğ görevini Veda Haccı’nda bulunan kimselere yüklemiş olsa da Müslümanlar kendilerini Hz. Peygamber’in bıraktığı mirasın varisleri olarak görerek tarih boyunca Kur’an ve Hz. Peygamber rehberliğinde dünyanın dört bir yanında tebliğ vazifesini yerine getirmeye çalışmışlardır. Günümüz şartlarında da tebliğin birçok platformda Kur’an ve sünnette belirlenen çerçeve ölçüsünde yürütülmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yürütülecek bir tebliğ insanı merkeze alan, hikmet, güzel muamele, af, mağfiret, merhamet ve muhabbet temeline dayanan kavli-i hüsn (güzel söz), kavli-i ley-yin (yumuşak söz), kavli-i ma’rûf (faydalı söz) ve kavli-i belîğle (etkili söz) donatılmış bir dil ve üsluba sahip olmalıdır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsned*. Kahire: Muessesetu Kurtuba, ts.

Aslan, Recep. “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Üslubu ve Anlatım Tarzı”. *İlahiyat Akademi Dergisi*. 14 (2021), 219-236.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

55 Buhârî, Hac, 132, Fiten, 8, Megâzî, 78.

56 Tirmizî, İlim, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 10; İbn Mâce, Sunne, 18.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423.

Demil, Emine. "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu". *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*. 5/2 (2019), 216-234.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *Sunenu Ebî Dâvûd*. Thk. Şuayb el-Aranût. Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.

Ebû Saîd Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî. *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*. Thk. Max Weisweiller. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981.

Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sunenu İbni Mâce*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.

Kandemir, M. Yaşar. "Cevâmiu'l-Kelim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/440. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Komisyon. Hadislerle İslam. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî. *el-Musnedu's-Sahîhi'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

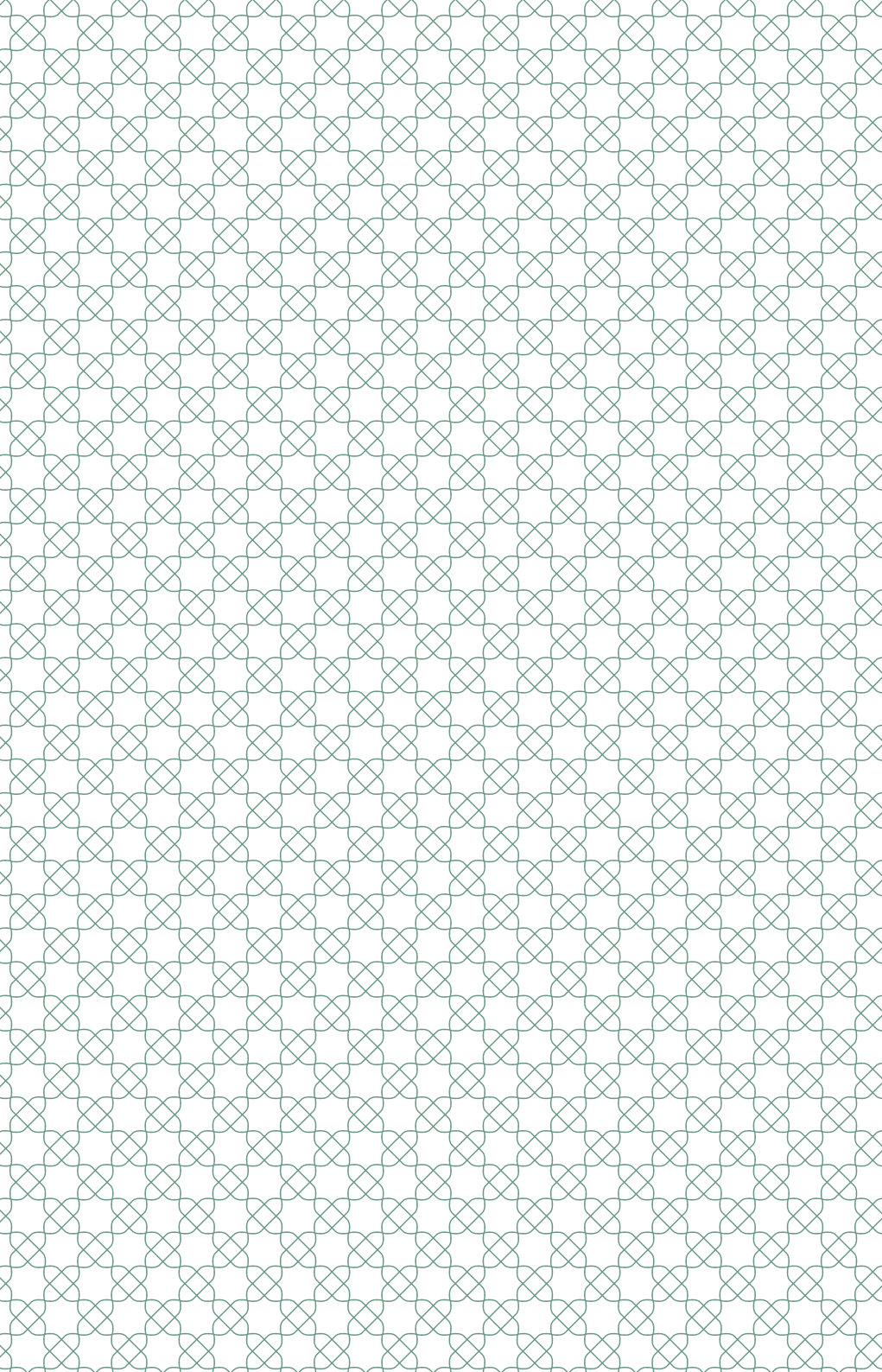
Şeker, Necmeddin. "Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hz. Muhammed'in (as) Konuşma Üslubu ve Adabı". *Toplum Bilimleri Dergisi*. 2 /10 (2011), 111-128.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Ke-bîr*. Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Tirmizi, Muhammed b. İsâ. *eş-Şemâilu'l-Muhammediyye*. Thk. Seyyid b. Abbâs. Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1993.

MÜSLÜMAN'IN TEBLİĞ VE İRŞAD SORUMLULUĞU

Dr. Muhlis AKAR
DİB Başkanlık Müşaviri

Akıl, insanoğluna Yüce Allah'ın bahsettiği en önemli nimetlerden biridir. İnsan, akıl sayesinde hakikati kavrar, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayırır. Bununla birlikte salt akıl, her zaman kişinin tek başına hakkı ve doğruyu bulmasında yeterli olmamakta, kendisine rehberlik edecek bir ilahi kılavuza ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Yüce Allah, ilk insandan itibaren insanları doğru yola yönlendirmek üzere peygamberler ve onlarla birlikte razı olduğu hayat tarzını ihtiva eden kitaplar göndermiştir. Nitekim Rabbimizin, “*Biz bir resul göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.*”¹ şeklindeki beyanı, akıl sahibi insanın sorumluluk alanları konusunda önceden bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü herhangi bir şeyden sorumluluk, önceden o şeyden haberdar edilmekle olur. Aynı şekilde, “*Öğüt ver; doğrusu öğüt inananlara fayda verir.*”² ayet-i kerimesi de insanların her zaman tebliğ ve irşada ihtiyaçları olduğunu göstermektedir.

Tebliğ ve İrşad Kavramları

Tebliğ: Sözlük anlamı itibarıyla “bir şeyi veya bir haberi ulaştırmak” anlamına gelir. Açıklanması gereken bir hükmü sözlü ve

1 İsra, 17/15.

2 Zâriyât,51/55.

yazılı bir biçimde insanlara duyurmak tebliğdir. İslami literatürde ise tebliğ, Kur'an ve sünnetin mesajlarını insanlara ulaştırmak anlamına gelir. Peygamberlerin tebliğ görevi de vahiy yoluyla Allah'tan gelen mesajları insanlara bildirmektir.

“İrşad” ise doğru yolu göstermek, nasihat etmek, kişinin hatalarını düzelterek olgunlaşmasına yardımcı olmak, akli ve kalbi ikna edici söz ve eserlerle müminleri, dinî görevlerini yerine getirmeye çağırmaaktır. İrşad eden kimseye “mürşid” denir. Bir ayette, “Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın.”³ buyrulurak gerçek irşad edicinin yüce Allah olduğu ifade edilmektedir.

Kısaca tebliğ, Allah'ın emrini veya yasağını kişi ya da kişilere ulaştırmak; irşad ise Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara sadece tebliğ etmekle yetinmeyip emirlere itaat etmeleri ve yasaklardan sakınmaları için gereken yönlendirmeyi yapmak, iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındırmaktır.

Tebliğ, irşad ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak anlamındaki emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker kavramları arasında -bazı küçük nüanslarla birlikte- sıkı bir irtibat vardır. Zira emr-i bi'l-ma'rûf yapan kimse, aynı zamanda Allah'ın emrini insanlara tebliğ etmiş ve onları hak yola irşad etmiştir.

Tebliğ ve İrşad Sorumluluğu

Kur'an-ı Kerim'e göre müminlerin müşterek görevlerinden birinin de insanları “iyiliğe teşvik edip kötülükten alıkoymak”⁴ olması tebliğ ve irşad alanındaki sorumluluklarımızı göstermektedir. Yine Sevgili Peygamberimizin (sas), Hz. Ali'ye (ra) hitaben, “*Senin aracılığınla bir kişinin Müslüman olması sana en değerli*

3 Kehf, 18/17.

4 Âl-i İmrân, 3/104,110; Tevbe, 9/71.

malların (kızıl develerin) verilmesinden daha hayırlıdır.”⁵ şeklindeki ifadesi tebliğ ve irşadın önemini ve gereğini ortaya koymaktadır.

İslam’da tebliğin ilk safhası Hz. Peygamber’in (sas) Kur’an ayetlerini insanlara ulaştırması ile gerçekleşmiştir. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “*Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır...*”⁶

Rabbinden bu emri alan Hz. Peygamber tebliğ konusunda çok titiz davranmış, kendisine gelen vahyi anında sahabeye bildirmiştir. Sahabe de bu önemli görevin bilincinde olarak Kur’an’ı sonraki nesillere ulaştırabilmek için büyük çaba harcamıştır.

Peygamberlik müessesesinin sona ermesinden sonra ise tebliğ ve irşad vazifesi, “*Âlimler, peygamberlerin varisleridir.*”⁷ hadis-i şerifi gereğince âlimlere intikal etmiştir. Zira insanlar geçmişte nasıl peygamberlere muhtaç idiyse bugün de dinin mesajlarını, emir ve yasaklarını anlatacak âlimlere muhtaçtır. Bu nedenle Kur’an-ı Kerim’in değişik ayetlerinde emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker üzerinde önemle durulmuş, bu toplumsal görevin terk edilmemesi istenmiştir.⁸ “*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız...*”⁹ ayet-i kerimesi de Müslümanlara toplumun ıslahı, iyiliklerin yaygınlaştırılıp kötülüklerin engellenmesi konusunda önemli görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Çünkü toplumların istikamet üzere hayatlarını sürdürebilmeleri ve maddi manevi değerlerini koruyabilmeleri için iyilikleri emredip kötülükleri nehyetmeleri, diğer bir ifadeyle tebliğ ve irşad

5 Buhârî, Cihâd, 102.

6 Mâide, 5/67.

7 Tirmizi, İlim, 19.

8 bk. Âl-i İmrân, 3/104; Mâide, 5/63, 78-79; Araf, 7/164-165; Enfal, 8/25; Hüd, 11/116.

9 Âl-i İmrân, 3/110.

görevini hakkıyla yerine getirmeleri gerekir. Felaha erişmenin yolu buna bağlıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”¹⁰

Anlaşılan odur ki Müslümanlar tebliğ ve irşad hizmetlerini hakkıyla yerine getirdiklerinde felaha erecek; ihmal ettiklerinde ise sorumluluğun gereğini yerine getirmemiş¹¹ ve ilahi rahmetten mahrum kalmış olacaklardır.¹²

Sağlıklı bir toplumsal yapı, sorumluluk bilincine sahip ve karşılıklı olarak birbirlerini düzeltmeye çalışan fertlerden oluşur. Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimseler size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir.”¹³

Bazı âlimlere göre Kur’an’ın emr-i bi’l-ma’rûf hakkındaki en kuvvetli ayeti budur. Bu ayette geçen “enfüseküm”, yani “kendiniz” kelimesi ile kastedilen bütün müminlerdir. Zira Müslümanlar İslami bilincin gereği olarak tek vücut gibidirler ve karşılıklı görevlerinden biri de birbirlerine “İyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır.”¹⁴ Şunu da ifade edelim ki bu ayet-i kerimeden, “Kimse kimseye karışmasın, herkes kendini düzeltsin, başkalarının yanlışları beni ilgilendirmez.” gibi bir anlam çıkarmak doğru olmaz. Ayette verilen mesaj şudur: Herkes kendine, ailesine ve çevresine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirsin; iyiliği emredip kötülükten sakındırsın, bundan sonra başkalarının yolundan sapması ona zarar vermez.

10 Âl-i İmrân, 3/104.

11 Mâide, 5/67.

12 Mâide, 5/78-79.

13 Mâide, 5/105.

14 Tevbe 9/71.

Rivayete göre Hz. Ebu Bekir, bazı Müslümanların zamanla bu ayeti, neme lazımcı bir anlayışa neden olabilecek şekilde yorumladıklarını görünce şöyle demiştir: “Ey insanlar! Siz bu ayeti okuyor ve gerçek anlamının dışında yorumluyorsunuz. Ben Resûlullah’tan şöyle işittim: ‘İnsanlar bir kötülüğü/haksızlığı görür de buna engel olmazlarsa, Yüce Allah’ın kendi katından hepsine birden ceza vermesi yakındır. Bunun için iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırınız. Bu ayeti yanlış anlayarak, aldanıp da hiçbiriniz ‘Neme lazım, ben kendime bakarım, gerisi beni ilgilendirmez.’, demesin. Vallahi, ya iyiliği emredip kötülükten sakındırınız, ya da Allah, üzerinize kötülerinizi musallat eder de onlar size en kötü azapları yaşatırlar. Sonra da iyileriniz dua eder de duaları kabul edilmez.”¹⁵

Şurası bir gerçektir ki sorumluluklar yerine getirildiği takdirde, kötülükler ve ahlaksızlıklar zemin bulamayacak, kök salamayacaktır. Sorumluluklar ihmal edildiğinde veya yerine getirilmediğinde ise ortaya çıkacak olumsuzluklardan bütün toplum etkilenecektir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimizin (sas) şu hadisleri bu konuda Müslümanlara önemli sorumluluklar yüklemektedir:

“Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir.”¹⁶

“Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder kötülükten men edersiniz yahut Allah Teâlâ size toplu bir ceza verir. Sonra (kurtulmak için) Allah’a yalvarırsınız da duanız kabul edilmez.”¹⁷

15 Tirmizî, Tefsir, 6; Ebû Dâvûd, Melâhim,17; Elmalılı H. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 1825-1826.

16 Müslim, İmân, 78;Tirmizî, Fiten, 11; Nesâî, İmân, 17.

17 Tirmizî, Fiten, 9.

Toplumsal sorumlulukla ilgili şöyle bir anekdot anlatılır: Kralın biri halkın sorumluluk bilincini ölçmek için onlardan sarayın bahçesindeki havuzun süt ile doldurulmasını ister. Der ki herkes geceleyin havuza bir kova süt getirip dökerse sabaha kadar havuz süt ile dolar. Bu emir üzerine havuzun başına giden ilk kişi şöyle düşünür: “Hava karanlık, havuza süt yerine su koysam kimse görmez, nasıl olsa diğerleri havuza süt dökecek.” Sabahleyin bahçeye çıkan kral, havuzun süt yerine su ile doldurulmuş olduğunu görür. Çünkü herkes diğer adam gibi düşünmüş ve havuza süt yerine su dökmüştür. Tebliğ ve irşad görevini yapmayı nasıl olsa başkaları yaparlar diyerek terk etmek de buna benzer. İrşad makamındaki kişilerin böyle düşünüp görevlerini ihmal etmelerinin dünyevi ve uhrevi ağır sonuçları olur.

Usul ve Yöntemi

Müslümanlar olarak tebliğ ve irşad alanındaki sorumluluklarımızı hakkıyla yerine getirebilmemiz için sahip olmamız gereken bazı nitelikler ve takip etmemiz gereken usul ve yöntemler vardır:

- Niyetin Halis, Hedefin Yalnızca Allah Rızası Olması

Amellerin Allah katında değerlendirme kriteri niyet ve ihlastır. İhlas, inanç, ibadet ve eylemlerde samimi olmak, her işi yalnızca Allah rızası için yapmaktır. Peygamber Efendimiz (sas) “*Din, samimiyettir.*”¹⁸ buyurmuştur. Bu nedenle tebliğ ve irşad hizmetleri de ihlasla yapılmalı, riya ve gösterişten sakınılmalıdır. Peygamberlerin Kur’an’da ortak ifadesi olan, davetime karşılık “*Sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.*”¹⁹ prensibine bağlı kalınmalıdır.

18 Müslim, İman, 95.

19 Şuara, 26/109.

-Mesleğin Gerektirdiği İlmî Donanıma Sahip Olmak

Tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunacak kimseler mesleğin gerektirdiği ilmi birikime sahip olmalıdır. Söz konusu bilgi genel mesleki bilginin yanı sıra tebliğ ve irşad yapılacak özel alanla ilgili güncel ve uzmanlık gerektiren bilgiyi de kapsar. Zira yeterli bilgiye sahip olmadan dinî konularda hüküm vermek ve beyan- da bulunmak Allah katında ağır sorumluluğu olan bir iştir.²⁰

-Konuya Hâkim Olmak

Etkili bir konuşma iyi hazırlığın ürünüdür. Konuşma âdeta bir seyahate benzer. Seyahate çıkacak kişi bir yolculuk planı yaptığı gibi tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunacak kimseler de konuşmasını önceden planlamalı, nereden başlayıp nereye varacağını ve ne gibi mesajlar vereceğini belirlemelidir.

-Hâl Ehli Olmak

İnandığı ve yaşadığı dini anlatmak peygamberlerin tebliğ- deki en önemli görevidir. Zira etkili anlatım, ilahi mesajın önce-likle anlatan tarafından içselleştirilip yaşanmasıyla olur. Nitekim sözlü irşad faaliyetlerinin yapılamadığı dönemlerde hâl ehli olan insanların yaşam tarzları tebliğ fonksiyonunu icra etmiş, birçok insanın hidayetine vesile olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de davet ehlinin özelliklerini anlatan ayette: *"Allah'a çağıran, salih amel işleyen ve 'Kuşkusuz ben Müslümanlar- danım!' diyenden daha güzel sözlü kimdir?"*²¹ buyrulur. İnsanları hakka davet edenlerin salih amel sahibi olmaları gerektiği önem- le vurgulanmaktadır. Anlattığı hakikatleri hayatlarında uygula-mayanlar ise şöyle uyarılır: *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şey- leri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah*

20 Araf, 7/33; Nahl, 16/43.

21 Fussilet, 41/33.

katında çok çirkin bir davranıştır.”²², “Siz Kitabı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”²³

Tabiinin önde gelen âlimlerinden Süfyan-ı Sevri de bu prensibe şöyle dikkat çekmiştir, “Söz kabul edilmez amel olmayınca; amel kabul edilmez ihlas olmayınca; ihlas da kabul edilmez Kur’an ve sünnete uygun olmayınca.”

O hâlde bu ulvi görevi yapanlar peygamberler gibi hâl ehli olmalı, ahlakı, yaşantısı, davranışı Kur’an’a uymalı; davete önce kendisinden ve ailesinden başlamalı, ameli ve icraatı sözünden önde olmalıdır.

-Dürüst, Emin ve Güvenilir Olmak

Peygamberlerde bulunan beş nitelikten biri de “emanet” tir. Peygamberler gönderildikleri toplumlara, “Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.”²⁴ demişlerdir. Bu sıfat, peygamberlerin emin ve güvenilir olduklarını ifade eder. Sevgili Peygamberimiz daha peygamber olarak gönderilmeden önce Mekkeliler onu “el-emin” sıfatıyla tanırlardı. Günümüz müşhidleri de etkili ve verimli hizmetler icra edebilmek için dürüst, emin ve güvenilir olmalı; din adamına olan güveni korumalıdır. Unutulmamalıdır ki insanlar nezdinde güven kaybına uğrayanlar mesajlarını topluma kabul ettiremezler.

- Muhatapları Tanımak

İrşad ehli hitap ettiği kitlenin psikolojik ve sosyolojik özelliklerini bilirse hizmetinde başarılı olur. Teşhis tedavinin yanısıdır. Doktor, nasıl ki hastasını muayene edip hastalığını teşhis

22 Saf, 61/2-3.

23 Bakara, 2/44.

24 Şuara, 26/107, 125, 143.

ettikten sonra tedavi yöntemine başvuruyorsa tebliğ ve irşad ehli de benzeri bir yöntemi uygulamalıdır. Önce “hedef kitleyi” psikolojik ve sosyolojik yönlerden iyice tanımalı, ihtiyaçlarını belirlemeli ve gerekli ön hazırlık çalışmasını yaptıktan sonra tebliğ ve irşad faaliyetine başlamalıdır.

-İnsanların Anlayacakları Seviyeden Konuşmak

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmada sözün önemi büyüktür. Peygamberler, gönderildikleri toplumların dili ile konuşmuş, onlarla sağlıklı iletişim kurarak ilahi mesajı kendilerine en güzel şekilde ulaştırmışlardır. Tebliğ ve irşadın başarısı da muhataplara anlayacakları seviyeden hitap etmeye bağlıdır. Bu nedenle irşad ehli nerede ne söyleyeceğini bilmeli, ihtiyaç ölçüsünce konuşmalı, herkese anlayacağı dille hitap etmeli, “İnsanlara akılları ölçüsünce konuşun.” prensibine bağlı kalmalıdır.

-Hikmet ve Güzel Öğütle Davet Etmek

İnsanların anlayacakları seviyeden konuşmak önemlidir. Ancak söylenecek sözün, verilecek mesajın insanların hayatında farkındalık oluşturacak şekilde hikmet yüklü olması daha da önemlidir. Yüce Rabbimiz: “Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.”²⁵ buyurarak tebliğ ve irşad hizmetlerinin hikmet ve güzel öğütle yapılması gerektiğini bildirmektedir.

-Merhametli, Tatlı Dilli ve Güler Yüzlü Olmak

Tebliğ ve irşad hizmetinde bulunanlar: Yüce Kur'an'ın, “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”²⁶

25 Nahl, 16/125.

26 Âl-i İmran, 3/159.

ayetinde bildirilen Hz. Peygamber'in ahlakını kendilerine örnek edinmeli, insanlara yumuşak davranmalıdır. Yine Yüce Allah'ın Hz. Musa'yı Firavun'a gönderirken, "Firavun'a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar."²⁷ buyurduğu gibi, "kavl-i leyyin" (hoş ve yumuşak söz) ile konuşmalı, tatlı dilli olmalıdır.

Yunus Emre, iletişimde tatlı dil ve yumuşak sözün bu önemine şöyle dikkat çeker: "Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı / Söz ola ağulu aşı / Yağ ile bal ide bir söz." Halk arasında da, "Dil yarası kılıç yarasından daha ağırdır." denilir. Zira kılıç yarası bir süre sonra iyileşebilir ama sözle açılan gönül yaraları uzun süre iyileşmez. Hatta bazen yıkıcı ve kırıcı bir söz insanları ölüme bile götürebilir. Buna karşılık, anlayış, sevgi ve şefkat yüklü bir söz hayata âdeta küsmüş kimi insanları hayata yeniden bağlar. Bu yüzden tebliğ ve irşad hizmetini yerine getirirken tatlı dilli olmak, yanlış anlaşılmalara ve huzursuzluklara sebebiyet verebilecek üslup ve söylemlerden kaçınmak önem arz etmektedir.

Tebliğ ve irşadda konuşmacının başarısını olumlu yönden etkileyen önemli hususlardan biri de güler yüzlü olmasıdır. Zira tebessüm, muhataplara karşı sevgi, saygı ve sempati duymanın bir göstergesidir. Dinleyicilere karşı asık surat, çatık kaş ve kırıcı sözlerle hitap edenlerin başarı şansı azdır. Eğer konuşmacı muhataplarına karşı asık surat ve çatık kaşla bakarak hitap ederse onlarda da doğal olarak aynı tepki oluşur ki bu da sağlıklı iletişime engeldir.

-Mütevazı Olmak, İnsanlara Değer Vermek

Maalesef bazı insanlar, kimseyi yanlarına yaklaştırmaz; çevresindekileri görmezlikten, duymazlıktan gelir; bir selâmı, bir tebessümü bile çok görürler. Kibir ve gururları insanlarla

27 Tâhâ, 20/43-44.

sağlıklı iletişim kurmalarına engel olur. Sosyolojik rolleri gerçek kişiliklerinin önüne geçer. Bu tür tutum ve davranışlar, insanlar arasında sevgi ve saygıyı yok ettiği gibi irşad hizmetlerinde de verimliliği olumsuz yönde etkiler.

Hız. Peygamber, farklı kesimlere karşı tevazu gösterir, aralarında ayırım yapmaz, kimseyi hakir görmezdi. Herkese değer verir, zaman ayırır, gönüllerini alırdı. Bir defasında karşısında titreyen birini görünce, *“Sakin ol, ben bir kral değilim! (Güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.”*²⁸ diyerek onu rahatlatmış, böylece çevresindekilere de insanlık dersi vermiş, ashabına da aynı tavrı sergilemeleri gerektiğini bildirmişti.

Tebliğ ve irşad hizmetlerinde bulunanların da alçak gönüllü olmaları, rengi, dili, sosyal statüsü ne olursa olsun insana insan olduğu için değer vermeleri ve anlayacakları seviyeden konuşmaları hizmetlerinde verimliliği artırır. Aksi takdirde söz ve tavırlarıyla insanlara karşı büyüklük taslayan, konuşurken yüzlerine bile bakmayanların yapacakları hizmetlerde başarılı olmaları zordur. Zira kibirli insanları yüce Allah sevmediği gibi²⁹ insanlar da sevmez ve böylelerinin etrafında toplanmaz.

-Sabır Yüklenmek

Sabır olmadan başarı olmaz. Diğer alanlarda olduğu gibi tebliğ ve irşad hizmetlerinde de sabır yüklenmek, muhatap kitleden gelecek ölçüsüz tavır ve davranışlara karşı sabırlı davranarak başarıya kilitlenmek gerekir. Zira irşad ehli, bazen sabırlarını zorlayacak olumsuz söz ve davranışlara muhatap olabilir. Bu gibi durumlarda sabırlı olmak, şahsiyetleri rencide edip insanları çevresinden uzaklaştırmamak, yanlış söz ve davranışları uygun

28 İbn Mâce, Et'ime, 30.

29 Nahl, 16/23; Kasas, 28/76.

bir üslupla düzeltmek en uygun yöntemdir. Kur'an'ın bize öğrettiği metot budur.³⁰

-Uygun Zaman ve Mekâni Gözetmek

Söz, gerektiği yerde ve uygun zamanda söylenirse etkili olur. Susulacak yerde konuşmak, konuşulacak yerde susmak tebliğ ve irşad metoduyla bağdaşmaz. Sevgili Peygamberimizin vaaz konusunda insanlara bıkkınlık gelmemesi için uygun zaman ve mekânı gözettiği dikkate alınırsa irşad hizmetlerinde zaman ve mekân tayininin önemi iyi anlaşılır. Aksi takdirde dünyevi meşguliyetlerin yoğun olduğu veya hastalık, uykusuzluk gibi durumlarda bu tür faaliyetlerde bulunmak çok verimli olmaz. Bu nedenle tebliğ ve irşadın verimli olmasını sağlamak için zaman ve mekân seçimine ve de insanların psikolojilerinin uygun olup olmadığına dikkat etmeli, Sevgili Peygamberimizin şu mesajını rehber edinmeliyiz: “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*”³¹

-Farklı İnanç Mensuplarını Hedef Almamak

Tebliğ ve irşadda, muhatap kitleyle sağlıklı iletişim kurmanın yollarından biri de farklı inanç mensuplarını rencide etmemek, günahkâra değil, günaha kızmaktır. Yüce Allah bu konuda bizleri şöyle uyarıyor: “*Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler...*”³² Bu ayet-i kerimeye göre diğer insanların inançlarına ve kutsal saydıkları değerlere hakaret etmek, İslami edep ve ahlakla bağdaşmadığı gibi İslam'ın izzetine de zarar getirir. Şüphesiz yanlış yolda olanları uyarmak, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymak gerekli olmakla birlikte; ayet-i kerimeye göre bunu

30 Lokman, 31/17.

31 Buhari, İlim, 11.

32 En'am, 6/108.

hakaret etme, sövüp sayma gibi edep ve nezaket kurallarıyla bağdaşmayan bir üslupla yapmak caiz değildir.

İnsanları ikna etmenin yolu, saygı ve nezaketten geçer. Hakaret ve aşağılama ise muhatabın düşmanlık duygularını kabartır; inatlaşma, sertleşme ve giderek çatışmaya yol açar.³³ Hz. Peygamber'in gördüğü herhangi bir yanlış veya kusuru düzeltirken doğrudan eylemin faillerini muhatap almayıp “Şöyle şöyle yapanlara ne oluyor ki...”³⁴ gibi dolaylı ifadeler kullanması bu konuda güzel örneklerden biridir.

33 bk. *Kur'an Yolu Meal ve Tefsir*, II/452-453.

34 Müslim, *Fedâil*, 127; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 5.

İRŞAD ETMEK İÇİN YOLA ÇIKANIN HAZIRLIĞI

Dr. Ravza CİHAN
Sakarya İl Müftü Yardımcısı

A. Giriş

Sözlük anlamı “doğru yolu göstermek” olan irşad kelimesi, Arapçada “rüşd” kökünden türetilmiştir. Rüşd, “doğru yol; maddi veya manevi olarak doğru yolda olmak” anlamlarına gelmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de rüşd kelimesinin zikredildiği ayetlere baktığımızda, rüşd ile doğru yolun¹ ifade edildiğini ve rüşde/bu yola ulaşmanın, Allah Teâlâ’nın davetine uyarak iman yolunu tutmaktan geçtiğini² okumaktayız.³ Bu anlamda bir ayette Kur’an-ı Kerim, rüşde/doğru yola ileten⁴ olarak takdim edilmektedir.

İrşad kelimesi ise Kur’an-ı Kerim’de zikredilmemektedir. Bununla birlikte doğru yolu bulan, doğru yolda olan anlamında

1 Cin, 72/14; Arâf, 7/146; Mü’min, 40/29, 38.

2 Bakara, 2/186.

3 Rüşd kelimesinin zikredildiği diğer ayetler için bk. Kehf, 18/24; Cin, 72/10, 21. Rüşd kelimesi iki ayette “doğruyu yanlıştan ayırma, doğru düşünme yetisi; fikri ve zihni olgunluk” anlamında bir hukuk/fıkıh terimi olarak zikredilmiştir (Nisâ, 4/6 ve Enbiyâ, 21/51). Fakat konumuz rüşd kelimesinin hukuki/fıkhi kullanımı olmadığından bu ayetlere işaretle yetiniriz. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydar, Hidayet, “Rüşd”, *DİA*, XXXV, 297-298.

4 Cin, 72/2.

raşid⁵ ve reşid⁶ kelimelerine dört ayette tesadüf edilmektedir. Aynı zamanda doğru yola ileten, rehber anlamında mürşid⁷ kelimesi de bir ayette yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de insanlar için kullanılan raşid ve reşid ifadelerini, hadislerde⁸ Allah Teâlâ'nın isimleri olarak okumaktayız. Esmâ-i hüsnada yer alan mürşid ve hadi isimleriyle yakın anlamlı kabul edilecek raşid ve reşid, Allah Teâlâ'nın "fiilleri daima yerinde olan, daima hakka isabet eden, bütün tasarrufları -yol gösterilmesine gerek olmaksızın- amaçlarına ulaşan, her bir varlığa kendi varlık yapısının özelliği ve yaratılış amaçları doğrultusunda yol gösteren, gelişmelerini sağlayan"⁹ olduğunu ifade etmektedir.

B. İrşada / İrşad Edene Duyulan İhtiyaç

Allah Teâlâ'nın dünya hayatı ve insan için beyan ettiği nizamda insanın rüşde/doğru yola tek başına ulaşması mümkün değildir. Rabbimizin ihsan ettiği akıl, bir yol gösterici olmasına rağmen, insanın ihtiyaç duyduğu her şey/konu/husus için yeterli değildir. Bu nedenle ilahi beyan ve bu beyanın temsil ile sunulması, insanın dünya hayatı aracılığıyla kazanacağı ahiret hayatı için zorunludur. Bu nedenle ilk insan olan Hz. Âdem (as) aynı zamanda ilk peygamberdir. İşte Hz. Âdem'den (as) Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sas) kadar Allah Teâlâ'nın insan cinsinden seçip görevlendirdiği 124 bin peygamber, insanlara Allah Teâlâ'nın beyanlarını, emir ve yasaklarını aktarmak üzere ümmetlerinin/insanların arasında bulunmuştur. İşte Kur'an-ı

5 Hucurât, 49/7.

6 Hûd, 11/78, 87 ve 97.

7 Kehf, 18/17.

8 İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82.

9 Bekir Topaloğlu, "Reşid", *DİA*, XXXV, 11.

Kerim'de yalnızca bir ayette zikredilen mürşid kelimesi¹⁰, aracı değil rehber olma anlamında peygamberler için kullanılabilir. Ancak Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sas) vefat ettiği miladi 632 tarihinden sonra da insanların irşad ediciye/rehbere ihtiyaç duyacağı muhakkaktır. Bu noktada Hz. Peygamber'den (sas) sonra İslam devletinin ve Müslümanların idaresi görevini üstlenen dört halife için raşid halifeler (hulefa-i raşidin) ifadesinin kullanıldığını hatırlamak da isabetli olacaktır.

C. İrşad Edenin Sahip Olması Gereken Vasıflar

Bugün insanlara/topluma rehber olan kişiler, bilindiği üzere peygamberlerimiz gibi Allah Teâlâ tarafından seçilmemekte ya da raşid halifeler gibi biat, istihlaf, şura vb. yöntemlerle göreve getirilmemektedir. Bununla birlikte kişi, hangi vesileyle irşad eden konumunda/görevinde bulunursa bulunsun, rehber olarak peygamberlerin ve raşid halifelerin yolunu sürdürüyor demektir. Bu nedenle kendimizi, hâl ve ahlakımızı gözden geçirmeli, irşad eden olarak izlerini takip ettiğimiz peygamberlerimizin özellikleriyle donanmaya gayret etmeliyiz.

Bu noktada irşad edenin sahip olması gereken vasıfları kâl (söz) ve hâl ile ilgili olanlar şeklinde özetleyebiliriz.

1. Kâl İle İlgili Olan Vasıflar

a. Sesimizi Yükseltmemek

Sesimiz, Rabbimizin bize bahşettiği ikramlardan biridir. Çalışarak, çabalayarak yoktan bir ses oluşturmamız mümkün olmadığı gibi var olan sesi, bütünüyle değiştirmemiz, başka bir hâle dönüştürmemiz de imkân dâhilinde değildir. Fakat bu durum,

10 Kehf, 18/17.

sesimizin kontrol edilemez ya da eğitilemez olduğu anlamında düşünülmemelidir.

Yalnızca dinî içerikli bir aktarımda değil genel olarak insanlar ve diğer canlılarla temel iletişimimiz ses aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden muhatabımıza sözümüzden önce sesimizin ulaştığını unutmamamız gerekir.

Ses tonuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de yer alan yalnızca birkaç ayet olsa bile bu ayetlerin içerikleri ve ifade ettikleri mana bizler için mühimdir.

Hucurat suresinde müminler olarak bizlere "seslerimizi Hz. Peygamber'in (sas) sesinin üzerine yükseltmememiz, birbirimize bağırdığımız gibi ona (sas) bağırمامamız"¹¹ emredilmektedir.¹² Yine diğer bir ayette genel olarak "sesimizi yükseltmememiz"e işaret edilmekte, seslerin en çirkinini olarak da merkebin sesi¹³ beyan buyrulmaktadır.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de sesle ilgili ayetlerden hareketle vurgulanması gereken iki husus daha vardır. Birincisi önceki kavimlerin halleri ve helakları anlatılırken özellikle Lut kavmi¹⁵ ve Medyen halkı¹⁶ için "sayha/çığlık" kelimesinin zikredilmesidir. Diğer pek çok ayette de Allah Teâlâ bir kavmi, topluluğu cezalandırmak

11 Hucurât, 49/2.

12 Bu ayetin, ilk muhatapları olan ashab-ı kiram ile bugünün Müslümanları olan bizler için birbirinden bağımsız olmayan farklı manalar ifade ettiği hakikattir. Bugün biz Hz. Peygamber'in (sas) sesini duymadığımız için istesek de onun (sas) sesinden daha yüksek bir ses kullanamayacağımız aşikâr. Ancak burada ses özelinde Hz. Peygamber'e (sas) ve temsil ettiği makama karşı bir edep içerisinde olmamız da kastedilmektedir.

13 Lokmân, 31/19.

14 Ayette doğrudan bir hayvan zemmedilmemekte, hayvanın nefsanî sebeplerle çıkardığı sesin çirkinliği örnek olarak zikredilmektedir.

15 Hicr, 15/73.

16 Hûd, 11/94.

istediğinde "yalnızca tek bir çığlık"ın kâfi geleceğini belirtir.¹⁷ İkincisi ise ayetlerden kıyametin habercisinin de, "sûr"a üflenmek suretiyle duyulacak bir ses olmasıdır.¹⁸

Sesimizi yükseltmeme yönündeki ilahi emirleri ve sesin bir afet, sesin kıyamet olduğu vurguları göz önünde bulundurulduğunda, hakikatin gösterişe ve yüksek bir tona ihtiyacı olmadığı neticesine ulaşabiliriz. Bu yüzden sesimizi değil, sözümüzü yükseltmeliyiz.

b. Sözü, Yerinde Güzel ve Ölçülü Söylemek

İnsanı diğer canlılardan ayıran, sesin süsü olan sözle ilgili Kur'an-ı Kerim'de on üç farklı sıfat zikredilmektedir.¹⁹ Her bir söz çeşidinin zikredildiği ayet, konuları ve muhatapları açısından farklılık arz etse de bahsi geçen ayetlerdeki sözlerin (olumlu ya da olumsuz) ortak bir noktası vardır: Sözün, muhatabının değil, sahibinin özelliğini ifade etmesi. Diğer bir deyişle kötü²⁰, yalan²¹ ve süslü²² sözleri tercih edenler de uygun/meşru²³, doğru²⁴,

17 Ankebût, 29/40; Yâsîn, 36/29, 49, 53; Sâd, 38/15; Kamer, 54/31.

18 Kehf, 18/99; Mü'minûn, 23/101; Yâsîn, 36/51; Zümer, 39/68; Kâf, 50/20; Hâkka, 69/13 vd.

19 Kavl-i ma'rûf (Bakara, 2/235, 263; Nisâ, 4/5,8; Ahzâb, 33/32; Muhammed, 47/21), Kavl-i sû' (Nisâ, 4/148), Kavl-i zuhurf (En'âm, 6/112), Kavl-i sâbit (İbrahim, 14/27), Kavl-i hak (Meryem, 19/34), Kavl-i zûr (Hac, 22/30; Mücâdele, 58/2), Kavl-i fasl (Tânk, 86/13), Kavl-i sedîd (Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70), Kavl-i belîğ (Nisâ, 4/63), Kavl-i kerîm (İsrâ, 17/23), Kavl-i meysûr (İsrâ, 17/28), Kavl-i azîm (İsrâ, 17/40), Kavl-i leyvin (Tâhâ, 20/44).

20 Nisâ, 4/148.

21 Hac, 22/30; Mücâdele, 58/2.

22 En'âm, 6/11.

23 Bakara, 2/235, 263; Nisâ, 4/5,8; Ahzâb, 33/32; Muhammed, 47/21.

24 Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70.

tesirli²⁵, gönül alıcı/güzel²⁶, rahatlatıcı²⁷, ağır²⁸ ve yumuşak/latif²⁹ sözleri tercih edenler de karşısındaki insanlara göre değil, kendilerine yaraşan şekilde söz söylemekte ya da bu yönde bir hatırlatmaya muhatap olmaktadır.

Sözün güzelini söylemek, içerik açısından, örneğin cehennem yok sayarak yalnızca cennetten; Allah Teâlâ'nın gazabını örterek sadece af ve merhametinden bahsetmek değildir. Kur'an-ı Kerim'de imanın makbul olmasının bir şartı olarak bize öğretilen havf ve reca (korku ve ümit) arasında bulunma hâli, sözlerimiz için de geçerlidir. Ödevimiz hakkı, doğruyu olduğu şekliyle anlatmak fakat bunu yaparken dengeli ve ölçülü bir üslup kullanmaktır. Görevimiz İslam'ı, müjdesi ve uyarısıyla, yaşanmış ve yaşanabilir bir hayat ölçüsü olarak aktarmaktır.

Bu görevi yerine getirirken kelime-i tevhidin kelime-i tayyibe olarak ifade edildiği ayeti³⁰ ve Peygamberimizin (sas) hayır söylemeyi iman alameti olarak vurguladığı hadisini³¹ her daim hatırda tutmak gerekir.

Öyleyse dikenli bir dille kimsenin gönlüne, onu kanatmadan, dokunamayız.

25 Nisâ, 4/63.

26 İsrâ, 17/23.

27 İsrâ, 17/28.

28 İsrâ, 17/40.

29 Tâhâ, 20/44.

30 İbrahim, 14/24.

31 "Allah'a ve ahiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun!" (Buhârî, Rikâk, 23).

c. Muhatabımıza Göre Değil Kendimize Yaraşan Üslupla Söz Söylemek

Günlük hayatımızda “O/Onlar, ancak bu dilden anlar.”, “Ona/Onlara anlayacağı dilden konuşmak gerekir.” şeklindeki ifadelerin, maalesef, ya söyleyeni ya da muhatabı olmuşuzdur. Oysa bizi yaratan Rabbimiz, bize bizim hak ettiğimiz gibi değil kendine yaraşan şekilde hitap etmekte³² ve bizden de aynı üslubu kullanmamızı istemektedir. Bunun en açık örneği Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya (as), Firavun'la konuşurken “*Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.*”³³ uyarısında bulunmasıdır. “*Ben sizin en yüce rabbinizim!*”³⁴ diyerek rablik/tanrılık iddiasında bulunan bir insana karşı bile yumuşak bir üslup (kavl-i leyyin) emredilirken bizim, muhatabımızın hak ettiğini iddia ederek kendimize ve tebliğ ettiğimiz dinimize yakışmayan bir üsluba yönelmemizin haklı hiçbir gerekçesi olamaz.³⁵ Diğer yandan Peygamberimizin (sas) en kaba, en hadsiz, en incitici ifadelere maruz kalmasına rağmen bu ifadelere aynıyla karşılık vermediğini de bu başlık altında vurgulamak isabetli olacaktır.

32 Rabbimizin bu hitabını, bize ikram ve ihsan ettiği tüm nimetlerinde de görüyoruz. En başta bize sunulan bedenimiz ve bedenimizin yetileri, çalışıp çabalayarak, karşılığını ödeyerek yani hak ederek elde edebileceğimiz şeyler değildir.

33 Tâhâ, 20/44.

34 Nâziât, 79/24.

35 Tam da bu noktada Hz. Musa'nın (as) Allah Teâlâ'nın emrine uyarak, Firavun'la kavl-i leyyin üzere konuştuğu, tebliğini bu üslupla yerine getirdiği fakat neticede Firavun'un iman etmediği gündeme getirilerek kavl-i leyyin üzere tebliğin başarılı olmadığı zannına düşülebilir. Özel olarak ilgili ayetteki tebliğ usulünde, genel olarak ise insan ilişkilerinde biz, yalnızca süreçten, üzerimize düşen kısımdan sorumluyuz. Sonuç, netice Rabbimizin takdiridir. Dolayısıyla herhangi bir durumda biz, kendimize yaraşanı yaptığımız hâlde netice beklenildiği şekliyle olmuyorsa bu, yalnızca usulün/üslubun bir eksikliği olarak değerlendirilmemelidir.

Netice itibarıyla muhatabımızın olumsuz her hâl ve tutumuna karşı kendimize yaraşan şekilde konuşmak, davranışlarımıza Kur'an ölçülerini hâkim kılmak demektir.

2. Hâl İle İlgili Olan Vasıflar

a. Sözlerimizle Davranışlarımızın Tutarlı Olması

Menâkıb eserlerinde farklı isimlere izafe edilerek anlatılan bir kıssa vardır: Bir anne, çocuğunun bala düşkünlüğünden muzdarip bir şekilde çevresindeki ilim ehlinde tavsiye ister. Anneye Ebu Hanife'yi işaret eder sorduğu kişiler. Anne, çocuğuyla birlikte Ebu Hanife'nin huzuruna çıkar ve derdini arz eder. Ebu Hanife anneye, kırk gün sonra çocuğuyla birlikte yeniden gelmesini söyler. Anne şaşırırsa da itiraz edemeden döner. Kırk gün sonra anne, kendisine denildiği gibi çocuğuyla yeniden Ebu Hanife'nin kapısını çalar ve çocuğunun durumunu tekrar aktarır. Bu kez Ebu Hanife, çocuğu karşısına alıp nasihat eder. Çocuk ikna olduğunu belirttikten sonra Ebu Hanife, çocuğu annesiyle birlikte uğurlamak ister, fakat anne merakla sorar, Ebu Hanife'nin yapacağı yalnızca nasihatten ibaret olacak idiyse neden kırk gün beklemiştir? Bu soru karşısında Ebu Hanife, kendisinin de bala düşkün olduğunu, kırk gün önce nasihat verecek olsa idi, bunun tesir etmeyeceğini, bu yüzden geçen sürede kendisinin bal yemediğini ifade eder.

Bu kıssanın aktörleri ya da birtakım detayları hakkında farklı aktarımlar bulunsa da hissesi, mesajı açıktır. Eğer sözümüzün tesirli olmasını, muhataplarımız tarafından dikkate alınarak hayata geçirilmesini istiyor ve bekliyorsak söylemlerimizle eylemlerimizin tutarlı ve uyumlu olması diğer bir deyişle söylediklerimizi, hâlimize yansıtmamız zaruridir.

Öyleyse bize gereken “En etkili tebliğ, temsildir.” kelam-ı kibarına hayat vererek sözlerimizle davranışlarımızı birbirine şahit kılmak, lisanımızla ve hâlimizle aynı dili konuşmaktır.

b. Meclis Birliği

İletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmeler, özellikle salgın döneminde, uzak yakın nitelermelerini yeniden gözden geçirmemize vesile oldu. Evimizde, yaşadığımız alanda küçük birkaç ekipman yardımıyla dünyanın bambaşka bir yerini görebiliyor, oradan haberdar olabilir ya da orada yaşayan insanlarla iletişim kurabiliyoruz. Bu kolay erişilebilirlik eğitim öğretim hayatı için de bir imkân olarak değerlendirilmektedir. Bugün, yaşadığımız teknoloji çağında bilgiye ya da bilgi sahibine ulaşma sorunu ortadan kalkmış görünmektedir. Ancak bu durum yeterli midir? Başka bir deyişle ekranlar aracılığıyla irşada talip olmak ya da irşad etmek bizi maksada ulaştırır mı?

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın (as) ilim talebine karşılık Allah Teâlâ’nın karşısına çıkardığı kuluna “*Senin öğrendiğin doğruya (rüşde) ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?*”³⁶ diyerek birlikte yola çıkmalarının bize anlatılmasında pek çok hikmet vardır.

Hâl sâridir, yol alır, seyre çıkar. Bu yüzden hâl aktarımı için aynı mecliste bulunmak, gözlerin ve gönüllerin birlikte olması mühimdir. Bugün teknolojik imkânlarla pek çok bilgi edinilebilir ancak ekranlar aracılığıyla muhatabımızın hâliyle hâllenmek, maalesef, mümkün değildir.

Asr-ı Saadet’te yetişkin ya da orta yaşlı sayılabilecek ashabın, hayatlarındaki değişim göz önünde bulundurulduğunda bunun yalnızca bilgi sahibi olmakla izah edilemeyeceği hakikattir. Bu noktada irşad eden olarak Peygamberimizin (sas) yalnızca

36 Kehf, 18/66.

sözleriyle muhataplarına öğreten değil, hâl, tavır ve tutumlarıyla ashabını olduran bir rehber olduğunu vurgulamak gerekir.

c. Nezaket (Rıfk) Sahibi Olmak

İslam'ın temsili, dinin tebliği ciddiyet ve vakarla ifa edilecek bir vazifedir. Ancak sanılanın aksine ciddiyet ve vakar, abus bir çehre ya da çatık kaş demek değildir. Öyle olsaydı eğer Peygamberimiz (sas) “tebessümün sadaka”³⁷ olduğunu hem diliyle hem de hâliyle bize öğretmezdi.

Peki Allah Teâlâ'nın Peygamberimize (sas) hitaben “*Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*”³⁸ buyurması bugün için yeterli bir işaret değil midir? Bu ayete muhatap olan Peygamberimizin (sas) eşi Hz. Âişe'ye (ra) “*Ey Âişe! Allah, rıfk (nezaket ve yumuşaklık) sahibidir ve rıfkta hoşlanır. Sertlik, kabalık ve nezaket dışı diğer davranışlara vermediği ecri rıfk sayesinde verir.*”³⁹ buyurması kendimizi gözden geçirmemize kâfi gelmez mi?

Tam da bu noktada toplumsal kodlar, çevre etkisi, aile yapısı ya da yetiştirilme tarzı diyerek asabiyetimize, hızlı öfkemize, kontrolsüz duygu geçişlerimize masum ya da makul izahlar bulmaya çalışmamalıyız.

Öyleyse hatırımızda tutalım: Allah Teâlâ'nın vahyi için seçtiği yüz binlerce peygamber; rıfka, nezakete davet edildiklerinde ne Hz. İbrahim (as) gibi kendisini bir putperest babanın yetiştirdiğini ifade ederek ne Hz. Musa (as) gibi Firavun'un sofrasında büyüdüğünü öne sürerek ne de Peygamberimiz (sas) gibi

37 Tirmizî, Birr, 36.

38 Âl-i İmrân, 3/159.

39 Müslim, Birr, 77.

Cahiliye âdetleriyle kuşatıldığını bahane göstererek bu davetten yüz çevirdi.

d. Hatime / Sonuç

İrşad edenin sahip olması gereken vasıflar yukarıda zikredilenlerden ibaret değildir elbette. Fakat temel ve öncelikli hususlar gündeme geldiğinde sıralanan altı maddeyle genel bir çerçeve çizmek mümkündür.

Bu vasıflara sahip olmak için ise önümüzde çetin bir yol vardır. Bu yolda bulunmak, yolun yolcusu ve yol göstericisi olmak yalnızca bizim çabamızla mümkün değildir. İlahi ve nebevi beyanlarla öğrendiğimiz dualarımız da daimi yol arkadaşımız olmalıdır.

*“Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bizi içinde bulunduğumuz durumdan rüşde (çıkış yoluna) ulaştır!”*⁴⁰

*“Allah’ım! Bana benim için her şeyin iyisini, doğrusunu (rüşd) ilham et ve beni nefsimin şerrinden koru!”*⁴¹

40 Kehf, 18/10.

41 Tirmizî, “Da’avât”, 69.

GÜNÜMÜZ İRŞAD HİZMETLERİNDE EDEBİYAT VE SANAT ESERLERİNDEN FAYDALANMA ÜZERİNE

Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

Giriş

Bütün peygamber ve nebilerin, tevhid prensiplerini, dinî/İslami, ahlaki esasları, ilahi ve hayati hakikatleri (sünnetullah/âdetullah), tebliğe memur oldukları topluluklara anlatmak, ümmetlerini bu konularda irşad etmek, bilgilendirip aydınlatarak inananları, bu prensipler ışığında yaşamaya inandırmak vazifesiyle gönderildikleri Kur’ani bir hakikattir.¹ Bu kafilenin öncüsü olan Hz. Resûlullah da ilahi, dinî/İslami gerçekleri en son mükemmeliyetiyle ortaya koymak üzere tüm insanlığa hitap etme vazifesiyle, cihanı kuşatıcı bir irşad hizmetiyle görevlendirilmiş son peygamberdir.² Ülü’l-azm peygamberlerden olan Efendimiz, bu cihanşümül vazifesini hakkıyla ve başarıyla yerine getirebilmek için emsallerinden oldukça farklı ve hatta üstün özelliklerle donatılmıştır.³ Onun sahip kılındığı özellikler, bu mukaddes vazifeyi etkili bir biçimde yerine getirebilmesini sağlayacak ve iletişim konusundaki ana donanımını vurgulayacak şekilde, kısaca “eb-

1 Bakara, 2/213; Yunus, 10/47; Mü’minün, 23/44; Fâtır, 35/24.

2 “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya, 21/107.

3 “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir.” Bakara, 2/253; “Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.” İsrâ, 17/55.

leġu'l-enbiya" tabiriyle ifade edilmiş ayrıca "cevâmiu'l-kelim"⁴ ve "efsahu'l-Arap" sıfatlarıyla başarılı bir "hatip" oluşunda toplanmıştır. Bunları kısaca tanımlamaya çalışırsak, "sözün fasih ve herkesçe anlaşılacak şekilde açık-seçik, yerinde ve zamanında söylenmesi" demek olan belagat ile "bir hususu anlatmak, muhatapları bilgilendirmek ve ikna etmek için söz söylemek" manasına gelen hitabetin "belletmek, kavratmak ve muhataplarını sözlerine şüpheden inandırmak" şeklinde tarif edilebilecek irşad kavramları arasında sıkı bir baġ bulunmaktadır. Nitekim İslam dininin ana kaynaġı olan Kur'an-ı Kerim, "icâzı bakımından en beliġ eser", onu insanlara anlatmaya memur Hz. Peygamber "en fasih resûl" vasfına sahiptir. Hâtemü'l-enbiya hakkı tebliġ ederken sevdirek benimsetmekte çok muvaffak bir elçi hüviyetindedir. Nübüvvetinin başlangıcından itibaren geniş kitleleri irşad ederken her bakımdan etkili bir müşşid olmakla kalmamış, naklettiġi ilahi gerçeğin etkisi günümüze ulařtıġı gibi kıyamete kadar devam edecek yaygın bir başarıya sahip ideal bir örnek olmuştur.⁵ Bu özelliġi kısaca ifade etmek gerekirse ona "devrin iletişiminde en başta gelen özelliklerden olan hitabet/hatiplik konusunda müstesna vasıflara sahip bir Peygamber" demek daha isabetlidir.⁶

Hatiplik hakkında genel ölçüleri göz attığımızda bunların hepsinin Efendimizde en güzel surette bulunduġu aşıkârdır:

Hatibin şahsen, sahne imkânı dışında bir sahne sanatkârının pek çok vasfına sahip olması, ses, diksiyon, jest, mimik, konuşma mekânı, kıyafet ve konuşmasını destekleyecek günümüz

4 Geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Cevâmiu'l-Kelim", *DİA*, VII, s. 440.

5 Ahzâb, 33/21.

6 Geniş bilgi için bk. Hasan Ali Görgülü, "Hz. Peygamberin Hutbede İzlediġi Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 3, s. Ahmet Lütü Kazancı, *Hz. Peygamberin Hitabeti*, İstanbul 1980.

tabiriyle söylenecek olursa gerekli aksesuarlar gibi sahne sanatlarına ait unsurları da mümkün olduğunca ancak abartmadan, en iyi şekilde kullanabilmesi önemli görülmüştür. Bunlar yanında hatibin, sesine istenen tonu, gerekli ahengi, derinlik ve genişliği verebilmesi, fikirlerini bütün incelikleriyle aktarmaya yarayacak vurgu ve tonlamayı yapabilmesi, doğru telaffuz ve yanlışsız ifade kabiliyetine sahip olması da vazgeçilmez özelliklerdendir. Ayrıca sağlam bilgili, geniş kültürlü olması, konuştuğu dile bütün incelikleri ve hatta edebiyatıyla vakıf bulunması, irticalen konuşması, doyurucu bir muhtevayı, ölçülü ve belîğ bir tarzda ortaya koyabilmesi icap eder. Kısa cümlelerle açık, sade ve kolay anlaşılır, mantıklı, tesirli bir anlatıma sahip olması hatibin en önemli üslup özelliklerindedir.

Ayrıca hatip, dinleyicileri ile doğrudan ve ölçülü bir yakınlık kurabilecek kadar insanı tanıyan, fert ve kitle psikolojisini, sosyolojiyi bilen; muhataplarıyla ruhi ve kültürel bir yakınlık kurabilecek, örnek kişiliğiyle dinleyicileri bir kumandan gibi sevk ve idare edebilecek vasıflara sahip bulunmasının yanı sıra, beşerî bilgilerden de haberdar ve güvenilir bir kişi olmak zorundadır.⁷

Peygamberimizin, “*Âlimler peygamberlerin tebliğ görevini devam ettirmekten sorumlu varisleridir.*” hadisiyle⁸ vazifelendirdiği ümmetinin âlimleri, kendisinden sonra İslam dinini bütün yönleriyle, her bakımdan çok iyi şekilde anlamak ve anladıklarını en güzel surette insanlara aktararak kalplerde tereddütsüz bir imanı yerleştirmekle yükümlü olmuşlardır. İslam kültüründe yüzlerce yıldır “âlim, arif, mürşid, şeyh, hoca, imam, hatip, vaiz” gibi isimlerle anılan bu seçkin zümre, Hz. Peygamber’in en önemli ve şerefli görevinin mirasçıları sayılmışlardır. Günümüzde daha çok “ilim ve din adamı” tabirleri ile anılan irşad ehli, düne nazaran

7 Bu konularda daha geniş bilgi için bk.: M. Kaya, “Hitabet”, *DİA*, XVIII, 156-158; “Hitabet”, *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 301-302.

8 Ebû Davûd, İlm, 1.

geniş bir kültüre, bilgi birikimine sahip ve daha da donanımlı olmak mecburiyetiyle karşı karşıyadır. Söz konusu bu seçkinler, ayrıca her bakımdan toplumun örnek alınacak önderleri kimliğine de sahip olmak durumundadır.⁹ Hatta birçok ayet ve hadiste ortaya konan bu hakikat, derece derece her mümini kapsayan dini bir vazifedir.¹⁰

Bu çalışmanın konusu, en geniş manasıyla “irşad ehli” ismiyle adlandırabileceğimiz bu rehberlerin, hizmetlerinde daha etkin ve başarılı olabilmeleri için, sözlü ve yazılı iletişim noktasındaki¹¹ ihmal edilemez alanlar olan edebiyat ve sanat eserlerinden faydalanmaları konusundaki ölçüleri örneklerle aktarmaktan sarf-nazar, bir makale hacmi içerisinde ele almaktır. Ancak öncelikle belirtmekte fayda vardır ki XIX. asrın sonlarından bu yana irşad yolları, araçları gittikçe çeşitlenmiş ve bu işle meşgul olanların sahip olmaları gereken özellikler çok çeşitlenmiş, artmıştır.

Tarihî Süreç

İslam dünyasında tarih boyunca irşad faaliyetleri, genellikle cami merkezli olarak doğrudan hitabete dayalı, hutbe, vaaz (ders) türlerinde sürmüştür. Buna hitabet türlerinden olan ve hicri II. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan dergâhların ana eğitim vasıtaları olan tekke sohbetleri, buralarda okunan ve dinî-tasavvufi esasları terennüm eden güftelere sahip besteleri, yani edebiyat

9 Âl-i İmran, 3/104, 110. “Siz, Allah’a inanan, iyiliği tavsiye eden, kötülükten alıkoyanlar, insanlar için yaratılmış en hayırlı ümmetsiniz.” ayetindeki “ümme” kelimesi bütün Müslümanları içine almakla birlikte, özel olarak “topluma önderlik edecek olan grup anlamına da” gelmektedir. Geniş bilgi için bk.: *Kur’an Yolu Tefsiri*, C 1, s. 651-652.

10 Asr, 103/3.

11 Sözlü iletişim, dilin imkânları kullanılarak sözle veya yazıyla gerçekleştirilir ve daha ziyade konuşma olarak ele alınır. Bunun yazıyla gerçekleştirilmesi hâlinde ise yazı yanında konuyla ilgi, tablolar, resimler, grafikler ve şekiller kullanılır.

ve musikiyi de eklemek lazımdır. Sulh zamanlarında saraylardan konaklara, evlere kadar geniş bir alanda, harpler sırasında ise otağ ve çadırlarda gerçekleştirilen daha serbest dinî-ilmî meclisler, toplantılar ve dersler de bunlara ilave edilmelidir.

Şu ara bilgiyi de tekrar hatırlamakta fayda vardır: Yüzyıllar boyunca bu işleri üstlenmiş olanların hepsi, özellikle de resmen görevlendirilmiş olanlar, mümkün olduğunca yukarıda kısaca zikredilen bu vasıflara sahip zevat arasından seçilmiş, “kâs/kussâs, vaiz, müzekkir, fakih/fakı, hatip” diye adlandırılmıştır.¹² Son devir Osmanlı sahasında ise resmen görevlendirilmiş zevat “kürsü şeyhi ve hademe-i hayrat/mutlak hakikatin ve en büyük hayrın hizmetkârı” manasına gelen mütevazı bir isimle anılmıştır. Günümüzde ise çoğalan ve çeşitlenen tüm irşad hizmetleriyle resmen görevlendirilmiş olanlara din görevlisi, Kur’an kursu ve din dersi öğretmeni/hocası; serbest çalışanlara şeyh, mürid, hoca yanında, moda tabiriyle (!) ilahiyatçı, ilahiyatçı-yazar; akademisyen olanlar ise unvanlarıyla anılmış, hatta birçokları televizyonlarda ve şahsi sitelerinde isimleriyle tanınma yolunu tercih etmiş görünmektedir.

Kültürümüzde irşad faaliyetlerinin geleneksel unsurlarından biri, ramazan ayında yurt sathına yayılarak hizmet veren ve halk arasında çerçi mollalar/hocalar olarak anılan ramazan vaizleri ile Osmanlı medeniyetinde değerli bir hatıra hâlinde asırlarca sürdürülmüş ramazan uygulamalarından Padişah ve ulemanın katılımıyla gerçekleştirilen “Huzur Dersleri”dir.¹³

İç ve dış etkilerle, şartlar değişip yeni imkânlar zuhur ettikçe, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren dinî gazete-mecmau yayını (dinî mevkuteler) ve yazıları ile salon toplantıları başlı

12 Geniş bilgi için bk., Hasan Cirit, “Kussâs”, *DİA*, XXVI, 463-465; amlf., *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları: Vaaz ve Kısacılık*, İstanbul, 2002.

13 Geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *DİA*, XVIII, s. 441-444.

altında toplanabilecek dinî konferanslar ortaya çıkmıştır. XX. yüzyıldan bu yana ise radyo programları, yanında münazaralar, tartışmalı ilmî toplantılar, seminerler vs. gibi yeni faaliyetlerle alan zenginlik kazanmıştır.

Son yüzyıla bakıldığında İstanbul'da, bilhassa Meşrutiyet yıllarının getirdiği serbestlik zamanlarında farklı cemiyetler tarafından dinî ve din dışı konulardaki faaliyetler çeşitlenmiştir. Devrin yayın organları tarandığında bunların çeşitli örneklerine ulaşmak mümkündür. İkisine işaret edelim: Mehmed Âkif ve arkadaşlarının, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Heyet-i İlmiyye üyesi sıfatıyla Şehzadebaşı Kulübünde yaptıkları -bunlara sohbet, dinî konuşma, konferans demek daha isabetli görünüyorsa da- neşrindeki ifadeyi kullanacak olursak bu vaaz-konferans benzeri salon toplantıları ile¹⁴ ramazan ayında Darü'l-fünun konferansları adıyla süren Ramazan Konferansları bunların en çok bilinenleridir. Ayrıca şimdilik bilebildiğimiz tek örnek olsa da bu devirde *Anadolu'dan Bir Ses Yâhûd Türkçe Bir Hutbe* (İstanbul 1337) adıyla, kimliği yeterince bilinmeyen Mazlûm Mes'ûd-Abdülhâlik Ahmed Râsim Avnî tarafından manzum bir hutbe neşredilmiştir.

Günümüzde televizyon yayınları, internet siteleri vs. gibi çok çeşitli imkân ve vasıtalarla esas itibarıyla hitabete dayalı, ama işitsel-görsel imkânları en güzel ve etkileyici şekilde kullanarak, sanat ve edebiyat unsurlarına etkileyici bir şekilde yer vererek gece gündüz yürütülen çalışmaları da eklemek gerekir. Ancak internetin yaygınlaşmasından itibaren dinî konularda farklı bilgiler veren fakat ne maksatla, kimler tarafından hazırlandığı bilinmeyen hususi sitelerin mevcudiyetine de işaret edilmelidir.

Kısaca arz edildiği üzere konunun genişliği ve çeşitliğinin sebep olduğu güçlükler bizi, bu yazımızda dinî iletişimin sadece

14 *Mevâiz-i Diniyye*, İstanbul 1328.

hitabete dayalı, hutbe vaaz, sohbet alanına eğilmeye mecbur bırakmıştır.

Yine bu kısa yazı çerçevesinde günümüzde oldukça karmaşık bir mahiyet kazanmış görünen dinî irşad faaliyetleri içinde edebiyat ve sanatın yerini ele alırken konuyu sınırlamanın yanında, “Temel dayanağımız ne olmalıdır?” sorusuna cevap bulmak da zordur. Doğrusu müstakil bir çalışmayı gerektirecek bu alanda da her bir disiplinin ve iletişim türünün özelliklerine göre meseleyi ayrı ayrı ele alarak uzmanlarıyla yapılacak incelemeler gerekmektedir. Hâlen yurdumuzda bu konuda yapılmış çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Çoğu dinî hitabetin tarihçesini ele alan mevcut çalışmaların satır aralarında ise konumuzla ilgili şu tarihî bilgiler dikkat çekmektedir:

Hz. Peygamber, Mekke ve Medine devirlerinde başlıca iletişim vasıtası olarak Arap geleneğinde de çok önemli bir yere sahip olan hitabet ve sohbeti ¹⁵ kullanmıştır. Ayrıca ashabından, icap eden yer ve zamanlarda kendisi adına konuşmakla vazifelendirdiği isimler vardır. “Hâtibu’n-nebî” olarak tanınan bu zevatin başında Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Sa’d b. Rebî‘, Sa’d b. ‘Ubâde, Hubâb b. Munzir, Bişr b. Amr ve Beşir b. Sa’d gelmektedir.¹⁶

Mescid-i Nebevi’de kendilerine kürsü tahsis edildiği bilinen sahabilerden “Şuarâü’n-nebi” olarak anılan Hassan b. Sabit, Ka’b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha gibi isimler esas itibarıyla Hz. Peygamber ve İslamiyet hakkında şiir yoluyla yapılan tenkit ve hicivlere cevap vermekle görevliyidiler. Bu bilgi bize İslam’a ve Müslümanlara karşı yapılan ithamlar karşısında olduğu gibi dini anlatmada edebiyat ve şiir sanatından faydalanma imkânının,

15 Nesim Sönmez, “Sadru’l-İslâm Döneminde Hitabet Türleri ve Temel Özellikleri”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal Of Oriental Scientific Research (Josr)*, Nisan-2018 c. 10, sy. 1 (19), s. 358.

16 Kenan Demirayak- Ahmet Savran, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru’l-İslâm Dönemi*, Erzurum, 2009, s. 215.

yerinde ve gereğince kullanılmak kaydıyla mümkün olduğunu düşündürmektedir. Nitekim başlangıçta şiire karşı çıkan Hz. Peygamber “*Bazı şiirler hikmetli ifadelerdir.*” diyerek İslam’ı ve Müslümanları öven şair ve şiirleri teşvik etmiştir.¹⁷

Hutbe ve Şiir

Dinî hitabetin iki ana unsurundan biri olan cuma ve bayram hutbelerinin şekli, muhteva ve sunumu esas itibarıyla Hz. Peygamber’in belirlediği hâlde kalmış, neredeyse değişmemiştir. Devrin hatipleri gibi Efendimiz de ayakta ve yüksek bir yerde konuşmuş, sarık sarmış, vücudun tamamını örten temiz ve sade bir elbise giymiştir. Konuşurken elinde bir asa, kılıç, yay taşımış, bunlara dayanmış¹⁸, konuya uygun el kol hareketlerinde bulunmuş (jest), ciddiyet ve ağırbaşlılığını korumuş, yüz ifadeleri takınmış (mimik), suretiyle günümüzün yaygın deyimiyle vücut dilini kullanmıştır. Efendimizden itibaren bu özellikler neredeyse aynen sürdürülmüş ve gelenekselleşmiştir.¹⁹

Ancak Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesiyle başlayarak hutbeler, halifelerin bir bakıma siyasi mesajlarını içeren, toplumu nasıl yöneteceklerini gösteren hitabe özelliği kazanmıştır. Ancak bu dönem hutbelerinde, halifenin isminin hutbede anılmadığı görülmektedir. Fakat özellikle Hz. Ömer’in hilafeti sırasında genişleyen İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerine gönderilen mektup ya da eman metinleri gibi yazılarda, halifenin adının zikredilmesi örnek alınarak daha sonraki Emevi, Abbasi Fatımi, Endülüs, Memlükler vb. devletlerde hutbelerde hükümdar adlarına yer

17 Geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Şiir”, *DİA*, XXXIX, s. 154-155.

18 Günümüzde de sürdürülen, fetih yoluyla İslam topraklarına katılan yerlerde cuma hatiplerinin elinde bir kılıçla minbere çıkması âdeti, Efendimizin bu davranışının örnek alınmasından kaynaklanmış geleneksel bir uygulamadır.

19 Geniş bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, “Hitabet”, *DİA*, XVIII, s. 160.

verilerek bu husus çok önemli bir uygulama hâlini almıştı. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de süren bu uygulama zamanla muhtevanın gittikçe daha siyasi bir mahiyet kazanmasıyla neticelenmiştir. O kadar ki hükümlerlik alametleri arasında hutbede emirin adının çeşitli övücü vasıflarla zikredilmesi vazgeçilmez bir kaideye dönüşmüştür.²⁰

Ayrıca Asr-ı Saadet'ten uzaklaştıkça hatiplerin ayet ve hadisler yanında dua ve istiğfar ettikten sonra nadir de olsa konuyla ilgili birkaç beyit okuyup sözünü bitirdiğine de rastlanmaktadır.²¹ Hatta kaynaklarda hutbelerde şiire yer verme uygulamasının, Emevilerde ve Şiilerde ciddi biçimde arttığı belirtilmektedir.

Bilindiği gibi şiiri kati bir şekilde yasaklamayan Hz. Peygamber'in hutbelerinde şiirin yer almamasının sebebi ayette de ifade edildiği üzere²² Efendimizin “mecnun bir şair”²³ olarak itham edilmesinin önüne geçmektir. Ancak onun vefatından sonra bu sünnete genellikle riayet edildiği görülmekle beraber, itham ihtimali ortadan kalkınca Medine devrinden itibaren şiire daha serbest yaklaşmış, daha sonraki devirlerde ise dinî ve din dışı konuşmalarda şiirden istişhad²⁴ edilmesine, bazı söz sanatlarına ve özendirici ya da korkutucu ifadelerin artmasına doğru genişleyen bir ifade tarzı mümkün olmuştur.²⁵ Bunda Hz. Ebu Bekir,

20 Geniş bilgi için bk. Cahit Külekçi, “İlk Dönem İslam Siyasî Tarihinde Hutbe Uygulaması”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 307-321.

21 Salâhuddîn el-Hâdî, *el-Edebü fi asri'n-Nübüvveti ve'r-Raşîdîn*, Kahire, 1987, s. 197.

22 Hâkka, 69/41.

23 Saffât, 37/36.

24 Geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş-Mustafa Uzun, “İstîşhad”, *DİA*, XXIII, 397-399.

25 İslâm'da şiir hakkında etraflı bir inceleme için şu makale okunmalıdır: Nejdîet Gürkan, “Dinin Estetik Değerler Üzerindeki Etkisi: İslâm ve Arap

Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'den oluşan Hulefa-i Raşidin'in iyi birer hatip, son ikisinin ise özellikle de şiir hakkında geniş bilgiye sahip olması ve şairlik kudretine malik bulunmalarının etkisi vardır.²⁶

Bir İstitrat: Günümüzde edebiyat ve sanat, çok geniş alanları kapsayan kavramlar hâline gelmiştir. Bunları dinî edebiyat ve dinî sanatlar şeklinde sınırlandırmak ise yine çok genel ve zor olacaktır. Bu zorluğa mevcut iletişim araçlarının hususiyetlerine girmeden sadece edebiyat açasından baktığımızda karşımıza çok farklı türler çıkması da iři epeyce zorlaştırmaktadır. Teferruata dalmadan işaret edecek olursak zamanımızda, irşad hizmeti için donanımlı eleman yetiştirmekle vazifeli kurumların ilk kademesi olan İmam-Hatip Liselerinde konu hakkında talebeye verilen bilgiler yok denecek kadar azdır. Son kademedeyen alan İlahiyat Fakültelerinde ise Türk İşlam Edebiyatı ve Sanatları teşehhüt miktarı, sadece bir yarıyıl okutulmaktadır. Yüksek İşlam Enstitülerinin kurulduğu yıllarda 4-5 yarıyıl okunan ders, müessesenin İlahiyat Fakültelerine dönüşmesinden itibaren tek sömestire sıklıştırılmıştır. Ayrıca ders programının Eski ve Yeni Türk Edebiyatı, Tasavvufi ve Hikemi Edebiyat alanlarını kapsaması gerektiği de aşıkârdır. Edebiyatımızın dinî irşad hizmetinde faydalanılabilecek örnekleri, Türkçe yanında Arapça ve Farsça misallerle de doludur. Nitekim bu konuda sečilmiř řiir ve beyitleri içine alan Ziya Paşanın *Harabât* adlı çok geniş derlemesi,²⁷ bunun en kapsamlı ve tanınmış örneğidir. Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış diğer yazma ve matbu eserleri bir tarafa bırakalım. Vaktiyle, bilhassa meraklısının, -içlerinde din hizmetlerini yürütenler de

Şiiri Örneği", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/1, sy. 14, s.125-158.

26 el-Kureşi, *Cemheretü eş'âri'l-arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İşlâm*, Dımaşk, 1986, I, 146 vd. ; İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdü'l-ferid*, Kahire, V, 283.

27 I-III, İstanbul, 1291-1292. Geniş bilgi için bk., "Harâbât", *DİA*, XVI, 67-68.

düşünülmüştür desek yanlış olmaz- ibret alabileceği manzum örneklere kolayca erişilmesini sağlar düşüncesiyle, dinî yayıncılığın ilk büyük kuruluşlarından birinin neşrettiği *Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısralar* (İstanbul 1966) adlı eser de bin sayfanın üzerinde bir hacme sahiptir.²⁸

Günümüzde irşad hizmetinde bulunanların faydalanabilecekleri kıymetli şiir seçkilerinden olan Mahmut Kaya'nın *İslami Edebiyatta Şaheserler* isimli Arapça - Farsça - Osmanlı Türkçesi – Kürtçe, örneklerle tercümelerini içine alan çalışması da²⁹ muhalled bir eserdir.

Tekrar konumuza dönecek olursak bu satırların yazarı dâhil her seviyeden kendisini tanıyan ve istifade edenler yanında talebelerinden, dinî hizmetlerdeki başarılarıyla öne çıkan isimlerin çoğunun hayatta bulunduğu ve sitayişle bahsettiği bir örnekle meseleyi daha da anlaşılır kılabiliriz: Mâhir İz Hocamız, Türkçe dâhil kültürümüzün olmazsa olmaz diyebileceğimiz en önemli dilleri Arapça ve Farsça kaleme alınmış binlerce beyit bilir ve bunları sınıfta hafızasından nakledip yazdırdığı gibi özel sohbet ve derslerinde de etkileyici şekilde inşad³⁰ ederek okuturdu.³¹ Bu özelliğine işaret için Kemal Edip Hocamızın mısralarını hatırlayalım:

Üç dilde kılar dı şâirânın,

Eş'ârını gür sesiyle inşâd

28 Nitekim, İHO'da talebeyken hocalarımızın kütüphanemizde bir başvuru kitabı olarak bulunmasını tavsiye ettikleri eserleri arasında yer alan bu kitabı İmam-Hatiplik hizmetine başladığım ilk yıl içinde maaşımdan o zamana göre, hatırı sayılır bir miktar ayırarak satın aldığımı hatırlarım.

29 İstanbul, 2018.

30 Geniş bilgi için bk. İskender Pala, "İnşâd", *DİA*, XXII, 342.

31 Günümüzde dinî konuşmalarında şiir okuyan görevlilerin bu hususta ne kadar yetersiz kaldıkları da işaret edilmesi gerek mühim bir aksaklıktır.

Bu kafileye ilave edeceğimiz isimlerden Ankara İlahiyat ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü öğretim üyelerinden Kemal Edip Kürkcüoğlu Hocamız aynı zamanda şairdi. Onun bilhassa, ellili yıllarda Ankara Radyosunda yaptığı ve gördüğü rağbet üzerine *Dinî Sohbetler* adıyla Diyanet tarafından basılmış, türünde çığır açmış selis radyo konuşmaları irşad hizmetinde bulunacaklar tarafından dikkatle üzerinde durulacak bir numune-i imtisaldir.³²

Ömer Nasuhi Bilmen Hocamız ise mesleki bilgisinin yanında yüzlerce Arapça ve Farsça beyit bilen divan sahibi bir şairdi. Gençliğinde roman bile yazmış olduğundan ise pek az kimse haberdardır.³³

Örnekleri artırmak bu yazının sınırlarını zorlamakla birlikte, aynı zamanda divan sahibi bir şair olan³⁴ ve yıllarca Fatih Camii cuma hatipliği yapmış Abdurrahman Güzelyazıcı Hocamız, akıcı ve dikkat çekici hutbeleriyle tanınmış, meslektaşları yanında dinleyicilerinin istekleri üzerine hutbelerini, *Fatih Minberinden*

32 *Radyoda Dinî Ahlaki Konuşmalar I-V*, Ankara, 1956.

33 İki Şükûfe-i Taaşşuk (İstanbul 1322/1904; [nşr. Ahmet Selim Bilmen], İstanbul, 1975).

Rahmetli babam Trabzon'da hafızlığı tamamlayıp dinî ilimler tahsil ettikten sonra, 1950'de İstanbul'a gelince Fatih Camii İmamlığını kazanmış, genç ve tecrübesiz olmasının yanında Farsça bilmediğini söyleyince de o zamanki cemaatin seviyesinin yüksek olduğunu belirten imtihan heyetince rızası alınarak başka bir camiye tayin edilmiş ve sonradan Farsça öğrenmeye de başlamıştı. İHO'nun dördüncü sınıfında başladığım Farsça eğitimim sırasında Sadi'nin *Bostan* ve *Gülistan* adlı meşhur eserini beraberce okuyup, kelam-ı kibar, beyit ve mısralar ezberlerdik. Diyanet Teşkilatında hizmette bulunduğum sırada çoğunu yine bu yıllarda Mahir Hoca ve Diyanet Haseki Merkezinin ilk hocalarından Ahmet Muhtar Büyükcınar'dan öğrendiğim Türkçe, Arapça ve Farsça beyitlerden bilhassa vaazlarımda çok faydalandığımı, bunların konuşmalarımda çok etkili olduğunu ve bana ummadığım takdirler kazandırdığını hatırlarım.

34 *İstanbul Müftülerinden Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı ve Divanı*, (haz. Emrah Gökçe), Ankara, 2022.

Müminlere Öğütler adıyla yayınlamıştır.³⁵ Ancak hemen işaret etmeliyiz ki bu zevatın hiçbiri hutbelerinde şiire yer vermemiştir.

Hutbeleri basılmış isimlerden Süleymaniye hatiplerinden Ömer Öztop ve Ali Rıza Demircan az da olsa hutbelerinde şiire yer vererek bu kapıyı açan ilk isimler arasında gösterilebilir.

Mümkün merteye kısa tutmaya çalıştığımız bu bilgilerden sonra günümüze dönecek olursak İslam ve Osmanlı dünyasında edebiyat denince akla şiir gelir. Dinî konuşmalardan hutbeler, minberde icra edildiğinden bu mevki de lügat manasıyla makam-ı nebevî, makam-ı Muhammedi sayıldığından hatiplerin tarih boyunca cuma ve bayram hutbelerini oldukça kısa tuttıkları, yalnızca ayet ve hadis okudukları eski matbu hutbe kitaplarından anlaşılmalıdır. Hatta yine bu sebeple ana dili Arapça olmayan bölgelerde bile hutbelerde sadece ayet ve hadislerle bunları kısaca izah eden Arapça metinler okunmuş, kıraat veya daha yerinde bir tabirle “tilavet”³⁶ edilmiştir. Bu sebeple XX. asrın başlarından itibaren ortaya çıkan ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda atılan adımlar arasında yer alan hutbeleri Türkçe okuma uygulamalarında da şiire yer verilmemiştir. Belki de bu sebeple hitabet ve irşad derslerinde Mahir Hocamız “minberin makam-ı Muhammedi” olduğundan bahisle hutbede, şiir okunmasını tasvip etmez, özellikle yabancı ilim ve fikir adamlarından yapılan

35 İstanbul, 1969.

36 Nitekim Ali Üsküdarlı Hocamız cuma hutbelerinin bilhassa Arapça girişleriyle, ikinci hutbeden sonrasını İstanbul Yeraltı Camii’ndeki vazifesinden ayrılana kadar bu şekilde tilavet ederdi. İç ezanın okunduğu makama göre hutbeye başlar ikinci hutbeden sonrasını ise kametin okunması gereken makamı göstererek sonlandırır. Cuma namazını da pek mahir olduğu makamları, tecvidine riayetle kullanarak kıldırır. Bu sebeple 70’li yılları sonuna kadar sürdürdüğü cuma hutbelerini dinlemek için Adalar, Sarıyer ve Beykoz’dan itibaren o yıllarda dahi, hakikaten müstesna birer Boğaziçi köyü hüviyetindeki ikametgâhlarından gelen, o yıllara göre asude ve uzak semtlerden ulaşım için birkaç saat harcayan ve namazdan sonra vapurla geri dönen Osmanlı bakıyyesi özel bir cemaate sahiptir.

aktarmaların, onların isimlerinden bahsedilmesinin ise vaaz ve sohbetler için daha uygun olacağını söylerdi.

Kanaatimize göre esasında ibadetin parçası olan, ayrıca, hatta bir de olsa geniş kalabalıkların ibadetin bir parçası olarak dinlemeye mecbur oldukları, günümüzde ise şartlar dolayısıyla tebliğ ve irşad vasıtası hâline dönen ve hatta vaaza yakın özellikler gösteren hutbelerde sünnet ölçülerinden vazgeçmemek gerekir. Ancak yine de konuyla ilgili örnekleri seçmede çok dikkatli olmak kaydıyla şiir, kıssa, menakıp, kelam-ı kibar gibi edebi unsurları yerinde ve hutbeyi uzatıp cemaati bıktırmadan, ıtına düşmemeye dikkat ederek kullanmak mümkündür. Hatta bu ihtiyacı karşılamak için Yunus, Süleyman Çelebi, Rüşenî, Hüdâî vdğr. gibi mutasavvıf, Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nef'î, Şeyh Galip, Ziya Paşa vb. gibi dinî-hikemi unsurlar bakımından zengin örnekler, estetik değerleri yüksek şiirler ortaya koymuş divan şairlerimizin eserlerine başvurulabilir. Vatan şairi Namık Kemal, "bir Muhammedi" imzasıyla naat yazmış Muallim Naci, tevhidleriyle dikkati çeken Şinasi vb. sanatkârlardan istifade edilebilir. Edebiyatımızda İslam şairi olarak anılmış Mehmed Âkif; hamasi şiirleriyle Süleyman Nazif, tarih, din, millî şuurumuzu en güzel şekilde terennüm etmiş Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Arif Nihat Asya, Necip Fazıl, Sezai Karakoç gibi isimlerin dinî millî kavramları estetik ölçülerde vurgulayarak pek çok güzel örnek ortaya koyan zevatın kendi gök kubbemizi titreten eserlerinden faydalanılmalıdır. Ancak bu birikim, din görevlilerinin bilhassa vaaz ve sohbetlerinde de çok etkili olmalarını sağlayacaktır.

Vaaz-Sohbet ve Şiir

Bilindiği üzere vaaz ve sohbetlerle, çeşitli ortamlarda gerçekleştirilen dinî konuşmalar, daha serbest bir yapıda ve hatip ile dinleyiciler bakımından olduğu kadar muhteva itibarıyla da dinlenilmesi arzuya bağlı bir iletişimdir. Bu yüzden edebî

mahsullerden şiir, fıkra, kısas-ı enbiya,³⁷ kıssa,³⁸ menakıp³⁹ yanında kadim Arap şiirinden örneklerin de yer aldığı ahbar⁴⁰ vs. gibi malzemeden istifade etmek pek tabii görülmüş ve zikredilen iki türün muhtevasına oldukça erkenden girmiştir.

Kısas-ı Enbiyanın Kur'an-ı Kerimde yer almasının esas sebebinin çeşitli irşad maksatlarıyla ilgisi vardır. Nitekim ayette, Hz. Peygamber'e hitaben: "Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler.." ⁴¹ buyrulmuş, bunların ayrıca "tebliğ ve hidayet örnekleri" olduğu, "ibret" alınmak üzere kitapta nakledildiği, dilimizdeki yaygın tabirle "kıssadan hisse çıkarmak" amacını güttüğü vurgulanmıştır. Bunun yanında aynı maksatlarla ahbar, menakıp, uygun dinî fıkralara ilaveten dinî-millî-tarihî olaylardan bahsetmek tabiidir. Dolayısıyla bunları vaazlarda ele almak ve hatta çok kısaca olmak kaydıyla hutbelerde dahi temas gerekebilir. Burada en önemli husus İsrailiyyat'tan⁴² uzak durmak, esatirül-evvelin de denilen mitolojik bilgileri nakletmekten kaçınmak, dikkat edilmesi gereken en kıymetli ölçüdür.

Şiire gelince İslam kültür dillerinde dinî-tasavvufi-hikemi şiirlerin estetik değeri yüksek pek çok örnekleri mevcuttur.

37 Geniş bilgi için bk. M. Süreyya Şahin, "Kısas-ı Enbiya", *DİA*, XV, 494-495. Ayrıca Ahmet Karataş'ın "Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiya Türü" başlıklı makalesi edebiyatımızda konuya verilen önemi vukufu ortaya koymakta ve zenginliğini göstermektedir. (*Diyanet İlmî Dergi*, c. 49, sy. 3, s. 113-120). Peygamber kıssalarının Kur'an'daki yeri ve günümüzdeki değeri hakkında daha teferruatlı bilgiler için bk. Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları (Sosyolojik ve Pedagojik Açından)", *XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Risâlet (2008)*, Ankara 2009, s. 103-120.

38 Geniş bilgi için bk. İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, XXV, 498-500

39 Geniş bilgi için bk. Haşim Şahin, "Menâkıpnâme", *DİA*, IX, 112-114.

40 Geniş bilgi için bk. Nihat M. Çetin, "Ahbâr", *DİA*, I, 486-489.

41 *A'râf*, 7/176.

42 Geniş bilgi için bk., İbrahim Hatiboğlu-Abdülhamit Birşık, "İsrailiyyat", *DİA*, XXIII, 195-202.

Hatip, ayet ve hadisleri destekleyen, şerh edip açıklayan metinleri konuşmalarında kullanabilmek için hafızasına almalı veya konuşmalarına dâhil etmelidir. Söz gelimi Yunus’un cennet tasvirlerini, ölümü, hayatı, dünyanın faniliğini, tevhid inancını anlatan, Efendimizi vafeden “*Canım Kurban Olsun senin yoluna/Adı güzel kendi güzel Muhammed*” matlılı samimi mısraları ve benzeri şiirlerine yer vermek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak değerde olmasının ötesinde vaizin dinleyicilerle iletişim kurmasının da en kolay yoludur. Naatgü olarak anılan şairlerin Efendimiz hakkındaki naatlerinde, faraza Şeyh Galib’in “*Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin Efendim/Haktan bize burhanı müeyyedsin efendim*” vasita beyitli naatindeki ifadeleri başlı başına bir şaheser değil midir? Bu örnekler peygamber âşığı gönülleri yakar da bu yolda ilerlemeye çalışan kalpleri tutuşturmaz mı? Mehmed Âkif ve Yahya Kemal’in, hatta diğer Türk şairlerinin ezan hakkındaki mısraları, şiirleri “Gülbang-ı Muhammedi” hakkında hangi irşadçının dinî iletişimde kendilerinden müstağni kalabileceği metinler, bilgiler, duygulardır? Örnekleri sıralamak yazımızın hacmini aşacağından bu kadarla iktifa edelim.

Bahse musiki ile devam edebiliriz. Güzel okunan Kur’an, ezan, ilahi, kaside, hatta türkü, şarkı hangi ruha tesir etmez, hangi gönlü titretmez? Bunların kişiyi ve cemaati yükselteceği ufuklar, beşer idrakini dinî heyecanların engin fezalarında yücelttiği noktalar, dinî iletişim bakımından ihmal edilemeyecek imkânlardır. Nitekim kendisine yetişmekle bahtiyar olduğum son devrin etkili imam-hatiplerinden tanınmış vaiz, Sultanahmet Camii imamı merhum Gönenli Mehmed Efendi, vaaz ve sohbetlerinde yerine göre Kur’an-ı Kerim’den gereken ayetleri, Mevlid’den konuya göre seçtiği parçalarla, naat, kaside, ilahi ve benzerlerini usul ve makamlarıyla seslendirir, dualar eder, coşar-coşturur, güler-güldürür, ağlar-ağlatır, dinleyicilerini hâlden hâle sokardı. Onun sohbetlerinde bulunanlar, hangi milletten,

meslek ve meşrepten olursa olsun toplantı bitiminde rahmet yağmurlarıyla yunmuş, yıkanmış, günahlarından arınmış, his-sederdi kendini.

Bu gibi etkili vaiz ve hatipler İslam tarihi boyunca çok verimli irşad hizmetlerinde bulunmuştur. Cüneyd-i Bağdadi bunların en tanınmış olanlarından ve menakıbında aktarılacak çok ibretli örnekler vardır. Günümüze intikal edecek olursak kendilerine yetiştiğimiz, Hacı Cemal Ögüt, Şemseddin Yeşil, Mu-zaffer Ozak gibi isimlerin vaaz ve sohbetleri benzer niteliklere sahiptir. Bu zevat, dinî esasları zedelemeyecek menakıp, kıssa, dinî hikâyeler, dinî fıkralar da anlatarak cemaatlerini etkilemiş tanınmış irşadçılardır.

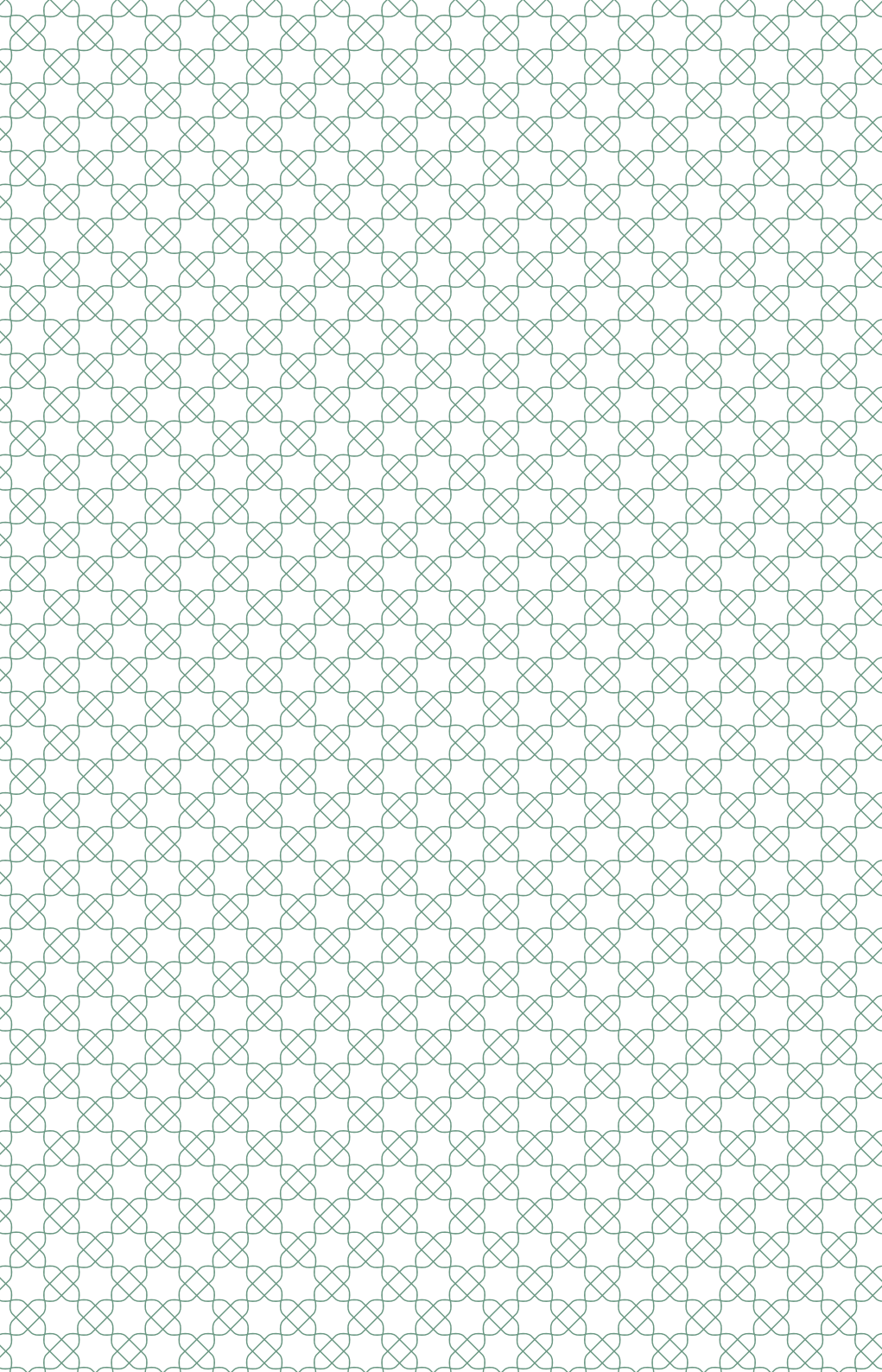
Vaaz ve sohbetlerde anlatılabilecek dinî fıkraların başında Nasrettin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Şaşı Hafız, Oflu Hoca gibi isimlere mal edilenler ile konuları bakımından rama-zan, bayram gibi belirli zamanlara ait olanlar, Bektaşiler, imam ve müezzinler, müderris ve mollalar gibi zümrelerin davranışları üzerine kurulu olanlar da vardır. Ancak iletişimde, hele dinî iletişimde fıkra anlatmak özel bir yetenek ve taklit kabiliyeti gerektirdiği gibi mevzuaya, zaman ve zemine uygun olanlarını seçmek de geniş bir kültür ve birikim ile maharet istediğinden bunları aktarmak zor ve hatta tehlikelidir.⁴³

Son olarak televizyon konuşmalarında, internet üzerinden yayın yapan resmî ve özel sitelerde sunulacak vaaz, konuşma, sohbet gibi hitabete dayalı türlerde seyircilerin konuları daha kolay anlamalarına, anlatılanları ilgiyle takip etmelerine imkân

43 Dinî fıkralar konusunda yapılmış çalışma ve derleme yok denecek kadar azdır. Fakültede İslami Türk Edebiyatından bitirme tezi hazırlamak isteyen bir iki öğrencimi bu konuya yönlendirdiğimi hatırlıyorum. Mezuniyet tezi sınırları içinde kalan çalışmalar yapmışlardı. Ayrıca Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* (Ankara 1999, genişletilmiş ikinci baskı, Ankara 2016) bu konudaki en ciddi çalışmadır.

verecek, dinî grafikler ve ilgi çekici resimler, hat sanatlarına ait estetik değeri yüksek levha ve albümler, posterler vs. gibi imkânlardan yararlanmanın ihmal edilemez olduğuna işaret edelim. Ancak bunun için konuşmacının iyi bir hazırlık yapması, sanatında mahir bir grafiker ve fotoğrafçıdan destek alması şart görünmektedir. Bu hususta başarı, sarf edilecek ciddi emekler yanında, maddi imkânlar ve teknik donanımlara da bağlıdır.

Sonuç olarak, yukarıdan beri ana hatlarıyla işaret edilen, dinî iletişimin hitabete dayalı hutbe, vaaz, sohbet ve münazara gibi türlerinde kaynaklarda kürsü adabı, konu bütünlüğü, ilgi ve bilgi artırma usulleri, etkileyicilik gibi hususlara profesyonelce yaklaşılması gerekmektedir. Mevcut bazı eksiklik ve aksaklıklar ortadan kaldırmak için gerek din eğitim ve öğretimi ile meşgul olan kurumlarımızca gerekse Diyanet İşleri Başkanlığınca zaman kaybetmeden özel gayretler gösterilmelidir.

DIJİTAL İMKÂNLARIN İRŞAD FAALİYETLERİNDE KULLANIMI

Doç. Dr. Bahset KARSLI
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Tarih boyunca insan, kendini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken kutsaldan ve toplumsaldan süzülen birçok bilgi kaynağını ve bilgiye ulaşma araçlarını kullanmıştır. Yine insan, fıtratı gereği bilgi edinme kabiliyetine, heyecanına sahip bir varlıktır ve Hz. Âdem'den bugüne bilgi kaynakları, bilgiye ulaşma araç ve yöntemleri, bilgi çeşitleri güncelliğini hiç kaybetmemiştir. İhtiyaçlar ve istekler doğrultusunda okul, aile, çevre gibi gündelik hayatın farklı duraklarında bilme süreçlerine katılan insan kutsal referanslar, gözlem ve tecrübeler gibi bilgi kaynaklarından beslenebilmektedir. Diğer taraftan insanlık tarihinin kadim konularının başında değişim ve etkileşim gelmektedir. Zira insan, toplumla birlikte var olabilen ve toplumsal varlığını da iletişimle, etkileşimle anlamlı hâle getiren bir varlıktır. Toplumla var olma zorunluluğu ise değişimi algılamayı, değişene ayak uydurmayı, değişim seyrini keşfetmeyi ve ona uygun söylemler geliştirmeyi içermektedir. *İnsanı medeni tabiatlı* olarak tanımlayan İbn Haldun¹, bu anlam bulmaya gönderimler içeren etkileşime işaret etmektedir. Bu anlamda insani pratiklere indirgenen etkileşim, dönemsel gelişmelerle daha özelde teknolojik imkânlarla farklılaşmaktadır.

1 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, 1954.

Değişim, etkileşim ve beslenme kaynaklarının dönüşümü dijitalleşmeyle birlikte çok daha farklı görünüm kazanmıştır. Her türlü içerik çok hızlı bir şekilde dolaşıma girmekte, etki düzeyini hızlandırmakta, çok kolay bir şekilde kitleleşebilmekte, kontrol edilebildiği kadar da kayıt dışılıklar üretebilmekte, dezavantajları kadar fırsatlar sunabilmektedir.

Bu anlamda dinî tebliğ için dijitalleşmenin önemli bir imkân ve zorunluluk doğurduğu aşikârdır. Toplumsal değişimlerin sonucunda özellikle de bütün bilgi türlerinin eşitlendiği, bilgi kaynaklarının çeşitlendiği ve bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı dijital çağda insanın anlama, anlamlandırma ve bilme süreçlerinde derin bir kriz içinde olduğu söylenebilir. Yine insanların referans aldıkları ve alabilecekleri bilgi çeşitlerinde de dijital dezavantajlarla karşı karşıya oldukları gözlemlenmektedir. Öncelikle değişen referans sistemlerinin zihni arka planını ve sahil bilginin insan hayatındaki rolünü keşfedebilmek için dijital, ağ, bilgi, bilim, teknoloji, gösteri, gözetim, bilişim toplumu/çağı gibi adlandırmalara sahip toplumsallığın anlaşılması ve geçirdiği dönüşümlere yer verilmesi gerekmektedir.

Dijitalleşme/Dijitallik ve Dijital Toplum

Dijitalleşme, ulaşılabilir bilgilerin herhangi bir bilgisayar, akıllı telefon, tablet vb. teknolojik araçlar tarafından okunabilecek, o ortamlarda düzenlenebilecek ve iş akışlarına dâhil edilecek şekilde ortama aktarılması sürecine verilen ad olarak tanımlanabilir. Dijitalleşmede verilerin aktarımı 1 ve 0 rakamları ile sayısallaştırılarak gerçekleştirilir. Dijitalleşme biraz da sembolleştirilen veriler sayesinde hizmet veya ürünleri dijital bir ortama taşımak anlamına gelmektedir. Söz gelimi kitle iletişim araçları, zaman ve mekân farklılıklarını, fiziki sınırları ortadan kaldırmaktadır. Teknolojik gelişmeler sosyal, siyasal ve dinî alanlarda yeni zeminler sunmaktadır. Artık geleneksel öğretilerin

toplumsallaşması veya dinî öğretilerin kitlelere ulaştırılması için bu etkileşim alanlarında var olunması zorunlu hâle gelmiştir. Dijitallik üzerinden anlamaya çalıştığımız çağa gelmeden önce toplum tasniflerine kısaca değinmemiz gerekmektedir.

Birçok toplum tasnifi olmakla birlikte ön plana çıkan iki tane sınıflama vardır: Bunlardan ilki, ilerlemeci iken ikinci kategori zaman aralığını esas alan tasniftir. Yapısı itibarıyla ve en genel hâliyle toplum, avcı, tarım, sanayi ve bilgi toplumu şeklinde sınıflandırılmaktadır. Buna göre “Toplum 1.0” avcı toplumunu, “Toplum 2.0” tarım toplumunu, “Toplum 3.0” sanayi toplumunu, “Toplum 4.0” bilgi toplumunu ve yeni teknolojiler ise “Toplum 5.0”ı oluşturmaktadır. “Toplum 5.0” yapay zekâ, robotik, nesnelerin interneti (IoT), otonom araçlar, 3D yazıcılar, nanoteknoloji, biyoteknoloji, artırılmış gerçeklik, enerji depolama, kuantum, bilgi işlem gibi gelişmekte olan teknolojilerin etkilediği, “Toplum 4.0”ın üzerine inşa edilen “Süper Akıllı Toplum” (Super Smart Society) olarak ifade edilmektedir. “Toplum 5.0” diğer toplum tasniflerinden izler taşımakla birlikte, daha ziyade insan yaşamını merkeze alan bilgi toplumunun karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.² Dijital çağı tanımlamada kullanılan bir diğer tasnif ise zaman aralığıdır. Bu çerçevede XIX. yüzyıl makine ve makineleşme, XX. yüzyıl elektrik ve otomasyon, XXI. yüzyıl ise dijital teknolojiler çağıdır diyebiliriz. Her iki tasnifin ortak noktasında değişimin belirleyici dinamiği teknolojik dönüşümün ürettiği yeni toplumsallık ve dönüşen bilginin yer alması dikkat çekicidir.³

2 Mayumi Fukuyama, “Society 5.0: Aiming for a e new human-centered society”. *Japan SPOTLIGHT*, Special article, 2, 47-52; Ercan Öztemel, *Dijital Dönüşümü İyi Anlamak ve Türkiye’nin Dönüşümü*, SEKAM Yayınları, 2020.

3 Enis Ali Yurtsever, “Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü”, *Dijitalleşme, Değerler ve Din Sempozyumu*, ed. Esra Aslan vd., Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları, 2019, s. 14.

1960'larda askerî amaçlarla icat edilen internetin gelişiminin de kendi içinde bir sınıflaması yapılmıştır. Toplum 1.0'dan Toplum 5.0'a ulaşmak insanlık tarihi kadar uzun bir süreci kapsarken internetin kısa tarihinin simgesel ifadesi olan Web 1.0'dan Web 4.0'a ulaşmak (1995-2020) çok kısa bir süreye karşılık gelmektedir. 1990'ların gri arka planlar üzerinde basit statik metin sayfalarından ibaret olan Web 1.0, 2000'li yılların başından itibaren Web 2.0 teknolojisinin geliştirilmesiyle insanların karşılıklı etkileşimine sahne olan bir platforma dönüşmüştür. Bilgi odaklı Web 3.0'ı tam olarak kavrayamayan insanlık kendini sanal gerçeklik üzerine kurulu Web 4.0'ın içinde bulmuştur.

İnternet, kendi tarihini de hızlandıran böyle bir teknolojik hikâye içermektedir. Toplumun dijital çağa gelmesindeki hızı örneklendirmek anlamında insanlık tarihinde dönüm noktası sayılacak icatların hızına bakmak gerekir. Söz gelimi telefon, 50 milyon kullanıcıya 75, radyo 38, TV 13 yılda ulaşırken internet 4 yıl, Facebook 3,5 yıl, Angry Birds oyunu ise 35 günde bu rakama ulaşmıştır. Instagram, 4 yılda 300 milyon, WhatsApp ise 6 yılda 700 milyon kullanıcıya sahip olmuştur.⁴ Daha da sarsıcı olanı günümüzde sosyal medyaya düşen bir görüntü bir günde milyonlarca kez izlenebilmekte WhatsApp'a düşen bir paylaşım anında tüm dünyayı dolaşabilmektedir.

İnternetin kurumsal ve toplumsal kullanımıyla birlikte dijital çağda köklü değişimler yaşanmaktadır. Akıllı sıfatı insanı diğer varlıklardan ayıran bir unsur olmaktan çıkarılarak bir ürünün teknolojik üstünlüğünü ifade etmek için kullanılan bir nitelik oldu. Buzdolabından, tarımsal sulama ekipmanlarına kadar günlük hayattaki birçok ürün, internet üzerinden kontrol edilebilir hâle geldi. 2000'lerin başından itibaren internetin gündelik yaşamdaki mekân ve araçlar üzerindeki denetimi arttıkça dijital

4 Carl Benedikt Frey ve Michael Osborne, *Technology At Work the Future Of Innovation And Employment*. Citi GPS 2015, s. 12.

toplumun temelleri atıldı. Bilhassa internetin telefonla buluşmasıyla akıllı telefonlar üzerinden dijital toplumun inşası hızlandı.

Toplumsal hayata etkisi bağlamında internet, önemli bir dönüştürücü iken sosyal medya ile yeni bir ivme kazanmıştır. Dijital toplumda teknolojinin ürettiği değişim, gündelik hayatta derin farklılaşmalara sebep olmuştur. Başlangıçta sınırlı amaçlarla kullanılan internet, başta iletişim, tüketim, sağlık, ulaşım eğitim gibi temel ihtiyaç alanlarında insanlara yeni pencereler açmıştır. Söz gelimi sosyal ağlarla tek taraflı iletişim şekline çok boyutlu bir iletişim tipine geçilmiş, iletişimin yönü ve şekli değişmiştir. Hakeza aile hayatı, din algısı, mahremiyet tasavvuru gibi geleneksel anlayışın üzerine inşa edildiği temel dinamikler, fırsatlarıyla çevrim içi dönüşümden etkilenmiştir.

Dijital Çağda Toplumun Bilgi Kaynağı

Geleneksel toplumda bilginin üretimi ve yayılması belirli bir süreçte ve hiyerarşik bir silsile içinde gerçekleşirdi. Bilgi, belirli merkezlerden üretiliyordu. Bilginin önemli bir kısmını dinî bilgiler oluşturuyordu ve din adamları bunun dağıtıcısı konumundaydı. Din adamı en üstte yer alan otoriteydi. Teknolojik gelişmeler bu otoritenin sorgulanmasına neden oldu. Örneğin matbaanın icadıyla Avrupa'da kilisenin itibarı sarsıldı. Bilginin yayılım araçları çoğaldıkça farklı düşünceler ve akımlar ortaya çıkmaya başladı. Matbaa, radyo, gazete ve televizyon ile çok merkezli bir yapı meydana geldi. Fakat internetin kitleselleşmesiyle çok merkezli yapı yıkılarak merkezsiz bir düzen oluştu. Merkezi bir hiyerarşi ve denetimin olmadığı dijital ortamda herkes eşitlendi. Bilginin üretiminde merkezi otoritenin yıkıldığı dijital çağda bilginin yayılımı hızlandı. Katılımcılığın önemsendiği,

insanların özgürce iletişime geçtiği dijital çağda, sıfıra yakın bir maliyetle enformasyona ulaşmak mümkün hâle geldi.⁵

Bütün bu yapısal değişimlere rağmen kutsal referanslar, insanlık tarihinin her döneminde toplumu irşad etmede güncelliğini korumuştur. Bireye ve topluma etki etmek için dönemlerin hem yapısal durumu hem de teknolojik imkânları bilinmek ve kullanılmak zorundadır. Kablosuz ağlarla sarılan bir dünyanın dışında yaşam mümkün değildir. Özellikle cep telefonları insanların her anında hayatlarının vazgeçilmezi durumundadır ki dünya üzerinde internete bağlanan 10 kişiden 9'u bunu cep telefonları üzerinden gerçekleştirmektedir. Artık dijital dönemde insanların bilgiye ulaşma aracı olarak cep telefonu ve etkileşim sahası olarak sosyal medya oldukça ön plana çıkmaktadır.

Dijitalleşmenin toplumsal etkisinin en fazla hissedildiği alanların başında dijital aygıtların ve dijital mecraların bilgi kaynağı olarak kullanılması gelmektedir. Özellikle kolay ve hızlı erişilebilir olması bu alana duyulan ilgiyi artırmaktadır. Yine dijital araçlar, veri ve bilgilerin serbest dolaşımı, bilgiye erişimde fırsat eşitliği ve çeşitliliği sağlayabilmesi açısından olumlu karşılanmaktadır.

Dijital mecra, bu yönüyle bilgi türlerinin karşılaşma, farklı fikirlerin tartışma alanıdır. Burada üretilen içerikler sayesinde yerellik küreselleşmekte, küresel olan da yerele nüfuz edebilmektedir. Öte yandan yerel ve küresel ölçekli dijital güç odaklarının bahse konu mecralardaki her çeşit dezenformasyonla sanal bilgi ortamlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceği, kirletebileceği asla gözden kaçırılmamalıdır. Dahası, hayatın ve ticaretin kolaylaştırılması gibi gerekçelerle desteklenen dijitalleşme süreci; tanıtımın reklama, reklamın teşhirciliğe evrilebildiği

5 Bahset Karslı, "Dijital Bilginin Referans Değeri", *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz- 378, 2022, s. 17-21.

oldukça hassas ve bir o kadar da yanıltıcı hatta yönlendirici, müphem ve muğlak bir zemin hâline gelebilmektedir.⁶

Sosyal ağlardaki dijital bilgi kirliliğine yol açan sosyopsikolojik faktörleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bireylerin sosyal medyada paylaşılanların doğruluğunu kontrol etmeye zamanı yoktur. Aceleyle paylaşılan bilgilerde kaynak aranmamaktadır. İnsanlar, inanmak istediğine meylettiği için doğru kaynağa ulaşmak gibi bir tasası da bulunmamaktadır.⁷ Baudrillard'ın⁸ "Artık inanmıyoruz, inanana inanıyoruz." sözünden hareketle dijital dünya/sosyal medya geniş kitlelerin sorgulamadan, doğru kaynağa ulaşmadan istenilen düşünceye kanalize edildiği bir yapıya dönüştürülmektedir. Dolayısıyla temel mesele insanlara doğru kaynaktan doğru bilgiler vererek onların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu bağlamda bir sonraki başlıkta dijital imkânların irşad faaliyetlerinde doğru şekilde kullanımına ilişkin tartışma yapılacaktır.

Dijital İmkânların İrşada Katkısı Var mıdır?

XVIII. yüzyılın aydınlanmacı felsefesinde dinin modern hayatın içinden yavaş yavaş çekileceği bir süre sonra yok olacağına yönelik iddialar güçlü bir şekilde dile getirilmişti. Modernleşme ile din arasında tersine bir ilişkinin olduğu düşüncesi birçok düşünürün kabul ettiği görüş olmuştu. 1700'lü yıllarda Woolston, Hristiyanlığın 200 yıl içinde kaybolacağını iddia etmiş Voltaire ise dine 50 yıllık bir ömür biçmişti.⁹ Modernleşme sonucu

6 Lokman Arslan, "Sahih Bilginin Dijital Çağla İmtihani", *Sonpeygamber.info*, Erişim Tarihi: <https://sonpeygamber.info/sahih-bilginin-dijital-cagla-imi-tihani>.

7 Muhammet A. Özdoğan, *Yaşlılık, Sosyal Medya ve Din*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2022.

8 Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı*. (Çev. I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 169.

9 Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*. Sentez Yayınları, Bursa, 2014, s. 212.

dinin bir süre sonra ortadan kalkacağını söyleyen sosyologların aksine din, toplumsal gerçeklikler içinde gücünü korumuş¹⁰ bir şekilde kendisine yönelik tehdidin en fazla hissedildiği alanlarda bile geçirdiği dönüşümle yoluna devam etmiştir. Modernliğin en çarpıcı gelişmelerinden sayılan internet sayesinde din, kendine yeni bir alan açmayı başarmıştır.

Ağustos 2022 itibarıyla Google arama motorunda İslam kelimesi aratılınca bir milyar altı yüz milyon, fetva kelimesi üç milyon beş yüz bin, Kur'an kelimesi üç yüz otuz milyon, Qur'an kelimesi aratılınca ise beş yüz otuz üç milyon sonuç çıkmaktadır. Chama, 1996 yılında Time dergisine yazdığı *Finding God on the Web* (İnternette Tanrıyı Bulmak) makalesinde dünyadaki ilk arama motoru Altavista'da God (Tanrı) kelimesini arayınca 410.000 sonuçla karşılaştığından söz etmektedir.¹¹ Web 1.0'in emekleme dönemindeki bu rakam göstermektedir ki kitlelere ulaşmanın ve bir fikri ifade etmenin yolu artık dijital platformlardır.

Günümüzde eğitim etkinlikleri ve bu faaliyetlere dair materyaller dijital platformlara taşınmış durumdadır. Hatta her türlü bilgiye aracasız bir şekilde ulaşan dahası bunu istemeden önünde bulan birey, dijital enformasyon bombardımanına maruz kalmaktadır. Bu noktada dinî yayınların dijital platforma taşınması kadar yanlış yönlendirmelere karşı da din merkezli içerikler üretilmesi icap etmektedir.

İslam dini, insanlığı doğruya çağırmayı, ahlaklı ve dürüst yaşamayı telkin eder. Bunun sorumluluğunu da müntesiplerine yükler. Âl-i İmran süresi 104. ayette bu görevi şu şekilde ifade

10 Zeki Arslantürk, *Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları*. Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998, s. 38.

11 Joshua Cooper Ramo/Chama, *Finding God on the Web: Across the Internet, Believers are Re-Examining their Ideas of Faith, Religion and Spirituality*. Time, 1996. 12 March 2022 Accessed on. <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,985700,00.html>

eder: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır”.¹² Bu ve benzeri ayetler, Müslümanlara yaşadıkları dönemlerin imkânlarını kullanarak dini tebliğ etme sorumluluğu yükler.

Bütün bunlarla birlikte bu dijital alanın son derece sorunlu olduğu unutulmamalıdır. Bu mecrada her türlü bilgi eşit algılanmaktadır. Dinlerin geleneksel ve hiyerarşik telkinleri, gerçek hayattaki kadar karşılık bulmayabilir. Özellikle belirli bir yönetsel süreçten ziyade etkilemeyi ve dikkat çekmeyi hedefleyen dijital mecra, dinî tebliğ açısından sorunlu gözükmektedir. Buna sosyal medya uygulaması özelinde kullanıcıların tutumları ve pratikleri de eklenince son derece dikkatli davranılması gereken bir mecrada olduğumuzu unutmamamız gerekmektedir.

Sosyal medyadaki bir imam her şeyden önce artık sadece cami cemaatinden müteşekkil mütedeyyin bir gruba seslenmediğinin bilincinde olmalıdır. Hatta ve hatta, imamın paylaştıklarını cami cemaati veya Müslümanların dışında kişilerin göreceği ve bunun İslam aleyhine kullanılabilmesi de gözden kaçırılmamalıdır.

Sonuç

Dijital dünyada dini tebliğ ederken birincisi sosyal medya kullanıcılarının uyması gereken ahlaki ilkeler, diğeri de tebliğ faaliyetlerinde dikkat edilmesi gereken dinî/iletişim ilkeleri şeklinde iki nokta önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığının Sosyal Medya Ahlakı adlı yayınında özellikle gençlerin internet/sosyal medya kullanımına yönelik yapılan tavsiyeleri, burada zikretmek yararlı olacaktır:

Bütün sosyal medya kullanıcıları şu yedi hususta dikkatli olmaya davet edilmektedir: Sosyal medyada dine ilişkin verilen

12 Al-i İmran, 3/104.

bilgilerin kaynağını araştırmak, İslam inanç ve ahlakına aykırı ortam ve faaliyetlerden uzak durmak, kul hakkına saygı göstermek, tesettür ve mahremiyete riayet etmek, toplumsal birlik ve beraberliği bozacak faaliyetlerden uzak durmak, gösteriş yapmamak, sosyal medyada geçen zamandan ötürü dinî ve dünyevi sorumlulukları aksatmamak.¹³

Dijital platformlarda irşad faaliyetlerinin ve üretilen içeriğin nasıl olması gerektiği konusu, bir yere kadar teknolojik içeriklerle ilgilidir. Ama biz burada özellikle tahrik, hakaret, demagoji, dikkat çekme gibi görece olumsuz içerik üretenlere veya samimi bir şekilde dinini öğrenmek isteyenlere karşı nasıl davranılması gerektiği hususunda Kur'an'ın bazı ayetlerine yer verebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'de “İnsanlara, güzel söz söyleyin.”¹⁴ buyurulmaktadır. Dijital platformlarda yüz yüze iletişim olmadığı için iletişimin nezaketini sağlamak zorlaşmaktadır. İnsanlar, birbirlerine karşı daha kırıncı ve ölçsüz davranabilmektedir. İnternette muhatabın yüzü görünmediği için insanlar klavyenin tuşlarına daha acımasız basabilmektedir. Oysa “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”¹⁵ emrinde de görüldüğü gibi tebliğin temel düsturu akla ve kalbe seslenen sabır ve samimiyetle süslenmiş bir dile yaslanmalıdır. Buradan hareketle dinî söylemin çevrim içi ve çevrim dışında aynı hassasiyetle muhataplara ulaştırılması gerekmektedir. Bu konuda şu ayetler de yol göstericidir: “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.”¹⁶

13 Soner Duman, “Müslüman'ın Sosyal Medya Ahlakı”, *Sosyal Medya Ahlakı*, DİB Yayınları, Ankara, 2020.

14 Bakara, 2/83.

15 Nahl, 16/125.

16 Âl-i İmran, 3/159.

“Fırvun’a gidin. O iyice azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.”¹⁷

Dijital platformlarda itikadi içerikler dikkat çekmektedir. Bu konuya yaklaşımda tekfirci üsluplardan uzak durulmalıdır. Bazen düşünülen hatanın başında, konuya doğrudan ayet ve hadislerle başlanması gelir. İçerik, felsefi olduğu için üretilen içeriklerin de felsefi ve itikadi olması gerekmektedir. En nihayetinde inanmayan bir kişiyle karşı karşıya olabileceğimiz unutulmamalıdır. Böyle durumlarda tüm yollar denenmeden hemen kestirip atılmamalıdır.

Sosyal medya, görünüşte insanlara demokratik bir ortam sunsa da esasında insanların kendileri gibi düşünen bireylerle yan yana gelmeye meyilli olduğunu göstermektedir. Hatta bunun için kullanıcılar, farklı fikir beyan eden kişileri arkadaşlıktan çıkarmaktadır. *Yankı Odası* (Echo Chamber) denilen bu durumda sosyal ağ üyeleri, kendi sesinin yankısını duymak istemektedir. Çünkü insanlar, nerede olursa olsun onay görmekten, beğenilmekten hoşlanmaktadır. Öte yandan farklı görüşte insanlarla bir arada bulunan sosyal medya kullanıcıları, gördükleri bir yanı sıra sessiz kalabilmektedir. Beğeni için birilerinin görmek isteyeceği gönderiler paylaşmak veya tepkiden kaçınmak için acaba ne derler endişesiyle *suskunluk sarmalına* girmek doğru değildir. İki durum arasında bir denge kurmak, farklı fikirlerle de etkileşime girmek daha sağlıklıdır. Zaten sizin gibi düşünen kişilere irşad faaliyetinde bulunmak etki alanınızı daraltacaktır.

Sosyal medyada üretilen sermayede sıra dışılık belirleyici gözükmektedir. Sıradanlaşmış konuları sıra dışı anlatmak, yeni teknikler, yollar denemek akılda kalıcı olmak için önemlidir. Ancak, bunun için sosyal ağ paylaşımlarında gayri ahlaki bir çizgiye tevessül etmek dini tebliğin ruhuna zarar verecektir.

17 Taha, 20/43-44.

Salt konuşmaya dayalı bir tebliğin hitap edeceği kitle ve etkisi sınırlıdır. Birden çok duyu organına seslenen görsel içerikler kalıcı iz bırakır. Bu anlamda dijital içeriklerin kısa videolar şeklinde olması ve görsele de hitap edebilmesi faydalıdır. Esasında dinî öğretim anlamında uzun videolara yer verilmesi geleneksel dinî öğretimin dijital platforma taşınması anlamında son derece önemlidir. Bunun da alıcısının olduğu unutulmamalıdır. Ama geniş halk kitlelerine ders niteliğinde uzun videodan ziyade kısa videoların daha etkili olduğu ifade edilmektedir.

Bazen bir konuyu ele alan kısa videolar ilgi çekicidir. Çünkü birden fazla konu aktarmaya çalışıldığında izleyici mesajı kavramakta zorluk çekebilir. Sosyal medya için hazırlanacak olan kısa bir video, cep telefonlarındaki mesajlaşma programları aracılığıyla elden ele dolaşacaktır. Kısa videoların yüklenme hızı ve internet kota problemi daha az olacağından dolaşımı daha hızlıdır.

Dijital platformda hikâyeleştirmenin önemli yeri vardır. İnsanlara örneklik anlamında sahabe hayatlarından kesitler, din büyüklerinin hayat hikâyeleri, gençlere yönelik içeriklerde gündelik hayata dokunan temalara yer verilmelidir.

Konu özelinde kazandırılmak istenilen dinî hedefin video içeriklerinde doğrudan yer almaması da tercih edilebilir. Bazen mesajın örtük olarak verilmesi gizil öğrenmeyi sağlayacaktır.

Sosyal ağlarda paylaşım yaparken noktalama ve imla kuralları, mesajın doğru anlaşılması ve tesiri bakımından son derece önemlidir. Zamanla internet kullanıcıları arasında yerleşmiş teamüller bulunmaktadır. Örneğin, bir mesajın tamamını büyük harflerle yazmak, öfke ve kabalık olarak telakki edilmektedir. Dolayısıyla bu teamülleri de öğrenmek faydalı olacaktır.

Kişisel gönderileri genel gruplara göndermek doğru değildir. Yine sosyal ağlarda özel yaşamı ilgilendiren hususları paylaşmak uygun değildir.

Dijital sahadaki dinî irşad anlayışını orta yaş ve üstünün rağbet ettiği belli mecralarla sınırlamak, gençlerin yoğun olarak bulunduğu sosyal ağlardan uzak durmak gençleri ihmal etmek anlamına gelecektir. Bu platformlarda olmak ve buralara yönelik içerik üretmek, muhatap kitlesini genişletecektir.

Öte yandan burada üslup ve içeriğe dikkat edilmezse bir grubun rencide olmasına yol açılabilir. Örneğin toplum içindeki dezavantajlı gruplara mensup kişilerin varlığı unutulmamalıdır. Kelime seçiminde özen gösterilmelidir.

Ayet ve hadisleri, güncel olaylara göre zorlamanın dinin bu iki ana kaynağına temelde zarar verdiği bilinmelidir.

Sonuç olarak hem sosyal medyanın ekosistemine uyumlu bir şekilde hareket etmek hem İslam'ın temel aldığı değerlerden sapmadan burada var olabilmek için dijital kültürü öğrenmek icap etmektedir. Dijital ortamı kirli bir dünya, uzak durulması gereken bir mecra olarak görmektense medeniyetimizin üzerine kurulu olduğu temel hassasiyetleri sosyal medyaya taşıyarak karşılıklı anlayışın, empatinin hâkim olduğu dijital bir habitat meydana getirebiliriz. Böylelikle sosyal medyadan ürken insanlar için alternatif bir alan açmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

Arslan, L. "Sahih Bilginin Dijital Çağla İmtihanı", *Sonpeygamber.info*, Erişim Tarihi: <https://sonpeygamber.info/sahih-bilginin-dijital-cagla-imtihani>.

Arslantürk, Z. *Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları. Ayışığı Kitapları*, İstanbul, 1998, 38.

Baudrillard, J. (1993). *Kötülüğün Şeffaflığı*. (Çev. I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Frey, C.B. ve Osborne, M. *Technology At Work The Future Of Innovation And Employment*. Citi GPS, 2015.

Fukuyama, M. "Society 5.0: Aiming for a e new human-centered society". *Japan SPOTLIGHT*, Special article, 2, 47-52.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Z. Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, 1954.

Karlı, B. "Dijital Bilginin Referans Değeri", *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz- 378, 2022.

Kurt, A. *Din Sosyolojisi*. Sentez Yayınları, Bursa, 2014, 212.

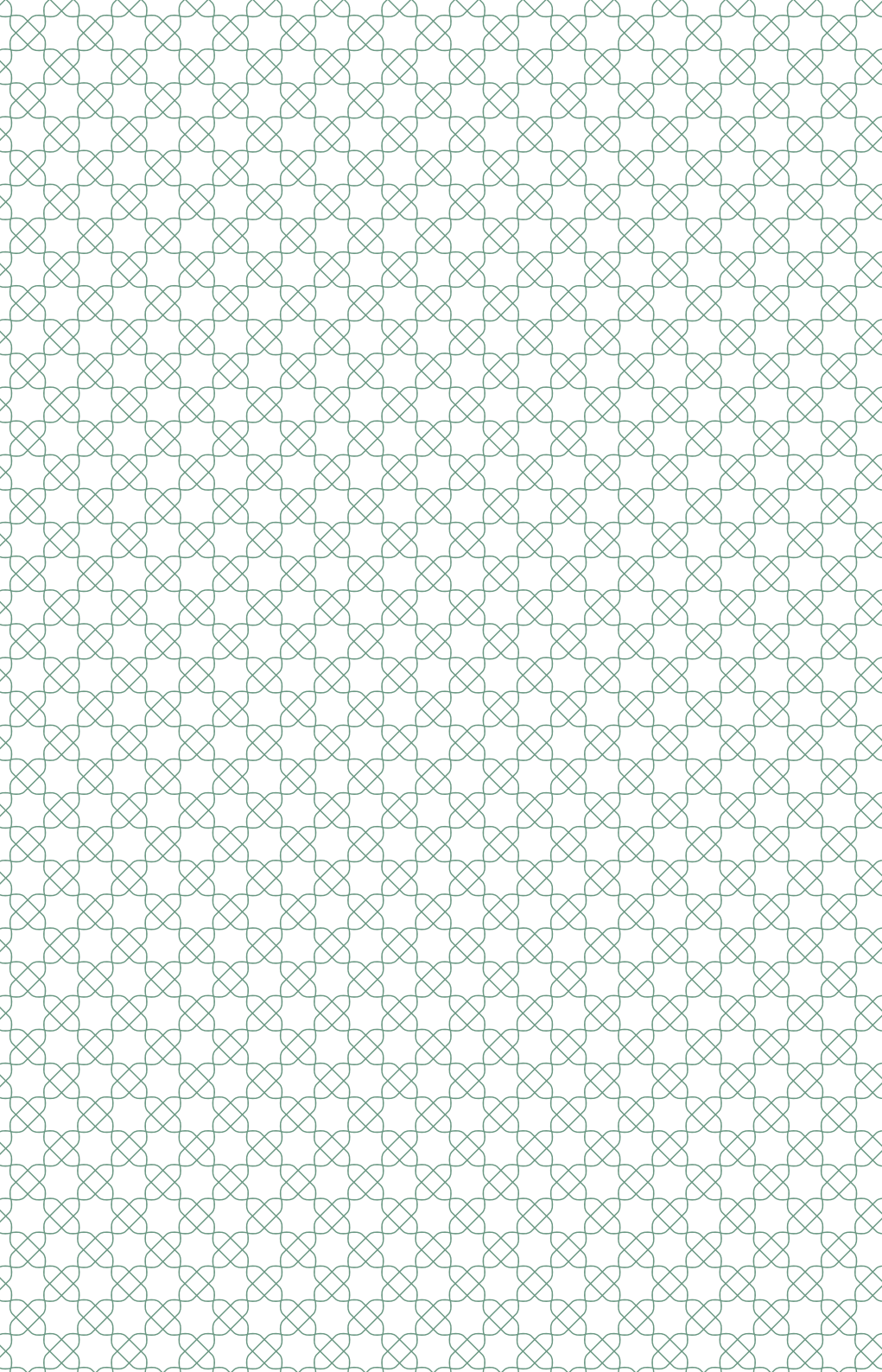
Özdoğan, M. A. *Yaşlılık, Sosyal Medya ve Din*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2022.

Öztemel, E. *Dijital Dönüşümü İyi Anlamak ve Türkiye'nin Dönüşümü*, SEKAM Yayınları, 2020.

Ramo/Chama, J. C., Finding God on the Web: Across the Internet, Believers are Re-Examining their Ideas of Faith, Religion and Spirituality. Time, 1996. 12 March 2022 Accessed on. <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,985700,00.html>.

Yurtsever, E. A. "Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü", *Dijitalleşme, Değerler ve Din Sempozyumu*, Ed. Esra Aslan vd., Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları, 2019.

Duman, S. "Müslümanın Sosyal Medya Ahlakı", *Sosyal Medya Ahlakı*, DİB Yayınları, 2020.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HUZUR VE BİLGİ KAYNAĞI OLARAK CAMİLERİMİZ

Prof. Dr. Eyüp BAŞ
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

“Bir mescid, bir cami, insanı nasıl eğitir ve bilgilendirir?” sorusuyla başlamak gerekiyor sanki söze. Sorunun cevabı ise aslında çok basit ve anlaşılır sayılır. Çünkü ibadet mekânlarının insanların ruh hâllerindeki etkisi tarih boyunca hemen hemen hiç değişmemiştir. Bunun için yukarıda zikredilen soruya belki de eğitimin olmazsa olmaz birinci şartı olan “hazırbulunuşluk” olgusuyla¹ başlamak daha uygundur. Söz konusu ifadenin buradaki karşılığı ise hiç şüphesiz “inanç” kavramına tekabül etmektedir. Zira bir şeye inanmak ve sevmek, ona uygun olarak gelişme ve değişme yaşamayı mümkün kılan en önemli duygu hâli, tavır ve tutumdur. İslam tarihinde bahse konu tutumu sağlamak görevi, Yüce Allah tarafından son din İslam’ın tebliğcisi olarak seçilen Hz. Muhammed Mustafa’ya (sas) verilmiştir.

Hız. Peygamber’e verilen tebliğ ve irşad görevi, henüz kendisi hayattayken dahi ona her konuda inanan ve güvenen ashab-ı kiram ile paylaştığı bir görevdir. Onun bu tavrı, insanlığın hidayet rehberi son din İslamiyet’in hem o dönem bütün insanlığa ulaştırılmasının hedeflendiğini hem de sonraki yüzyıllarda bunun tüm dünyaya yayılmasının amaç edinildiğini göstermesi

1 bk. Gonca Harman - Dilek Çelikler, “Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching* 1/3 (2012), 147-154.

bakımından çok önemlidir. Netice itibarıyla İslam'a inanan bütün insanlar, Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşad hizmetlerini, onu en güzel şekilde örnek alarak devam ettirmek sorumluluğuna sahip olmuşlardır denilebilir.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber, İslam eğitim ve öğretiminin çekirdeğini teşkil edecek Mescid-i Nebevi'de ve bu mescid inşa edilinceye kadar namazların kılındığı Medineli Ebu Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin (ö. 1/623) kendi imkânlarıyla oluşturduğu mescidinde İslam'ı tebliğ etmiş, ilahi emirleri açıklamış, ashabını eğitmiştir.² Bütün bunlar İslam'ın ilk yıllarından itibaren camilerin insan eğitiminde büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Esasında namaz ibadeti ile bir araya gelinmekle birlikte, Mekke döneminden itibaren yapılan şey bir irşad ve eğitim etkinliğinden başka bir şey değildi. Müslümanlar yeni ve son din İslam'ın öğretisine ilişkin ne varsa her şeyi Hz. Peygamber'e sorarak bu vesile ile öğreniyorlar ve yetişiyorlardı. Mümin ve Müslüman kimliğine bürünmenin gereklilikleri söz konusu bir araya gelmelerde daha verimli ve etkili oluyordu. Bu yüzden Hz. Peygamber, Medine'ye hicretten sonra ilk iş olarak Mescid-i Nebevi'yi inşa ettirmişti.³ Burada ilk zamanlar için daha çok kimsesiz genç Müslümanların barındırılmasını gözetse de aslında bir eğitim öğretim mekânı olarak "suffe" denilen, yerden biraz yüksek ve üzeri hurma dallarıyla kaplı özel bir alan oluşturmuştu. Zamanla Mescid-i Nebevi içerisinde özel bir mekân özelliği kazanacak olan bu kısım ile birlikte mescidin, Müslümanların hayatındaki vazgeçilmez yeri belirginleşmiş oluyordu. Çünkü

2 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 3/563; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1410/1990), 2/138,142.

3 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/138.

Hız. Peygamber, vaktinin büyük bir kısmını orada geçiriyor, günümüz ifadesiyle orada âdeta düzenli dersler veriyor, yaşlı genç, kadın erkek bütün ashabını aydınlatıyor ve eğitiyordu.⁴ Müslümanlar da böylece doğrudan Allah Resûlü'nün ağzından öğrenmiş oluyorlardı. Suffe kısmı dahil Mescid-i Nebevi'nin her bir metrekaresi âdeta okuma yazmaya, Kur'an'ın o vakte kadar Peygamberimize vahyolunan ayetlerini öğrenmeye ve anlamaya mekân oluyordu. Hız. Peygamber zamanında Medine'de ihtiyaca binaen oluşturulan diğer mescidler de aynı irşad fonksiyonunu icra etmeye başlamışlardı. Bu durumun bir neticesi olarak Hız. Peygamber'in gözetiminde tedris faaliyetlerine katılanlardan, ilmi yetkinliğe sahip olanların daha sonraki süreçte yeni Müslüman olan bölge ve kabilelere gerek öğretici gerekse idareci olarak görevlendirilmeye hazır hâle gelmeleri bile mümkün oluyordu.

Müslüman bireylerin irşad ve aydınlatılmasında belirleyici bir rol üstlenen mescid ve camilerin toplum karşısındaki konumu, ilerleyen dönemlerde tüm İslam coğrafyasında neredeyse aynı şekilde karşılık buldu. Zamanla imam ve müezzin gibi yapılan işin öncelikli sorumluları; irşad faaliyetlerinin de hutbe ve vaaz gibi formları ortaya çıktı. Bu kutlu mekânlarda Müslümanları bilgilendiren, yönlendiren ve Peygamberi ahlaklarıyla onlara örnek olan imamlar, önderler, irşad faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Camilere devam eden bütün Müslümanlar da her zaman tebliğ ve irşad hizmetine sorumluluk olarak ortak olduklarını akıllarından çıkarmadılar. Çünkü Müslüman olmanın gereklilikleri arasında yer alan en önemli olgunun, hâl ve hareketleriyle bu dinin peygamberi Hız. Muhammed Mustafa'yı (sas) tüm insanlığa karşı temsil etmek olduğuna yürekten inandılar.

4 Ebû Dâvûd, Edeb, 94; Büyü' (İcâre), 36; Buhârî, Ezân, 18; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâz Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996) 1/320-321.

Hız. Peygamber'in Mescid-i Nebevi'deki irşad ve tebliğ faaliyetlerine zaman içerisinde meclisü'l-ilm, yani ilim meclisi ifadesinin kullanılması önemli bir geleneği başlatmıştır denilebilir. Bu durum daha ilk asırlarda mescitlerde özellikle Hız. Peygamber'in sözlerinin öğretildiği hadis derslerini ifade eder olmuştur. Orada hocanın etrafında iç içe daire şeklinde oturma düzenindeki dinleyici grubuna "halka" denilmesiyle hem meclis hem de halka tabiri sonraki dönemlerde mescitlerdeki irşad ve eğitim öğretim etkinliklerini anlatır olmuştur. Bu yönüyle Mescid-i Nebevi, bütün İslam dünyasında özellikle dini ilimlerde en önemli kültür merkezi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Mescidin zaman içerisinde genişleyen yapısında harimiyle avlu ve revaklarında ders halkaları kurulmaya devam etmiş, hac mevsimlerinde İslam dünyasının her yanından gelen âlimler bu derslere katılmaya özen göstermiştir. Burada yapılan ilmi müzakere ve tartışmalar İslami ilimlerin oluşumu ve gelişimi açısından çok belirleyici olmuştur.⁵

Mescitlerdeki ilim meclis ve halkalarının zaman içerisinde öyle seçkin müdâvimleri olmuştur ki İmam Şafii (ö. 820), Ebu Hanife (ö. 767), Hasan Basri (ö. 728) gibi ilk dönem İslam âlimleri bunlardan bazılarıdır. Onlar camide tahsil görmüşler ve kendileri de bu mekânlarda dersler vermişlerdir. Yüzyıllar sonra medreseler gibi müstakil bazı eğitim kurumları ortaya çıksa da mescid ve camiler İslam tarihinin bütün dönemlerinde irşad ve eğitim öğretim faaliyetlerinde daima merkezi bir rol üstlenmişlerdir.

Örneğin Hız. Peygamber'in vefatından sonra devam eden İslam'ın yayılışının ilk zamanlarında, Şam'daki Emeviyye Camii'nin irşad ve eğitim ve öğretim hayatında ayrı bir yeri olmuştur. Caminin harimiyle avlu ve revaklarında çeşitli ders halkalarının

5 Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mescid-i Nebevi", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, 29/281-290.

kurulduğu bilinmektedir. İlk ders halkasının eski camide Abdül-melik b. Mervân (ö. 705) zamanında Hişâm b. İsmâil el-Mah-zûmî tarafından oluşturulduğu ve kıraat dersi verilen bu hal-kanın daha sonraki sub' meclislerinin de esasını teşkil ettiği söylenmektedir.⁶ Camide her gün sabah namazından sonra Hz. Yahya Türbesi'nin karşısında Kur'an'ın yedide birinin okunarak haftada bir hatim indirilmesi olan sub' adlı kıraat halkası, çok önemli bir irşad geleneği olarak ortaya çıkmıştır. Yine ikinci namazlarından sonra Kevser suresinden Kur'an'ın sonuna kadar okunması, daha çok ezberi iyi olmayanlarla çocukların katıldığı "Kevseriyye" denilen kıraat halkası da aynı amaca yönelik uygulamalardan idi. Camideki çeşitli İslami ilimlerle ilgili ders halkaları yanında bu iki kıraat meclisine katılanlara vakıflar bile tahsis edilmişti. Endülüslü Arap seyyah İbn Cübeyr'in (ö. 1217), sub' meclisinden sonra buna katılanların her birinin bir çocuğa Kur'an öğrettiğini ve bu çocuklara da vakıf malından tahsisat ayrıldığını kaydetmesi konunun önemini yansıtan çok güzel bir anlatıdır.⁷

Şam Emeviyye Camii'nin irşad ve eğitim öğretim hayatındaki yeri ile ilgili dikkate değer başka hususlar da bulunmaktadır. Örneğin camideki ilim halkalarından biri olan Kubbetü'n-nes-r'in altındaki meclis çok meşhurdu. XVII. yüzyılda Şam'ı ziyaret eden İbrâhim b. Abdurrahman el-Hiyârî buradaki eğitime çok rağbet olduğunu, hocalarına da "müderresü'l-kubbe" denildiğini kaydetmiştir.⁸ Eğitim öğretim faaliyetlerinin dışında ayrıca caminin çeşitli yerlerinde ilmî sohbetler yapılır ve başka İslam

6 İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dımaşk li'bn 'Asâkir*, thk. Rûhiyye en-Neh-hâs v.dğr., (Dımaşk, Dârü'l-fıkr, 1404 1409/1984-88), 1/274.

7 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1400/1980, 235-246; Ahmet Özel, "Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, 11/109-111.

8 Yûsuf Cemil Nuayse, *Müctema'u Medineti Dımaşk*, (Dımaşk, Dâru Tlasdar, 1986), 2/393.

beldelerinden gelen meşhur âlimler de bu sohbetlere katılarak sorulara cevap verirlerdi.⁹ Şam'a yeni gelen bir âlim, büyük ilgi gören bu sohbetlerde ilmî yeteneğini ispat edemezse ulemanın ve halkın iltifatına mazhar olamaz, orada tutunamadığı için şehirden giderdi. Osmanlı devrinin sonlarına kadar canlılığını koruyan ilim ve irşad halkaları, daha sonra büyük âlimlerin de pek yetişmemesi sebebiyle giderek önemini kaybetmiş ve cami ibadet mekânı olmasının yanında bir dinlenme ve sohbet yeri hâline gelmiştir.¹⁰

Benzer durum Abbasiler döneminde İslam coğrafyasının pek çok yerinde devam etmiş bir gelenek görünümündedir. Özellikle Bağdat'taki Mansûr Camii, irşad ve öğretim faaliyetleri bakımından çok gözde bir mekândı. Ünlü İslam âlimi İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 1201), eserinde Mansûr Camii'nde Arap dil bilimine dair ders meclislerinden, buradaki çok sayıda Kur'an ve fıkıh ders halkalarından söz etmesi bu durumun açık bir göstergesidir.¹¹ Ayrıca çok sayıda âlimin biyografisinde Bağdat'taki camilerden hangisinde ve hangi ilim halkasında görevli olduğunun anlatılması, camilerin irşad ve öğretim hayatında ne denli önemli olduğunu ortaya koyan başka bir yöndü.¹² Camilerde hangi ilim dalında olursa olsun "meclisü âm" denilen halka açık irşad ve öğretim programlarının yürütülmesi geleneği ise bu dönem itibarıyla iyice yerleşmiş bir durumdu.¹³

9 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 22/257.

10 Özel, "Emeviyye Camii", 11/111.

11 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, nşr. F. Krenkow, (Haydarâbâd, 1357-59/1938-40), 9/165.

12 Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, nşr. Ca'fer el-Hasenî, (Dımaşk, 1988), 1/203

13 Nebi Bozkurt, "Meclis", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, 28/242.

Abbasiler dönemi açısından Kûfe'deki dinî hayat ve camilerin fonksiyonu da yukarıda belirtilen durumu biraz daha açıklar niteliktedir. Çünkü şehirde farklı kabile mahallelerine ait çoğu Emeviler döneminde inşa edilmiş olan elli civarındaki mescidde esasında yapılan uygulama tam da herkese açık meclisleri örneklemiştir.¹⁴ Rivayetlere göre bu camilere kadılar tarafından mescid imamları tayin edilmiş, onlar da Kur'an ve hadis gibi dinî ilimleri öğretmelerinin yanı sıra halkın dinî sorularına veya hukuki problemlerine cevap vermek için buralarda irşad ve eğitim hizmeti yürütmüşlerdir.¹⁵

Diğer taraftan Bağdat'ın büyük bir kültür, tercüme ve bilim merkezi hâline gelmesinin, Hanefi ve Hanbeli mezheplerinin burada doğmuş olmasının, ek olarak yapılan tercüme faaliyetleriyle İslam dünyasında şöhret bulan Beytülhikme gibi kuruluşların da şehirdeki camilerin irşad ve eğitim öğretim hizmetlerindeki öncü rolleriyle oluştuklarını belirtmek gerekir.¹⁶

İslam coğrafyasının Mısır bölgesinde camilerdeki irşad ve öğretim faaliyetleri açısından Ezher Camii'nin yeri çok önemlidir. Çünkü burası belli bir ideolojinin fikir üretme ve yayma merkezi gibi olduğundan durumu uzunca bir süre farklı olmuştur. O vakte kadar irşad ve eğitim hizmetlerinde Sünnî İslam geleneğinin hâkim olduğu camiler, başta Ezher Camii olmak üzere Fâtımî Devleti'nin (909-1171) ilk kuruluş yıllarından itibaren Şii

14 M. Saîd et-Turayhî, *Târîhu mesâcidi'l-Kûfe*, (Haydarâbâd 1402/1982), 1/6-8; Hişâm Caît, *el-Kûfe: Neş'etü'l-medîneti'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, (Beirut, 1993), 313-315; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*, (Ankara: Ankara Okulu, 2001), 56-58.

15 Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, 26/340-341.

16 Detaylı bilgi için bk. Dimitri Gutas-Lütfü Şimşek, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003; Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme Kuruluşu İşleyişi ve Etkileri*, İnsan, İstanbul, 2013; Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.

İslam anlayış ve öğretilerinin mekânı olarak değerlendirilmiştir. Burası, açılışının üzerinden henüz üç yıl geçmişken İsmaili doktrininin kurucularından, Fâtımî baş kadısı ve başdâisi meşhur Şii fakihî Nu'mân b. Muhammed (ö.974)'in *el-İktisâr*¹⁷ adlı fıkıh kitabının sürekli olarak okunması ve okutulmasıyla öne çıkmıştır. Halife Hâkim-Biemrillâh dönemine gelindiğinde ise 1005'te Darülhikme kurulmuş, mezhepçiliği esas alan faaliyetler zayıflamıştır. Bu durum fıkıh dışındaki konuların da araştırılmasına zemin hazırlamıştır. Ezher Camii merkezli başlayan faaliyetler edebiyat ve dil alanındaki çalışmalara ek olarak felsefe, tıp ve matematik gibi bazı akli ilimlere de kaymıştır. İdeolojik kaygılarla başlamış olsa da Kahire'de yetişen çok sayıda âlimin yetişmesinde Ezher Camii'nde başlatılan irşad ve eğitim faaliyetlerinin olduğu aşikârdır. Bu âlimler arasında tarihçi Muhammed b. Abdullah el-Musabbihî, nahiv âlimi Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Havfî, hadis ve kıraat âlimi Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hişâm el-Mısrî, muhaddis ve tarihçi Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kudâi gibi isimler zikredilebilir.¹⁸

Eyyûbiler döneminde kısmen gözden düşen Ezher Camii, Memlûkler döneminde (1250-1517) Kur'an tilaveti, Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, tefsir ve dil bilimi öğretimi, vaaz ve zikir halkalarıyla önemli bir canlılık merkeziydi. Her ilmin hocası caminin direklerinden birinin dibine yerleştirilmiş kürsüsüne oturuyor, kendisinden ders almak isteyenler de önünde halka oluşturu-yordu. Memlûk sultanları ve emirlerinin buraya ciddi ihtimam göstermeleri, vakıflardan ve hayır işlerinden gelen kaynakları düzenli olarak buraya aktarmaları, caminin yüzyıllarca dünyanın en büyük İslami ilimler merkezi olarak kalmasını sağlamıştır

17 Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü'l-İktisâr*, nşr. Muhammed Vahid Mirzâ, (Dımaşk, 1957).

18 Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher (Eğitim Öğretimi ve Sosyal Hayat)", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, 12/59-63.

denilebilir. Cami ve mescidlerin birer irşad ve ilim merkezi oluşları Osmanlılarda daha da gelişmiş, yeni uygulamaların ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Tarih sahnesindeki varlığı yüzyıllarca devam eden Osmanlı Devleti döneminde, hâkim olunan her coğrafyada camiler en önemli irşad ve öğretim merkezleri olarak varlıklarını korumuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bütün Müslümanlara açık olarak yapılan cami derslerini vermek üzere “dersiâmlık” vazifesi ihdas edilmiştir. Bunun yanında özellikle sıbyan mektebi bulunmayan mahallelerde ise çocukların ilk (dinî) eğitimi için her zaman camiler kullanılmıştır. İbadet saatleri dışında okul gibi işlev gören camilerden selatin camileri âdetta birer yüksekokul, diğer camiler ise ilk ve ortaokul konumunda olmuştur. Camilerde gerçekleşen eğitim öğretim faaliyetleri, başlangıçta Kur’an, hadis, fıkıh dersleri şeklinde iken ilerleyen zamanlarda dil, edebiyat, fıkıh, felsefe, tefsir, hadis, kıraat, tıp ve astronomi derslerini de içine alarak genişlemiş, uzman hocalar etrafında öğretim halkaları oluşturulmuştur. Ancak temel irşad faaliyetleri vaaz ve hutbe şeklinde önceki yüzyılların geleneği üzere devam etmiştir. Bahsedilen bütün bu hususlara başta İstanbul’daki Ayasofya, Fatih, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Bayezid, Selimiye, Sultan Ahmed Camileri olmak üzere Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet sınırları içerisindeki binlerce camide cereyan etmiş irşad hizmetlerini ayrı ayrı örneklendirmek mümkündür.¹⁹

İslam beldelerinde Müslümanların hayatlarının büyük bir kısmının cami merkezli şekillenmesinin önemli yansımalarını, tarih boyunca ortaya çıkan izdüşümlerinden bahsettiğimiz gelişmelerin temel dinamiği olarak görmek son derece doğaldır. Camilerin sadece iç mekânı değil, Müslümanların hizmetinde olan ne kadar ek yapı ve mekânı var ise bunların hepsi büyük küçük

19 Detaylı bilgi için bk. Mahmûd Ebû'l-Uyûn, *el-Câmi'u'l-Ezher*, Kahire: Matbaâtü'l-ezher, 1368/1949; Muhammed el-Behî, *Târîhuh ve tetavvürüh*, (Kahire, Vizâratü'l-evkâf ve-ş-şuûni'l-Ezher, 1383/1964); Âşûr, “Ezher”, 12/59-63.

herkesin yetişmesinde rol oynamıştır. Camilerin görevlileri de yüzyıllarca söz konusu durumu bir fırsat olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Günümüzde radyo, televizyon ve sosyal medya uygulamaları gibi elektronik kitle iletişim araçları irşad hizmetlerinde daha etkili ve pratik bir kullanım alanı sunuyor olsa da camilerin söz konusu hizmetler açısından önemi büyüktür. Özellikle daha işlevsel hâle getirilme çabası ile camilerin, irşad faaliyetlerindeki yeri devamlılığını korumaya devam edecektir.